

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 12. Septembar 2009.

Temide (*Themis*),
Mramorna statua iz Ramnusa, 300 st. e.,
Atina, Narodni muzej

Tema broja

SAJBER VIKTIMIZACIJA

Izdaju:

© Víktimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje ili preštampavanje bez dozvole izdavača

Adresa redakcije:

Víktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotič,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Mark Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Vesna Nikolić-Ristanović

Urednica teme broja i sekretarka redakcije:

Marina Kovačević-Lepojević

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović,
dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Oliver Bačanović (Makedonija), dr Jo-Anne Wemmers (Kanada),
dr Biljana Simeunović-Patić, mr Ruth Jamieson (Velika Britanija), mr Sanja Ćopić
i Marina Kovačević-Lepojević

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 3, godina 12. Septembar 2009.

Tema broja
Sajber viktimizacija

ČLANCI

Cyber Socializing and Victimization of Women	
<i>Debarati Halder</i>	
<i>Karuppannan Jaishankar</i>	5
Krivična dela vezana za iskorишćavanje dece	
u pornografske svrhe zloupotrebom računarskih	
sistema i mreža (međunarodni i domaći	
krivičnopravni okvir)	
<i>Ivana Stevanović</i>	27
Vršnjačko nasilje u sajber prostoru	
<i>Branislava Popović-Ćitić</i>	43
Trgovina ljudskim organima u sajber prostoru	
<i>Dejan Vučetić</i>	63
Stavovi mladih prema sajber vandalizmu	
<i>Nikola M. Petrović</i>	75
Žrtve sajber proganjanja u Srbiji	
<i>Marina Kovačević-Lepojević</i>	
<i>Borko Lepojević</i>	89

PRIKAZI SKUPOVA

Devetnaesta godišnja konferencija Evropskog	
udruženja za psihologiju i pravo	
Crime victims and the violation of rights	
<i>Marina Kovačević-Lepojević</i>	109

PRIKAZI ČASOPISA

Ekranska kultura	
<i>Vladislava Gordić-Petković</i>	115

PRIKAZI KNJIGA

Robin M. Kowalski, Susan P. Limber	
i Patricia W. Agatson	
Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age	
<i>Branislava Popović-Ćitić</i>	119
Shaheen Shariff	
Cyber-Bullying: Issues and solutions	
for the school, the classroom and the home	
<i>Dubravka Drašković</i>	123

Theme
Cyber victimization

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Cyber Socializing and Victimization of Women	
<i>Debarati Halder</i>	
<i>Karuppannan Jaishankar</i>	5
Criminal acts related to the exploitation of child pornography through abuse of computer systems and networks (international and domestic criminal legislation framework)	
<i>Ivana Stevanović</i>	27
Cyber space bullying	
<i>Branislava Popović-Ćitić</i>	43
Human organ trafficking in the cyber space	
<i>Dejan Vuletić</i>	63
Attitudes of youth towards cyber vandalism	
<i>Nikola M. Petrović</i>	75
Victims of cyberstalking in Serbia	
<i>Marina Kovačević-Lepojević</i>	
<i>Borko Lepojević</i>	89

CONFERENCE REVIEWS

Nineteenth annual conference of European association of psychology and law	
Crime victims and the violation of rights	
<i>Marina Kovačević-Lepojević</i>	109

JOURNAL REVIEWS

Screen culture	
<i>Vladislava Gordić-Petković</i>	115

BOOK REVIEWS

Robin M. Kowalski, Susan P. Limber i Patricia W. Agatson	
Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age	
<i>Branislava Popović-Ćitić</i>	119
Shaheen Shariff	
Cyber-Bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home	
<i>Dubravka Drašković</i>	123

TEMIDA
Septembar 2009, str. 5-26
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0903005H

Cyber Socializing and Victimization of Women

DEBARATI HALDER*

KARUPPANNAN JAISHANKAR

Web 2.0¹ has redefined the virtual life of ordinary individuals and has given wide opportunities to internet users including women to exchange ideas, interact with like minded people and participate in the development of virtual societies as per one's own choices. Social networking websites (SNWs), a segment of Web 2.0 is very popular among the internet users. However, there is a dark side of these SNW's too. They have become havens for offenders to victimize women, the most vulnerable targets in the internet, after children.

In this paper, we examine the victimization of women in the social networking websites in general, analyze the trends of such victimization from socio – legal – victimological angle and ascertain the reasons for the growth of such victimization.

Key words: cyber socializing, social networking, women, victimization

* Debarati Halder is Managing Director, Centre for Cyber Victim Counselling, #28, SBO Colony, Maharaja Nagar, Tirunelveli, Tamil Nadu, India; Ph.D Candidate, National Law School of India University, Bangalore, India Email: ccvcindia@gmail.com URLs: <http://www.cybervictims.edu.tf> <http://www.debaratihalder.co.nr>

Karuppannan Jaishankar is Commonwealth Fellow, School of Law, University of Leeds, UK; Assistant Professor (Senior), Department of Criminology and Criminal Justice, Manonmaniam Sundaranar University, Tirunelveli, Tamil Nadu, India; Editor-in-Chief – International Journal of Cyber Criminology; Executive Director, Centre for Cyber Victim Counselling, India. Email: drjaishankar@gmail.com URL: <http://www.drjaishankar.co.nr>

¹ Web 2.0 is a concept which refers to "as a second generation of web development and web design. It is characterised as facilitating communication", <http://en.wikipedia.org/wiki/WEB2.0> (accessed May 28, 2009). According to Tom O'Reilly, one of the first proponent of the concept of Web 2.0, the concept can be "visualized" as "a set of principles and practices that tie together a veritable solar system of sites that demonstrate some or all of those principles, at a varying distance from that core", <http://oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> (accessed May 28, 2009).

Introduction

Socialization through social networking websites (SNWs) has become a favorite hobby for “gizmo freaks”,² self supporting, educated, independent, modern women of the 21st Century. The social networking websites help users make new “virtual friends” and offer “promise” to reunite with old friends and relatives. Most women users avail this new way of socialization as a stress – reliever. Cyber socializing through SNWs help women users to share with like minded friends, their emotional needs, personal problems, culinary skills, tips for child care and health care including pregnancy and post pregnancy issues. These women users discuss these “needs”, tips and even their “mood swings” with their virtual friends who become “emotional comfort zones” for them either by writing on walls of some group/community forums or on the walls of their friend’s profiles. Fraim defines cyber socialization as the “*computerized interaction with known or unknown individuals for the purpose of research, entertainment, establishment of friendships or relationships due to feelings of loneliness, and sexual gratification*” (Fraim, 2006). Internet socializing is “*electronic interaction*” (Fraim, 2006) with virtual friends through chat rooms, emails, forums (created by domain hosts like Google, Yahoo, etc) and social networking websites.

Even though social networking websites have opened a wide window for socializing, they have also opened flood gate for various crimes against women in the cyber space. It is unfortunate that even though European Union (EU) conventions on cyber crimes established strict rules to control content related offences, child pornography and identity theft related offences for securing e-commerce have proliferated.

The draftsmen as well as the world leaders who are parties to the EU conventions, never considered victimization of women in the cyber space as a big issue like child pornography or hacking. Women victims therefore remained as a secondary concern for all developed cyber savvy nations. This lacuna reflects very much in the growing crime incidences targeting women in the SNWs. On going psychological and legal researches on perilous cyber behaviors and its after effects established that SNWs raise more dangers than the traditional internet chat rooms (Clemmit, 2006) which literally give women a “chilling effect” (Citron, 2009). These crimes do not limit themselves in the

² A person who loves to use many contemporary gadgets like computers, ipods, mobile phones etc.

traditional concepts of cyber crimes like hacking, pornography, stalking or hate crimes only. They can shape up in to various traditional yet new forms of cyber crimes against women which await a deeper study.

This article discusses the victimizing effect of a typical segment of Web 2.0, namely, social networking websites (SNWs) on women netizens.³ This paper is limited to victimization of women in the cyber social networking websites and does not cover victimization in other cyber socializing tools like emails, blogs, online chatting etc, even though we agree that victimization in SNWs will also attract victimization in other cyber socializing components.

The paper is presented in four parts. The 1st part discusses about cyber socializing, the growth of hi-tech crimes targeting women members in the SNWs and the need for conceptualizing such offences. The 2nd part sets out the typology and pattern of victimization of women users in the SNWs. The 3rd part discusses about the emotional and physical risk factors of the women users of SNWs due to the offences generating from cyber socializing. The 4th part establishes reasons for the victimization of women members of the SNWs and the growth of it.

Cyber socializing and the growth of hi-tech crimes

Cyber socializing dates back to mid seventies when email was invented. Even though mainly used for scientific and academic interactions (Clemmit, 2006), usage of emails and internet communications for commercial interactions and personal conversations as well as chatting gained tremendous popularity within no time. The traditional internet chat rooms can be divided into two categories, a) chat room for normal interactions, b) chat rooms used solely for sexual purposes where users could log on and enjoy either "sex chat" with single partner or "group sex chat" with more than two users. Some chat rooms also show pornographic pictures. However, these chat rooms never reveal individual's private information publicly. Even though

³ The word "netizens" was coined by Michael Hauben. Netizens are internet users who "engage in activities of extended social groups, such as giving and receiving viewpoints, furnishing information, fostering the Internet as an intellectual and a social resource, and making choices for the self-assembled communities", <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Netizen&oldid=313547527> (accessed May, 2009).

these sex-chats earlier attracted teens and young adults, soon it started to loose its attraction (Clemmit, 2006).

Adult internet has a sexual as well as non sexual entertainment (Moraham-Martin, 2000) started getting popularity challenges from the social networking websites where communication became more transparent. In the SNWs users could create their own “profiles” providing their names, residences, schooling and college information, likes and dislikes to “find new friends” or “to relocate long lost friends”. These social networking websites were able to attract teens and women as they felt the danger of unknown sexual predator or problems of privacy could be lesser here. But mostly they remained oblivious of the fact that their identity could be exposed for worst (Clemmitt, 2006) making them potential victims for online sexual assault, stalking, identity theft (Finn & Banach, 2000), cyber gender harassment (Citron, 2009), internet infidelity (Whitty, 2005) and even domestic violence by a suspicious spouse or even ex-spouse (Jenson, 1996). Popularity of social networking reached its highest peak with the new millennium ushering in 2000. Simultaneously at this time, US saw severe clash of fundamental freedom of speech and expression and evolving of modern ideologies of liberalization due to Web 2.0 developments in transparent internet communications via different mediums like blogs, open discussion forums, interactive websites and especially social networking websites. This led to the inevitable growth of gender harassment (Moraham-Martin, 2000) in the cyber space globally.

Problems involved in conceptualizing cyber offences targeting users of SNW's

The 10th United Nations Congress on the Prevention of Crimes and Treatment of Offenders, which was held in Vienna in 2000, made the first move towards recognizing the universal need for preventive measures against cyber crimes. The declaration in Vienna regarding cyber crime preventive measures was well developed in Council of Europe's Convention on cyber crime, held in Budapest, 2001. Even though several cyber offences were defined from criminological perspectives as early as in seventies and eighties, it was only after the EU convention on cyber crime (2001), that these offences were universally “criminalized”. Hacking of emails, personal data and personal computer system could be said to be one of the earliest concept of cyber

offence, which was brought under the category of criminal offences against computer system by the EU convention, 2001.⁴ However, the resolutions of the Convention were mainly drafted to protect e-commerce and not to prevent attacks on human privacy and dignity. But cyber victimization of ordinary net users by ways of racial and other various types of hatred – violence, sexual abuse of adult women, including typical gender harassments like eve teasing, stalking, threatening to mutilate her virtual identity, had already started getting its momentum since 2000 and it was rising rapidly due to easy access to personal information of the women in target, easy ways to communicate through SNWs and absence of any proper preventive legal measures. On the whole, other than hacking, unauthorized access to computer contents and child pornography, no cyber offence was legally defined or recognized.

The year 2001 saw many cyber savvy countries adopting the draft definitions of cyber crimes and the preventive measures that were projected by the EU convention, 2001. But the convention as well as the nations who adopted the convention to make their own domestic laws to prevent cyber crimes, failed to note that cyber crimes cannot be confined within the offences of hacking, child pornography or cyber economic frauds; but that this the "cancer" has spread to a far extent to destroy ordinary adult internet user's peace as well. The other traditional offences which were identified by ongoing researches as "cyber crimes targeting individuals" are stalking (Basu and Jones, 2008; Ellison and Akdeniz, 1998; Jaishankar and Uma Sankary, 2005), identity theft (Berg, 2008), phishing, email spoofing (Halder and Jaishankar, 2008), morphing (Halder and Jaishankar, 2008; Nash, 2008), cyber bombing (which is often used in relation to terrorism), cyber flame war (abusive/ hate speech), cyber cheating (impersonation), cyber fraud (which is often used in relation to monetary crimes), cyber sex and issues of cyber privacy including cyber child pornography (Jaishankar, Halder and Ramdoss, 2008). On the contrary of cyber child pornography, which was dealt by the EU convention in 2001 and identity theft, which was dealt under the EU conventions in 2001 and 2005, none of the above mentioned cyber offences got universally accepted legal definitions, nor universal criminal sanctions. We assert that this was the breeding reason for cyber victimization of women. The concept of online gender harassment remained completely unidentified. Along with the few offences as was demarcated by the EU conventions,

⁴ EU convention on cyber crime, 2001, Chapter II, Section 1

different cyber savvy nations extended/stretched already existing definitions of penal offences targeting human dignity and privacy to suit the needs of protecting their own cyber space only.

Universally, cyber stalking has never been legally defined. In the US, stalking has been treated as an extended version of stalking with the digital aid. A good example would be the provisions in the Violence against Women and Department of Justice Reauthorization Act of 2005 which treat crimes like stalking. The section 226 1A of title 18 of United States Code was amended by section 114 of the Violence against Women and Department of Justice Reauthorization Act of 2005, has redefined the behavior of stalking as:

travels in interstate or foreign commerce or within the special maritime and territorial jurisdiction of the United States, or enters or leaves Indian country, with the intent to kill, injure, harass, or place under surveillance with intent to kill, injure, harass, or intimidate another person, and in the course of, or as a result of, such travel places that person in reasonable fear of the death of, or serious bodily injury to, or causes substantial emotional distress to that person, a member of the immediate family (as defined in section 115) of that person, or the spouse or intimate partner of that person; or (2) with the intent – (A) to kill, injure, harass, or place under surveillance with intent to kill, injure, harass, or intimidate, or cause substantial emotional distress to a person in another State or tribal jurisdiction or within the special maritime and territorial jurisdiction of the United States; or (B) to place a person in another State or tribal jurisdiction, or within the special maritime and territorial jurisdiction of the United States, in reasonable fear of the death of, or serious bodily injury to – (i) that person; (ii) a member of the immediate family (as defined in section 115 of that person; or (iii) a spouse or intimate partner of that person; uses the mail, any interactive computer service, or any facility of interstate or foreign commerce to engage in a course of conduct that causes substantial emotional distress to that person or places that person in reasonable fear of the death of, or serious bodily injury to, any of the persons described in clauses (i) through (iii) of subparagraph (B).

To accommodate the needs of digital stalking, various provinces of the US have made their own stalking laws. But none have defined "cyber stalking" and drawn its legal boundaries. The term has been used as a synonym for cyber harassment in many provincial laws of the US. For instance, the

Michigan criminal code in its definition to “harassment” included “conduct directed toward a victim that includes repeated or continuing unconsented contact, that would cause a reasonable individual to suffer emotional distress, and that actually causes the victim to suffer emotional distress (Citron, 2009).

Again, cyber harassment has also not been defined anywhere legally. The term has been construed in a very broad prospect to include various online disturbances. However, after the Megan Taylor Meier suicide,⁵ cyber bullying has attracted proper legal attention in the US and has been well defined.⁶ Still, whether the definition and the law can be stretched to cover bullying incidences of the adult women remain a debatable issue. Unfortunately, cyber bullying is still considered a “behavioral fault” in many countries like India and no legal definitions are available to prevent the same.

It is deplorable that the majority of the cyber offences targeting individual users of SNWs, including women had remained subject matters for theoretical discussions and failed to attract any legal prescription. New types of online offences are emerging every day but most of these offences are generalized under a broad concept, which often over looks the inherent nature of the crime. For instance, cyber harassment has been used as a holistic term for other cyber offences like cyber stalking, cyber eve teasing or even cyber defamation. Concerning the emerging researches on natures of cyber crimes (Halder and Jaishankar, 2008), each of them differ from the other. Due to less or no individual conceptualization of these digitally reincarnated offences of the traditional offline crimes social networking sites are becoming hubs of cyber offences targeting individual internet users.

⁵ Megan Meir was an American teenager who became a victim of cyber bullying and committed suicide. “Her suicide was attributed to cyber-bullying through the social networking website MySpace”. Wikipedia contributors, „Suicide of Megan Meier,” *Wikipedia, The Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Suicide_of_Megan_Meier&oldid=317698588 (accessed October 4, 2009).

⁶ Megan Meir Cyber bullying Prevention Act 2008 was passed by the US Congress to prevent cyber bullying children in the cyber space.

Typology and Patterns of victimization of women in the SNWs

Women in the SNWs are victimized in different patterns by the abuser who can be an individual or even a group of individuals. The victimization type differs on the basis various factors, for example, on the basis of the victim's sexuality, her ideologies, her marital status, her profession and professional commitments, the regularity of her participation in some chosen groups, the language she may use, her popularity in the groups etc. Again, the abuser can be both male or female. Similarly, the offences can be either sexual or non sexual in nature.

In most cases male harassers attack the victim for sexual purposes like morphing, using the image for pornographic purposes, cyber stalking etc and non sexual purposes such as harassment and bullying. Female perpetrators however, victimize the victim mainly for ideological differences, hatred or for taking revenge. Such attacks may not be sexual in nature.

Based on the above criteria the typology of the offences against the women victims in the SNWs is framed as follows:

- 1) *Cyber verbal abuse by groups of perpetrators expressing hatred:* Citron best describes this as "cyber mob attack" (Citron, 2009) where a female member of the SNW may be attacked by a group of perpetrators both in the community wall and also in her own message board.
- 2) *Cyber defamation targeting the individual self* (Citron, 2009; Halder and Jaishankar, 2008): Emotional breakups may lead the male member to spread lies about the female member to other members through his own posts, community walls etc.
- 3) *Cyber stalking:* The female member is stalked in all the groups she joins, her friends' walls are constantly watched for seeing her posts, her own write ups and her activities online (Basu and Jones, 2008; Ellison and Akdeniz, 1998; Jaishankar and Uma Sankary, 2005).
- 4) *Morphing* (Nash, 2008; Halder and Jaishankar, 2008): The photographs of the female members are taken from the personal albums and they are morphed for pornographic purposes by using parts of the pictures, for instance, the head or up to breast.
- 5) *Cloning:* Cloned profiles or fake profiles of female victims are created by stealing the personal information of the female member. The cloned profile presents the original profile in such a manner that people are duped. The cloned profile then asks the friends of the original member to become his/

her friend and crack the privacy of other members besides using the original member's information for evil purposes. Female members in the popular SNWs like Facebook, Myspace and Orkut often face this problem (Halder, 2007).

- 6) *Cyber obscenity* (Citron, 2009): The victim's photograph is used, morphed and distributed in the internet with obscene postures. The harasser may also post messages using obscene languages to her wall. Cyber obscenity can also be practiced by way of hacking the profile of the female member. Then the original photographs posted in the mentioned profile are morphed and the profile name and information as well as the morphed photographs are used to send obscene messages to the "friends" of the original profile owner and also to wider audience.
- 7) *Hacking*: Particular targets are chosen and their profiles are hacked. Their personal information is used for evil purposes. The harasser may even distribute open invitations for having sex with the profile owner at her home address (Halder and Jaishankar, 2008).
- 8) *Cyber harassment*: This may include constant messaging to the profile's wall or personal email id (Halder, 2007) which is shown in the profile, regular peeping in as a visitor and leaving messages in her wall, continuously sending request for friendship, joining groups where she is member and constantly posting messages disagreeing with her, etc (Citron, 2009).
- 9) *Virtual rape* (Citron, 2009; Whitty, 2005): This is a violent type of cyber victimization where the targeted woman is taken up by a harasser. He either posts constant messages like "I will rape you", "I will tear you up" or "your internet identity will be f...ed off" etc, or particular community members may "mob attack" the targeted female with such words which successfully generates more enthusiasm among other unrelated members to comment on the victim's sexuality. The profile owner then becomes a hot topic for erotic discussions, vulgar name calling etc.
- 10) *Banning a female member and restraining her from expressing her views*:

This generally happens in a male dominated group or community where the moderator or owner or group members may victimize the targeted female member by banning her for her own feminist ideologies even through the group or the community could have been created for letting people express their own ideologies. The reason could be that the majority of the group may

be pro feminist or some individual members dislike the straight forwardness of the female members in discussing the problems of women in every day world.

- 11) *Cyber bullying and name calling* (Citron, 2009; Halder and Jaishankar, 2008): The harasser may constantly bully the target in the SNW, both in her wall and in the groups or communities where either he or she is member. Even though this is a gender neutral cyber offence, women are most chosen targets for their sexuality, emotional breakups or even domestic violence. The ex spouse or the ex lover constantly bully the woman to vent out his anger in public.
- 12) *Domestic violence and cyberflame*: As mentioned above, separated partners may take up SNWs to vent out their anger against the female member. In such cases the ex-partner starts bullying the woman first and then provokes her to have “online fights” (Citron, 2009; Southworth, Finn, Dawson, Fraser and Tucker, 2007).
- 13) *Impersonation and cheating*: SNWs give wide options for creating profiles under pseudo names, hiding one’s real age, sex and other information. Further, the creation of multiple profiles of the same individual using different email ids is also possible in the SNWs. This gives the opportunity for mischief mongers to impersonate and flirt with female members’ (Halder and Jaishankar 2008; Whitty, 2005). The harasser drags the victim in an emotional relationship and she is encouraged to share her secrets, and even have erotic chats with the harasser. When the victim finally pressurizes to meet him in person, either he blackmails the victim or cheats the victim. However, impersonation and cheating can even happen for financial issues in the SNWs as well. The harasser may promise the victim some online or offline monetary gain by showing his fake credentials and thereby later on dupe the victim.
- 14) *Blackmailing and threatening*: This happens due to the easy availability of the personal information of the women members in the SNWs. “Jilted lovers”, ex spouses, mischief mongers and stalkers may threaten and blackmail the woman for various reasons which may even lead to shut down the profile of the female member. This can even have an offline effect where miscreants may physically threat and blackmail the woman with her secrets that she may have shared with her friends in groups or communities.

The Emotional and Physical Risk Factors of Women Members of SNWs

The emotional suffering

Finn and Banach (2000) feel that even though internet helps women to better their physical as well as mental health, it is not hazard free. The risks involve loss of privacy, disinhibited communication, online harassment, and stalking. The internet has grown faster than the laws governing the internet. Doring (2000) points out that the biggest danger of internet socializing lies in cyber sex, which leaves a deep never ending traumatic effect on women users. The word "cyber sex" is used by Doring (2000) as a compact term to cover online gender harassment, cyber prostitution or virtual rape. Doring (2000) emphasizes that liberalization of women encourages them more to become victims of cyber sex. Hence women users must learn from past experiences of other victims to protect themselves from online sexual abuse (Doring, 2000).

Whitty (2005), mentions that, cyber socializing can bring in emotional relationships between men and women, where, women can be victims of cyber cheating. Even though in some cases cyber cheating may not have great impact on real life like offline cheating, Whitty apprehends that this may give birth to offline revenge taking mentality. Southworth et all (2007) points out that cyber socializing breeds domestic violence as well as violence against women in the way of cyber stalking, online abusive behavior, and gender harassment. They succinctly put that "ever-changing and increasingly inexpensive technologies make it easier than ever before for abusers to monitor and control their victims". They also feel that there is an urgent need to build support group to prevent and protect such online harassment of women. They also apprehend that laws are insufficient. Citron feels that social net working can breed many instances of gender harassment like cyber hate speech, cyber bullying and morphed photographs (Citron, 2009).

Ellison and Akdeniz (1998) feel that the phenomenon of cyber-stalking and on-line harassment looks set to be the focus of the next Internet-related moral panic. They feel that transnational nature of the cyber space should encourage actions by individual governments and international organizations to have a profound effect on the rights of the law-abiding internet users, or "netizens", around the world. They contend that successful cyber regulation cannot be achieved at the cost of fundamental freedoms of speech and privacy.

Halder (2007) has pointed out that social networking websites like *Orkut* posses a threat to Indian women's privacy as users. Many women register themselves as members without reading the privacy policies or being aware of the safety tips of such websites. The victims often become trapped due to their own negligence. As such, when cloned profile is created of the victim or her morphed photograph flashes up in her own wall or in the scrap books of others or even when she is informed of her harassment by other users, a sense of guilt and shame engulfs her. The experience becomes more traumatic when the victim is refused any police help due to non recognition of offences or lack of awareness of officials. Citron (2009) has pointed out that cyber hate speech targeting women is more distressing than other online offences. The trauma deepens when the harasser is "anonymous", leaving no immediate solution to find out who he is and why is he attacking. Citron (2009) has also shown how anonymous profile users can vandalize the social networking of women. Anonymous mob attacks (Citron, 2009), anonymous postings in individual user's wall or community walls (Citron, 2009) make women victims more panicked. Citron (2009) also feels that the broad concepts of US freedom of speech which is randomly followed by many social networking websites attracting non Americans as well, give a huge opportunity to users of the internet to publish their thoughts as "anonymous". This is well supported by SNWs and users get enough freedom to hide under the term "anonymous" when they go for "postings" in harsh, rude or abusive languages in the groups or community walls. We agree that most of such publications are targeted against women. The perpetrator successfully insults the "target" in public and generates similar hatred among the group members who follow him in teasing or bullying the victim. Eventually anonymity leads to greater dangers in the SNWs like stalking, threatening, abusive posting by other members of the group.

The following case studies⁷ show how cyber socializing creates emotional suffering.

⁷ Some of these case studies were provided by Working to Halt Online Abuse (WOHA) (URL: www.haltabuse.org), where the first author is engaged as an Internet Safety Advocate and some were taken from the cases handled by the first author as the Managing Director for Centre for Cyber Victim Counseling (CCVC) (Url: www.cybrvictims.edu.tf) with the permission from the victims. Due to issues of confidentiality, victim's identity is not disclosed.

Case study 1:

The victim and the perpetrator met in a social networking website. Eventually they started having regular postings to one another's wall, online chatting and came to know about each other's families through photographs that were posted in the personal albums of the perpetrator and the victim. Eventually they fell in love with each other. The perpetrator was staying in a foreign country for his professional commitments and promised the victim to marry her once he returns within a year. After the stipulated date when the victim contacted the perpetrator, he completely denied the "promises". Once the victim tried to contact his family members, they shunned her off and threatened her with dire consequences if she tried to meet the man. The victim felt cheated, emotionally broken and publicly humiliated.

Case study 2:

The perpetrator was the former husband of the victim. Both of them were members of the same SNW. The perpetrator found out the victim after random name search and started following her. He also found out the chosen communities where the victim was regularly participating and started stalking the victim. He started becoming member of those groups and contacted the friends of the victim only to harass her. The perpetrator started enquiring about the private life of the victim from the friends of those groups and humiliated the victim. The victim felt panicked and her privacy was disturbed. The victim started feeling that somebody is always watching in the cyberspace and she became averse of the use of technology.

Case study 3:

In this case, the victim's sibling was the perpetrator. She was a member of an SNW which encouraged people to tell about their emotional out bursts, mood swings etc. Since the victim and her sibling were not in good terms, the perpetrator (the victim's sibling) used this SNW to tell the wider audience that the victim was the "main cause" for her failures in her life and defamed her in every possible way. The members started believing the perpetrator and started abusing the victim in every possible way. The victim felt humiliated and emotionally distressed.

The physical threat

The other danger which crops up with cyber socializing is offline threats created by online rendezvous. In many instances women victims become friends of other individual profile owners whom they have never met in real life. The problem starts when the online relationship turns unpleasant. These individuals, who can be either male or female, may have come to know about the victim's real life from the victim herself and later constantly use such information to threaten her. The victim remains in constant danger of being physically hit by the perpetrator (Whitty, 2005), if the victim and the perpetrator stay in the same locality or even in the same state. The following case study would prove how online socialization can create physical threat to the victim.

Case study:

The victim and the perpetrator became friends in a social networking website. The local members of the SNW group used to meet weekly at a city pub to chit-chat and also to celebrate member's birthdays, anniversaries etc. The victim became target of the perpetrator after an emotional relationship (as was "presumed" by the perpetrator) did not finally materialize. The perpetrator threatened the victim by telephone that in the next weekly meeting in the pub she will be physically assaulted by him and his followers.

Reasons for the growth of victimization of women in cyber socialization

Easy availability of victims' (women's) personal information

SNWs are made to let other people know the existence of the profile owner. Hence users give away their vital information like residential address, marital status, age, phone numbers, likes and dislikes etc. Even though many SNWs provide options for using pseudo names and publication of such information as only "optional", many first time registrants, including women, float their personal information in the web through these SNWs without actually knowing the dangerous effect of it. This gives a huge opportunity for harassers to victimize the targets.

Ignorance and negligence of the users

Halder and Jaishankar (2008) have pointed out that women are prone to all sorts of cyber crimes like hacking, stalking, morphing, cyber cheating, cyber defamation, and cyber sexual abuse. Social networking websites have become breeding grounds for such crimes. The question which haunts researchers is: why women are the targeted majority in the SNWs? We feel that among several factors which push women to become victims in the SNWs, the ignorance of the policy guidelines and safety measures stands first. The SNWs presently give wide options to protect one self from being harassed in various modes like setting up security measures, "locking" personal albums and message boards, blocking the harasser, preventing aliens from seeing one's personal information, preventing unknown persons from writing in one's message board, blocking and banning individuals from community and groups and hiding one's profile from the internet search.⁸ Halder (2007) cautions that majority of the women join the social networking sites without checking any of such safety measures.

Halder (2007) did a minor research with a small sample size of 20 on the awareness of female members of Orkut, a popular social networking website. The findings are: Maximum of the respondents have never read policy guidelines before registering with the SNW, many of them have checked available safety – tips only after they were victimized themselves or have heard of their friend's experiences; almost all of them have personal photographs even though they know displaying of photographs is not very safe in a public SNW. A majority of them have turned on their security button and "locked" their albums and message book only after they had experienced some sort of harassment. Some of them had their "cloned" profile where their personal information was used to dupe their friends. These cloned profiles sent friend's request to the already existing friends with the statement "I have deleted my older account, please accept me now". Some had their profiles hacked and photographs used for pornographic purposes. These women users (whose profiles were either cloned or hacked) had deleted the old account themselves and created fresh accounts. Some had reported abuse to the Orkut authorities; some felt these incidents were not to be reported. Many of respondents know that posting personal photographs is not safe, but they

⁸ Popular SNWs like Facebook, Myspace, Orkut , Hi5 etc, in their privacy policies give wide options for users to exercise all the safety measures like locking the album, hiding profile visitor's, banning unwanted "friends", removing unwanted messages from one's scrapbook etc.

cannot resist from showing photographs of themselves, of their families or their homes to other “friends” with whom they might have never met.

Many of them don’t trust friends from Orkut whom they have never met earlier, but at the same time they feel “comfortable” in sharing their interests, photographs or personal secrets with those friends whom they have seen in Orkut for a longer period and who had been pretty active in the groups and communities they are members. However, a majority of them do not know that sharing of such information can bring in more problems by way of “third party” peeping in the wall or message board of one of the two friends, who may not be the common friend for both. The problems which may arise thus are creating a fake profile with available information or even blackmailing the women with her secrets. Some had seen their photographs in other’s album who are no way connected to them. But they did not report this incident to the authorities. Some had verbal disagreements between group mates and suspect that their profiles were cloned or even hacked by such people. Except two, none had any idea that they have a legal right to preserve their privacy in the SNW and almost all of them had experienced either major or minor harassments in the SNW.

Scheming ways to hide one’s real identity under camouflaged profiles

The ever expanding freedom of speech and expression in the US has accepted the right to be “anonymous” in the SNWs (Citron, 2009). At the same time, the SNWs allow a user to change his pseudo name and address at a regular interval. Even though this step was taken up by the SNWs for benefiting the members to change their physical and geographical location and at the same time saving themselves from perpetrators, this has encouraged the perpetrators to commit a crime and hide under a new identity. These hide and seek (Jaishankar, 2008) games by the perpetrators increase the risk factor of women members of the SNW.

Lackadaisical response of the SNWs

In most cases cyber socializing becomes dangerous due to nonchalant response of the SNWs. Most of the SNWs have an option to report any abuse of their services. This includes reporting of cyber harassment, cyber bullying, cyber threats, and cyber pornography. But in most cases SNWs have their own policies to treat the post as defamatory or harassing. For example, Adult friend

finder.com solicits semi-nude images of women, lewd remarks about female members by their male friends and even sending pornographic pictures to fellow members.⁹ Similarly ventyouranger.com encourages members to vent out their frustrations and anger towards particular individual who may not be the member of the group.¹⁰ On the contrary, SNWs like Facebook, Myspace, and Orkut considers such written expressions as "unwanted" and can be banned only if the website authorities think that as an "offence". As such, for instance if a woman is constantly targeted at for cyber bullying, or the perpetrator creates fake profiles, the website directs the complainant to lodge a complaint with the bullying messages or the cloned profile. They also point out that the stipulated time for taking action can vary from 24 hours to 15 days.¹¹ But the impact of the offence may be so that the victim needs to take action within 24 hours; the victim either has to withdraw herself from the "societies" she is member of or she has to cancel her entire profile to wave off all the hazards. The delayed response or even nil response from the website authorities increase the panic in the victim and the harasser gets infinite opportunities to harm the victim's reputation within the stipulated time.

It is noteworthy that, most of the SNWs declare in their privacy policies that they will not take any responsibility for any sorts of harassment caused to the users by other users.¹² However, they provide safety tips in the menu bar and warn the users that their profile may be removed if it is reported that the said profile is harassing others, creating hate campaign, soliciting pornography etc.¹³ It is unfortunate that these guidelines are not followed properly.

⁹ Adultfriendfinder.com is an SNW for adults which is registered in the US and encourages having online sexual and erotic conversations with like minded people.

¹⁰ www.ventyouranger.com is an SNW for adults which is registered in the US and encourages people to vent out their frustrations, anger etc in public forums.

¹¹ SNW like Orkut and Facebook stipulate minimum 24 hrs to 15 days' time to take action against the abuser, <http://www.google.com/support/orkut/bin/answer.py?answer=57444> and <http://www.facebook.com/safety/> (accessed October 4, 2009).

¹² This information was gathered from the privacy policies of SNWs like Orkut, Facebook, Myspace etc.

¹³ ibid

Lack of uniform laws, conventions and rules

As we have already discussed earlier, that most of the offences that are charted out here as most -happening in the SNWs, are not universally recognized by any uniform law, convention or rules. More over, most of the SNWs are registered under the US laws and they are immunized from being sued as the defamatory media by section 230 of the Communication Decency Act, 1996. But this creates bigger problem for victims, especially women. As decided by the Miller's case (Miller vs. California, 413 U.S. 15 (1973),¹⁴ the ideas of obscenity differ from society to society. US protects under 18 members of the SNWs from cyber bullying by the Megan Meir Cyber bullying Act, and women are protected from cyber harassment or cyber stalking which may result from domestic violence or broken emotional relationships by the Violence Against Women and Department of Justice Reauthorization Act of 2005. On the contrary, UK does not have any compendium of laws to protect cyber offences against women. However, there are some major laws like the Computer Misuse Act 1990, Police and Justice Act 2006, Sexual Offences Act 2003, The Prevention of Sexual Offences (Scotland) Act 2005, Protection from Harassment Act 1997, Malicious Communications Act 1988 which are widely used to prevent atrocities against women in the internet. But at the same time, the offences are not legally defined; hence perpetrators often escape punishment. Canada regulates victimization of women in online socializing through specific chapters of Canadian Criminal code which are meant for both men and women and there are no special laws to protect women. Indian law does not recognize many of the offences that occur online socializing like cyber bullying, cyber eve teasing, cyber harassment, cloning of the profile etc, in the Information technology Act (2000, the original and 2006 the amended version). The lack of universal laws to regulate social networking websites and the nil legal recognition of the offences that happen against women in the cyber space thus encourage the growth of online victimization of women.

¹⁴ Miller vs California, 413 U.S. 15 (1973)

Conclusion

The main aim of cyber socializing is to give the users opportunity to meet with old and new friends, increase networks and socialize without actually going in person to the social gatherings. But this is not a hazard free zone. The main drawback of cyber socializing is the uncertain reliability of the “virtual friend” we meet up every day in the SNWs. At the same time, many users treat cyber socializing as a space for over riding their freedom of speech and expression (Citron, 2005). This attracts many offences like cyber flame, cyber hate speech, cyber bullying and cyber eve teasing etc. Online socializing never remains risk free for women mainly due to their sexuality. Majority of the cyber crimes targeting women happen in the SNWs (Citron, 2009; Halder and Jaishankar, 2008) but as no society can be crime free, online societies are no exception. Cyber crime exists and it is growing in number (Wall, 2007) through SNWs, mails, online chat rooms etc.

Social networking websites provide a wide range of social activities to be carried out in the cyber space. It is therefore very obvious that online socializing is also as vulnerable as real life socializing. But the patterns may differ due to the hi-tech nature of the offences. The attackers may or may not be known to the victims and reasons and motives behind victimization are mostly emotional issues. The harasser also uses the broader platform of the cyber space to victimize the target under camouflaged identities. Moreover, the unequipped, not-so-fitting, or developing laws, where such offences are not recognized or are yet to be recognized, help to expand the pattern of victimization day by day.

The two main reasons which attribute towards the growth of online victimization of women in the SNWs are: absence of proper gender sensitive universal cyber laws and lack of awareness of the safety modes among users of the SNWs. The SNWs are considered as a large global platform to express one's ideologies, thoughts and feelings about others. Every individual is supposed to use this platform at his or her own risk (Wall, 2007). Unfortunately, there are less laws and policy guidelines to regulate cyber space and this insufficiency gives full freedom to the perpetrators. This is a perfect example of how ignorance of cyber-social rules and norms coupled with weak laws can encourage criminalization in the online socialization. Laws can draw a defining line for limiting individual's behavior. But it depends upon

the individual to make use of the laws to make their living space including cyber space more safe and beautiful.

References

- Basu, S., & Jones, R. (2008) Regulating cyber stalking In: F. Schmallager, M. Pittaro (eds.) *Crimes of the Internet*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 141-165.
- CERT (2002) Spoofed/Forged Email, CERT Coordination Center, Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, viewed 25 June 2009, http://www.cert.org/tech_tips/email_spoofing.html.
- Citron. K. D. (2009) Cyber civil rights. *Boston University Law Review*, 89, pp. 61-125, viewed 25 June 2009, <http://ssrn.com/abstract=1271900>
- Clemmitt, M. (2006) Cyber Socializing, *CQ Researcher*, Vol 16, No 27, pp. 625-648.
- Döring, N. (2000) Feminist Views of Cybersex: Victimization, Liberation, and Empowerment, *CyberPsychology and Behavior*, Vol 3, No 5, pp. 863-884.
- Ellison, L., & Akdeniz, Y. (1998) Cyber-stalking: the Regulation of Harassment on the Internet, *Criminal Law Review*, December Special Edition: Crime, Criminal Justice and the Internet, pp. 29-48.
- Finn, J., & Banach, M. (2000) Victimation online: The downside of seeking human services for women on the internet, *CyberPsychology & Behavior*, Vol 3, No 5, pp. 785-796.
- Fraim, L. N. (2006) *Cyber Socialization: What's Missing in My Life?* Paper presented at The Nordic Youth Research Information Symposium, 9, 2006, Stockholm, viewed 25 June 2009, [http://webappo.sh.se/C1256CD200369F7E/0/0A9064B157EF97AAC12570E40043DBF9/\\$file/Linda%20Nalan%20Fraim.doc](http://webappo.sh.se/C1256CD200369F7E/0/0A9064B157EF97AAC12570E40043DBF9/$file/Linda%20Nalan%20Fraim.doc)
- Halder D., & Jaishankar, K. (2008) Cyber crimes against women in India: problems, perspective and solutions, *TMC Academic Journal*, Vol 3, No 1, pp. 48-62.
- Halder D. (2008) *Privacy in Orkut: A hopeless Story*, *CyberLawTimes.com, Monthly Newsletter*, Vol 3, No 9, September 2008, viewed 25 June 2009, <http://www.cyberlawtimes.com/articles/108.html>.
- Halder D. (2007) *Cyber crime against women in India*, *CyberLawTimes.com, Monthly Newsletter*, Vol 2, No 6, June 2007, <http://www.cyberlawtimes.com/articles/103.html>.
- Jaishankar, K., & Uma Sankary, V. (2005) Cyber stalking: A global menace in the information super highway, *ERCES Online Quarterly Review*, Vol 2, No 3, viewed 25 September 2007, <http://www.erces.com/journal/articles/archives/volume2/v03/v02.htm>.

- Jaishankar, Halder, D., & Ramdoss S. (2008) Pedophilia, pornography and stalking: Analysing child victimization on the internet In: F. Schmallager, M. Pittaro (eds.) *Crimes of the Internet*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 28-42.
- Jaishankar, K. (2008) Space Transition Theory of Cyber Crimes In: F. Schmallager, M. Pittaro (eds.) *Crimes of the Internet*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 283-301.
- Jenson, B. (1996) Cyberstalking: Crime, enforcement and personal responsibility in the on-line world, viewed 25 June 2009, <http://www.law.ucla.edu/classes/archiv/s96/>
- Morahan-Martin, J. (2000) Editorial: Women and the Internet: Promise and Perils, *CyberPsychology and Behavior*, Vol 3, No 5, pp. 683-691.
- Nash, J. (2008) *Making Women's Place Explicit: Pornography, Violence, and the Internet*, Module composed for open education, Berkman Center for Internet and Society, Harvard Law School, p. 2.
- Sara, E. B. (2008) Identity theft: causes, correlates and factors: A content analysis In: F. Schmallager, M. Pittaro (eds.) *Crimes of the Internet*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, pp. 225-251.
- Southworth, C., Finn, J., Dawson, S., Fraser, C., & Tucker, S. (2007) Intimate Partner Violence, Technology and Stalking, *Violence Against Women*, Vol. 13, No. 8, pp. 842-856.
- Wall, D. S. (2007) *Cybercrime: The transformation of crime in the information age*. Polity: Cambridge.
- Whitty, M. T. (2005) The Realness of Cyber cheating: Men's and Women's Representations of Unfaithful Internet Relationships, *Social Science Computer Review*, Vol 23, No 1, pp. 57-67.

DEBARATI HALDER
KARUPPANNAN JAISHANKAR

Sajber druženje i viktimizacija žena

Koncept „Web 2.0“ je uticao na redefinisanje virtuelnog života običnih ljudi i dao široke mogućnosti korisnicima interneta uključujući i žene u smislu razmene ideja, interakcije sa istomišljenicima i učestvovanja u razvoju virtualnih društava po sopstvenom izboru. Sajtovi za socijalno umrežavanje, kao segment koncepta „Web 2.0“, su veoma popularni za korisnike interneta. Međutim, sajtovi za socijalno umrežavanje imaju i tamnu stranu. Postali su raj za nasilnike prema ženama koje pored dece, spadaju u ranjive „mete“ na internetu. U ovom radu ispituje se viktimizacija žena putem sajtova za socijalno umrežavanje generalno, analiziraju se trendovi takve viktimizacije sa socijalno-pravno-viktimoškog ugla i preispituju razlozi za porast takve viktimizacije.

Dva glavna razloga koja doprinose porastu online viktimizacije žena putem sajtova za socijalno umrežavanje su: odsustvo adekvatnih rodno senzibilisanih i univerzalnih sajber zakona i nizak nivo svesti o načinima na koje korisnici sajtova za socijalno umrežavanje mogu da se zaštite. Sajtovi za socijalno umrežavanje smatraju se širokom globalnom platformom za izražavanje sopstvenih ideologija, mišljenja i osećanja prema drugim ljudima. Na svakom pojedincu je da koristi ovu platformu na sopstveni rizik (Wall, 2007). Nažalost, malo je zakona i procedura koji regulišu sajber prostor, što učiniocima daje veliku slobodu. Ovo je savršen primer za to kako ignorisanje sajber socijalnih pravila i normi udruženo sa slabim zakonima mogu ohrabriti kriminalizaciju u online socijalnim mrežama. Zakoni mogu da povuku liniju u ograničavanju ponašanja pojedinca. Ali na pojedincu je da doprinese zaživljavanju zakona i na taj način činjenju sajber prostora bezbednim i lepim.

Ključne reči: sajber druženje, socijalno umrežavanje, viktimizacija, žene

TEMIDA

Septembar 2009, str. 27-41

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM0903027S

Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe zloupotrebom računarskih sistema i mreža (međunarodni i domaći krivičnopravni okvir)

Ivana Stevanović*

Jradu se ukazuje na značaj novouspostavljenih međunarodnih normi i standarda koje države ugovornice treba da preduzmu s ciljem adekvatnije zaštite dece od seksualne eksploracije, a posebno od njihovog iskorišćavanja u pornografiji. Poseban deo ovoga rada posvećen je prikazu domaćeg krivičnopravnog okvira zaštite dece žrtava krivičnih dela vezanih za njihovo iskorišćavanje u pornografske svrhe zloupotrebom računarskih sistema i mreža, a imajući u vidu poslednje izmene na nivou krivičnog zakonodavstva u Republici Srbiji. U ovom delu rada autorka posebno analizira usklađenost pojedinih odredaba Krivičnog zakonika sa preuzetim međunarodnim obavezama.

Ključne reči: dečija pornografija, računski sistemi i mreže, zloupotreba.

Uvodne napomene

Zemlje ugovornice *Konvencije o pravima deteta*¹ su se, između ostalog, obavezale da svako dete zaštite od eksploracije i od obavljanja bilo kog posla koji bi mogao da bude opasan po život i zdravlje deteta, odnosno koji predstavlja ugrožavanje i/ili povredu njegovog fizičkog, emotivnog i seksualnog integriteta (Vučković-Šahović, 2001: 3-5; Stevanović: 2008: 44-45). Potvrđivanjem *Konvencije o pravima deteta* (u daljem tekstu: KPD) naša zemlja je preuzela obavezu da preduzima mere u cilju sprečavanja nasilja nad decom i obez-

* Dr Ivana Stevanović je naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, predsednica Centra za prava deteta i članica Upravnog odbora Viktimološkog društva Srbije, e-mail: ivana@cpd.org.rs

¹ Konvencija o pravima deteta („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90).

beđivanja zaštite od svih njegovih pojavnih oblika (u porodici, institucijama, široj društvenoj sredini, i tako dalje).

Takođe, Srbija se obavezala da osigura mere podrške za fizički i psihički oporavak deteta – žrtve svih oblika eksplatacije, kao i da osigura socijalnu reintegraciju, odnosno obezbedi integraciju deteta u novu socijalnu sredinu (član 39. KPD).

Republika Srbija je preuzela obaveze iz još jednog važnog međunarodnog ugovora za pitanja zaštite dece od rada koji, po svojoj prirodi i okolnostima pod kojima se obavlja, može da šteti njihovom zdravlju, sigurnosti i moralu: *Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada. Konvencija br. 182 MOR-a*, usvojena je 1999. godine u Ženevi, zajedno sa Preporukom 190 koja se odnosi na zabranu i direktno delovanje radi ukidanja najgorih oblika dečjeg rada.² Ovaj međunarodni ugovor odnosi se na sve osobe mlađe od 18 godina i obavezuje strane ugovornice da preduzmu hitne i efikasne mere kojima će se obezbediti zabrana i ukidanje najtežih oblika dečjeg rada.³

Međutim, imajući u vidu neophodnost preduzimanja zakonodavnih i drugih mera za sprečavanje svih vidova seksualne eksplatacije i seksualnog zlostavljanja dece, kao i potrebu njihove zaštite, a svesne obima i karaktera ovih pojava, posebno povećane međunarodne trgovine decom, dečije prostitucije i pornografije, kao i zbog raširene i kontinuirane prakse „seksualnog turizma“, odnosno sve izraženije zloupotrebe računskih sistema i mreža u cilju regrutovanja dece u pomenute svrhe, države su, pored ostalog, reagovale i uspostavljanjem novih međunarodnih normi i standarda. Novouspostavljenim međunarodnim normama i standardima proširuju se mere koje države ugovornice treba da preduzmu radi adekvatnije zaštite dece od njihove prodaje, a posebno od njihovog iskorišćavanja u prostituciji i pornografiji, kao jednom od najčešćih i najdrastičnijih oblika eksplatacije dece (Vučković-Šahović, 2006: 32).

² Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada i preporuka MOR br. 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečjeg rada („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 8/03).

³ U smislu Konvencije 182 MOR-a, „najgori“ oblici dečjeg rada obuhvataju: „sve oblike ropstva ili običaja sličnih ropstvu, kao što su: prodaja i promet dece, dužničko ropstvo ili kmetstvo, prinudni ili obavezni rad, uključujući i regrutovanje dece za iskorišćavanje u oružanim sukobima; iskorišćavanje, nabavljanje ili nuđenje deteta za prostituciju, proizvodnju pornografskih sadržaja ili pornografske predstave; iskorišćavanje, nabavljanje i nuđenje deteta za nezakonite aktivnosti, naročito za proizvodnju i promet droge shodno definicijama iz relevantnih međunarodnih ugovora; rad koji je, po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja, verovatno štetan po zdravlje, bezbednost ili moral dece“ Videti šire: *O dečjem radu* (2002) Vorkapić, S. (ur.), Beograd: Centar za prava deteta.

U ovome radu posebno su analizirana dva takva instrumenta: *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji* (u daljem tekstu: *Protokol*)⁴ i *Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*.⁵ Osnovni cilj analize ovih međunarodnih instrumenata bio je predstavljanje novouspostavljenih međunarodnih standarda u cilju adekvatnije zaštite dece od iskorišćavanja u pornografske svrhe zloupotrebo računskih sistema i mreža (Zogović, 2006: 88-96), odnosno njihove zaštite od slučajeva regrutovanja putem računskih sistema i mreža u svrhu trgovine decom, odnosno ostalih oblika seksualne eksploracije.⁶ Pored ova dva instrumenta, u ovoj analizi, važno je ukazati i na značaj *Konvencije Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalitetu*,⁷ koja predstavlja prvi međunarodni ugovor u kome se eksplicitno dovodi u vezu dečija pornografija i kompjuterski sistem

⁴ *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji* usvojen je 25. maja 2000. godine i stupio na snagu 18. januara 2002. godine. Republika Srbija je ratifikovala Protokol („Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori”, br. 22/02).

⁵ *Konvenciju o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*. Otvorena je za potpis 25. oktobra 2007. godine. Srbija je potpisala Konvenciju i započela proces ratifikacije.

⁶ Podstaknuta velikim brojem „indicija“ o zloupotrebi dece putem Interneta, NVO ASTRA je uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji tokom 2006. godine sprovedla istraživanje „Trgovina ljudima (decom) – pogled kroz Internet prozor“. U istraživanju je analizirana pojava regrutovanja žrtava trgovine decom i ostalih oblika eksploracije putem Interneta. Istraživanje, sprovedeno na uzorku od 1205 učenika srednjih stručnih škola i gimnazija uzrasta od 14 – 18 godina u šest gradova u Srbiji (Šabac, Novi Sad, Novi Pazar, Vranje, Užice, Beograd) pokazalo je da su mlađi ljudi upoznati sa postojanjem problema i da „regrutovanje“ putem Interneta vide kao realnu mogućnost. Istraživanje, takođe, otkriva da više od dve trećine ispitanih koristi Internet i u toku korišćenja doživljava različite neprijatnosti i dobija različite ponude.

Da bi se dodatno analizirali podaci koji su dobijeni od mlađih i njihova iskustva tokom „četovanja“ sproveden je u okviru istog istraživanja i eksperiment u kome se sistematski pristupilo Internet pričaonicama. Za potrebe ovakvog eksperimenta, NVO ASTRA je dizajnirala i profil petnaestogodišnje devojčice, koja je za 15 dana sistematskog četovanja (50 sati) primila 457 poziva za razgovor, od kojih je u 86% slučajeva kontakt iniciran od strane osobe muškog pola, gde 63% sagovornika nije želeo da otkrije svoje godine, a u 57% slučajeva ni grad u kome žive, odnosno u 89,5% slučajeva zanimanje sagovornika. Kada se uzrast sagovornika mogao otkriti, zapažamo da su ASTRINU „virtuelnu devojčicu“ putem Interneta kontaktirali ljudi različite životne dobi, od maloletnika do muškaraca preko 50 godina. Ono što posebno zabrinjava su podaci iz ovog istraživanja koji pokazuju da je seksualno uznemiravanje bilo prisutno u 27% (125) razgovora (Videti šire: Ilić, N., Andelković, M., Rajić, Z., Đorić, A., Ćirić, J. (2006) „Da li su Internet pričaonice bezbedna mesta“ u: Trgovina ljudima (decom) – pogled kroz Internet prozor, Beograd: ASTRA , str. 61-85).

⁷ Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu (*Convention on Cybercrime*, 23. November 2001, Budapest) Skupština Republike Srbije usvojila je 18. marta 2009. godine (država Srbija nije stavila rezerve prilikom potpisivanja ove Konvencije).

(Đorić, Ćirić: 2006: 97) i definišu pojmovi kao što su: „računarski sistem”, „računarski podatak”, „davalac usluge”, odnosno „podatak o saobraćaju”.

Takođe, poseban deo ovoga rada posvećen je i prikazu domaćeg krivičnopravnog okvira zaštite dece žrtava, a u odnosu na krivična dela vezana za njihovo iskoriščavanje u pornografske svrhe zloupotrebom računskih sistema i mreža, s ciljem, analize njihove usklađenosti sa novouspostavljenim međunarodnim normama i standardima.

Određenje osnovnih pojmova i njihovo razgraničenje

Definisanje osnovnih pojmova u ovoj oblasti i njihovo razgraničenje na nivou međunarodnih normi i standarda, kao i njihova implementacija u nacionalna zakonodavstva, predstavlja prvi važan korak ka stvaranju sveobuhvatnog zakonodavnog okvira u cilju unapređenja zaštite dece žrtva ovih krivičnih dela. Tako npr. *Protokol* pod pojmom „dečija pornografija“ podrazumeva: „bilo koje predstavljanje, bilo kojim sredstvom, nekog deteta uključenog u stvarne ili simulirane eksplisitne seksualne aktivnosti ili bilo kakav prikaz delova tela nekog deteta koji mogu da izazovu seksualno uzbuđenje“ (član 2 (c). Istim dokumentom izričito se predviđa i obaveza svake države ugovornice da obezbedi kažnjivost za sledeće radnje: „proizvodnju, distribuciju, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaju ili posedovanje dečje pornografije“ (član 3. st. 1. (c)).

I Konvencije Saveta Evrope: *Konvencija o visokotehnološkom kriminalitetu* i *Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja* pojmovno određuju „dečju pornografiju“ podrazumevajući pod ovim pojmom: „svaki materijal koji vizuelno prikazuje dete koje se stvarno ili simulirano eksplisitno seksualno ponaša ili svaki prikaz detetovih polnih organa za prvenstveno seksualne svrhe“ (član 20, st. 2. *Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*), odnosno „materijal koji vizuelno pokazuje: 1) maloletnika koji učestvuje u eksplisitno seksualnoj radnji, 2) lice koje izgleda kao maloletnik koje učestvuje u eksplisitno seksualnoj radnji i 3) realistične slike, koje predstavljaju maloletnika u eksplisitno seksualnoj radnji“ (član 9. stav 2. a)-v) *Konvencija o visokotehnološkom kriminalitetu*).⁸ Inače, u smislu *Konvencije o visokotehnološkom kriminalitetu*, „računarski sistem“ označava

⁸ Izraz „maloletnik“ u smislu člana 9. stav 2. *Konvencije o visokotehnološkom kriminalitetu* obuhvata sva lica mlađa od osamnaest godina, ali države ugovornice mogu da postave nižu starnosnu granicu, koja nije manja od šesnaest godina.

svaki uređaj ili grupu međusobno povezanih ili zavisnih uređaja, od kojih je jedan ili više njih, na osnovu programa, vrši automatsku obradu podataka, dok se pojmom „računski podatak“ označava svako predstavljanje činjenica, informacija ili koncepata u obliku koji je podesan za njihovu obradu u računarskom sistemu, uključujući i odgovarajući program na osnovu koga računarski sistem obavlja svoju funkciju.

Ustanovljavanjem preciznih definicija, na nivou međunarodnog prava, državama ugovornicama dati su jasni okviri u smislu zahteva za usaglašavanjem krivičnopravnog okvira nacionalnog zakonodavstva sa novoustanovljenim međunarodnim normama i standardima, što smatramo izuzetno značajnim. To je bio i jedan od razloga za donošenje Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika u Srbiji. Naime, Republika Srbija potpisala je i ratifikovala veliki broj konvencija, koje su zahtevale da se, radi njihove implementacije u pravni sistem Republike Srbije, izvrše i određene izmene i dopune Krivičnog zakonika i to, kako u pogledu uvođenja novih krivičnih dela, tako i u pogledu izmena inkriminacija postojećih krivičnih dela. Na ovaj način su ispunjene, u najvećoj meri, međunarodne obaveze Republike Srbije koje su preuzete potvrđivanjem *Opcionog protokola uz Konvenciju o pravima deteta, o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, Konvencije Saveta Evrope o visokotehnološkom kriminalitetu*, odnosno *Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja* čije se potvrđivanje tek očekuje.

Iskorišćavanje dece u pornografske svrhe u svetu zloupotrebe računarskih sistema (međunarodni okvir)⁹

Države ugovornice *Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja* obavezuju se na preduzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera u smislu sankcionisanja:

⁹ Evropska unija 2002. godine usvojila je „Odluku o borbi protiv dečije pornografije na Internetu“ (Council Decision of 29 May 2000 to combat child pornography on the Internet, L 138 – 9 Jun 2002), a krajem 2003. godine usvojena je i „Okvirna odluka o borbi protiv seksualne eksploracije dece i dečije pornografije“ kojom se države članice EU obavezuju da svoja zakonodavstva usklade sa Odlukom i o tome obaveste Generalni sekretarijat Saveta i Komisiju (2004/68JHA, L 013, 20 January 2004). Ovom odlukom jasno se definiše pojam deteta, dečije pornografije, odnosno šta se podrazumeva pod pojmom kompjuterski sistem (Videti: *Child Trafficking in the EU*, 2009: 40-42).

- a) proizvodnje dečje pornografije;¹⁰
- b) nuđenja ili stavljanje na raspolaganje dečije pornografije;
- c) distribucije ili prenosa dečije pornografije;
- d) nabavljanja dečije pornografije za sebe ili drugu osobu;
- e) posedovanja dečije pornografije;
- f) odnosno svesno pribavljanje pristupa, preko informaciono-komunikacionih tehnologija, dečijoj pornografiji (član 20. st. Konvencije o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja).¹¹

Ovaj dokument izričito obavezuje države ugovornice i na preuzimanje neophodnih zakonskih i drugih mera u smislu ustanavljanja posebnog krivičnog dela: „učešće deteta u pornografskim nastupima“ (član 21. Konvencije o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja). Kao radnje izvršenja ovog krivičnog dela predviđene su:

- a) regrutovanje deteta za učešće u pornografskim nastupima ili uzrokovanje da dete učestvuje u takvim nastupima (stav 1a);
- b) primoravanje deteta da učestvuje u pornografskim nastupima ili sticanje koristi od takvih nastupa ili na drugi način eksplorisanje deteta u takve svrhe (stav 1b);
- c) Svesno prisustvovanje pornografskim nastupima u kojima učestvuju deca (stav 1c – potpisnice mogu da zadrže pravo u celosti ili delimično da ne primenjuju stav 1c).

Sa druge strane, kao što smo već ukazali, Konvencija o visokotehnološkom kriminalitetu, predstavlja prvi međunarodni ugovor u kome se eksplicitno dovodi u vezu dečija pornografija i kompjuterski sistem, a kao radnje izvršenja krivičnog dela u vezi iskorišćavanja dece u pornografske svrhe države ugovor

¹⁰ Članom 23. Konvencije o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja države ugovornice se obavezuju i na preuzimanje zakonodavnih i drugih mera u smislu inkriminacije smišljenog predlaganja odrasle osobe, putem „informaciono-komunikacionih tehnologija“, sastanak detetu koje nije dostiglo starosnu dob ispod koje je zabranjeno upuštati se u seksualne radnje sa detetom, kada je takav predlog praćen materijalnim delima koje vode do tog sastanka, a u vezi proizvodnje dečije pornografije.

¹¹ Države potpisnice ovog ugovora mogu da zadrže pravo da ne primenjuju, u celosti ili delom, st. 1. a) i e) člana 20. ove Konvencije koji se odnose na proizvodnju i posedovanje pornografskog materijala kojeg isključivo čini simulirani prikaz realnih slika nepostojecog deteta, odnosno na kojem su deca u starosnom dobu kada se slike proizvode i poseduju se uz njegov pristanak (pristanak deteta starosne dobi sa kojim je dozvoljeno upuštati se u seksualne radnje) i isključivo za njihovu sopstvenu privatnu upotrebu.

nice, prema *Konvenciji o visokotehnološkom kriminalitetu*, dužne su da propišu sledeće radnje (ali svaka strana ugovornica može da zadrži pravo da ne primenjuje, u celini ili delimično, stav 1. tač. g) – d) člana 9. *Konvencije*), kada su učinjene sa namerom i protivpravno:

- a) proizvodnja dečje pornografije, u svrhu njene distribucije preko računskog sistema;
- b) nuđenje ili činjenje dostupnim dečije pornografije preko računskog sistema;
- v) distribucija ili prenošenje dečije pornografije preko računskog sistema;
- g) nabavljanje dečje pornografije preko računskog sistema, za sebe ili za drugoga;
- d) posedovanje dečije pornografije u računarskom sistemu ili na medijumima za čuvanje računskih podataka (član 9. stav. 1. a) –d)).

Pored jasnog pojmovnog definisanja šta sve treba da sadrže zakonski opisi krivičnih dela na nivou materijalnog krivičnog prava, među novoproklamovanim međunarodnim normama i standardima od izuzetne važnosti su i odredbe koje se odnose na specifičnosti procesnog položaja dece žrtava seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja, potrebu posebnih mera zaštite i pomoći deci, odnosno odredbe koje promovišu neophodnost nacionalne i međunarodne saradnje u prevenciji i suzbijanju seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja dece (Škulić, 2002: 14).

U tom smislu *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostitutuciji i dečjoj pornografiji*, između ostalog, obavezuje države ugovornice da usvoje odgovarajuće mere za zaštitu prava deteta žrtava (Vučković-Šahović, 2006: 36) radnji zabranjenih *Protokolom* u svim fazama krivičnog postupka (član 8. *Protokola*), a naročito:

- Priznavanjem ugroženosti dece žrtava i prilagođavanjem postupaka da bi se uvažile njihove posebne potrebe, uključujući njihove posebne potrebe kao svedoka;
- Obaveštavanjem dece žrtava o njihovim pravima, njihovoj ulozi i obimu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i razmatranju njihovih slučajeva;
- Dopuštanjem da se u postupku u kom su ugroženi njihovi lični interesi prezentiraju i razmotre gledišta, potrebe i preokupacije dece žrtava, na način koji je u skladu sa pravilima nacionalnog procesnog prava;

- Obezbeđivanjem odgovarajućih službi podrške deci žrtvama tokom čitavog pravnog procesa;
- Zaštitom, kada je to odgovarajuće, privatnosti i identiteta dece žrtava i preduzimanjem mera u skladu sa nacionalnim pravom kako bi se izbeglo nepodesno širenje informacija koje bi mogле dovesti do identifikovanja dece žrtava;
- Obezbeđivanjem, u odgovarajućim slučajevima, bezbednosti dece žrtava, kao i bezbednosti njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovo ime, od zastrašivanja i odmazde;
- Izbegavanjem nepotrebnog odlaganja razmatranja slučajeva i izvršavanja naloga ili uredbi o davanju obeštećenja deci žrtvama.

Takođe, u smislu ovog *Protokola*: „Države ugovornice će obezbediti da neizvesnost u pogledu stvarne starosne dobi žrtve ne spreči pokretanje krivičnog postupka, uključujući istražne radnje usmerene na utvrđivanje starosne dobi žrtve. Da u postupanju od strane sistema krivičnog pravosuđa, sa decom žrtvama nezakonitih radnji opisanih u ovom *Protokolu*, najbolji interes deteta bude prioritet“. Države ugovornice preduzeće takođe, mere kako bi obezbedile odgovarajuću obuku, posebno pravnu i psihološku, za lica koja rade sa žrtvama nezakonitih radnji zabranjenih prema ovom *Protokolu* i usvojiti mere kako bi zaštitile bezbednost i integritet lica i/ili organizacija uključenih u sprečavanje i/ili zaštitu i rehabilitaciju žrtava takvih nezakonitih radnji.

Na sličan način i *Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja* izuzetno detaljno reguliše opšte mere zaštite deteta žrtve u krivičnom postupku, ali i sam način razgovora sa njim. U tom smislu države ugovornice ove *Konvencije* se obavezuju na preduzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera, za zaštitu prava žrtava kao i njihovih posebnih potreba u ulozi svedoka, u svim fazama krivičnog postupka, a posebno:

- a. upoznavajući ih, sem ako oni ne žele da prime takve informacije, sa službama koje im stoje na raspolaganju, njihovim pravima, njihovoj ulozi kao i praćenju i postupku nakon što podnesu tužbu, o opštem toku postupaka, optužbama kao i ishodu njihovog predmeta;
- b. staranjem da barem u slučajevima gde eventualno postoji opasnost za žrtvu ili njenu porodicu, oni mogu da budu obavešteni, ako je neophodno, kada je gonjeno ili osuđeno lice privremeno ili konačno pušteno na slobodu;
- c. omogućavanjem da, na način koji je u skladu sa pravilima domaćih postupka, budu saslušani, izvedu dokaze ili izaberu sredstva putem kojih

- će predstaviti i na razmatranje staviti svoje stavove, potrebe i interes, neposredno ili preko posrednika;
- d. pružajući im odgovarajuće usluge podrške tako da njihova prava i interesi mogu blagovremeno da budu predočeni i uzeti u obzir;
 - e. zaštitom njihove privatnosti, identiteta i slike o njima i, u skladu sa domaćim propisima, sprečavanjem širenja u javnosti bilo kakvih informacija na osnovu kojih bi se mogao utvrditi njihov identitet;
 - f. staranjem za njihovu bezbednost, kao i njihove porodice i svedoka u njihovo ime, od zastrašivanja, osvete i obnove viktimizacije;
 - g. staranjem da se kontakt između žrtava i učinioца u sudu ili organu unutrašnjih poslova izbegne, sem ako nadležni organi ne odrede drugačije u najboljem interesu deteta ili kad je zbog istrage ili postupaka takav kontakt neophodan.

Takođe, države ugovornice se obavezuju da će se postarati da žrtvama: 1) od prvog kontakta sa nadležnim organima, budu dostupne informacije o relevantnim sudskim i upravnim postupcima, usklađene sa njihovim starosnim dobom i zrelošću i na jeziku koji razumeju; 2) bude dostupna, besplatna pravna pomoć, kada mogu da imaju status stranke u krivičnom postupku; 3) kao i da će predvideti mogućnost da pravosudni organi imenuju specijalne predstavnike žrtava kada nosioci roditeljske odgovornosti ne mogu da predstavljaju dete zbog sukoba interesa u odnosu na dete.¹²

Kao što smo već ukazali od velikog značaja su i odredbe ove Konvencije koje postavljaju standarde koji se moraju poštovati u situacijama kada se obavlja razgovor sa detetom žrtvom seksualne eksploracije, što naravno podrazumeva i razgovor sa detetom koje je iskorišćeno u pornografske svrhe (detetom žrtvom dečije pornografije). U takvim situacijama države ugovornice se obavezuju na preuzimanje neophodnih zakonodavnih i drugih mera kojima se obezbeđuje: da se razgovori sa detetom održe bez neopravdanog odлагањa po prijavljivanju činjenica nadležnim organima; da se razgovori sa detetom obave, kada je neophodno, u prostorijama za to projektovanim ili adaptiranim; da razgovore sa detetom vodi stručnjak za to sposobljen i po mogućnosti ista osoba; da broj razgovora bude što manji i to samo onoliko koliko je preko potrebno za potrebe krivičnog postupka; odnosno da dete prati njegov pravni

¹² Član 21., Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja.

predstavnik ili kada je odgovarajuće, odrasla osoba po njegovom izboru, sem ako sud ne doneše obrazloženu odluku o suprotnom u pogledu te osobe.¹³

Krivična dela vezana za iskorišćavanje dece u pornografske svrhe u svetlu zloupotrebe računarskih sistema (domaći pravni okvir)

Izmenama i dopunama krivičnog zakonodavstva Republike Srbije iz avgusta 2009. godine,¹⁴ radi usklađivanja sa *Konvencijama Saveta Evrope: Konvencijom o visokotehnološkom kriminalitetu i Konvencijom o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*, pre svega, na nivou materijalnog krivičnog prava, izvršene su izmene zakonskog opisa krivičnog dela: *prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju* (član 185. KZ) i uvedena dva nova krivična dela: *navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama* (član 185a KZ) i *iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu* (član 185b KZ).¹⁵ Takođe, članom 25. *Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika*, pored ostalih, izmenjeni su i dopunjeni pojmovi: *računski podatak i računska mreža* (član 112. st. 17-18. KZ) i uvedeni novi pojmovi: *računar i računarski sistem* (član 112. st. 33-34. KZ) radi usklađivanja sa *Konvencijom SE o visokotehnološkom kriminalu*.

Krivično delo: *prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju* je u znatnoj meri redefinisano. Izmenom zakonskog opisa postojećeg krivičnog dela izvršeno je usaglašavanje sa preuzetim međunarodnim obavezama.¹⁶ Takođe, predviđeno je strožije kažnjavanje za pojedine oblike ovog krivičnog dela i propisana je zaštita maloletnih lica žrtava do navršene 18 godine života. Krivično delo, prema poslednjim izmenama i dopunama, u osnovi ima četiri oblika.

¹³ Član 35., *Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*.

¹⁴ *Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika*, „Službeni glasnik RS”, br. 72/09; *Zakon o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik RS”, br. 72/09.

¹⁵ Član 54. i 55. *Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika* usvojenog od strane Narodne Skupštine Republike Srbije 31. avgusta 2009. godine.

¹⁶ Pomenute izmene učinjene su, pre svega, u cilju usklađivanja odredaba našeg krivičnog zakonodavstva sa čl. 20 i 21. *Konvencije SE o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja*, odnosno članom 3. st. 1. (c) *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i deičjoj pornografiji*.

Prvi oblik dela postoji u situaciji kada se maloletniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem, ili na drugi način učine dostupnim: tekstovi, slike, audio-vizuelni ili drugi predmeti pornografske sadržine ili mu se prikaže pornografska predstava. Za navedeni oblik krivičnog dela predviđena je novčana kazna ili kazna zatvora do šest meseci (član 185. stav 1. KZ). Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema detetu zakonodavac ustanovljava kvalifikovani oblik za koji je propisano kažnjavanje kaznom zatvora od šest meseci do tri godine (član 185. stav 3. KZ). Drugi oblik dela postoji u situaciji iskorišćavanja maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu. Svako ko: učini fotografски, filmski ili drugi snimak maloletnika radi izrade pornografskog sadržaja ili ga navede da učestvuje u pornografskoj predstavi čini krivično delo *iskorišćavanje maloletnika za pornografiju*. Za drugi oblik dela predviđeno je kažnjavanje od šest meseci do pet godina (član 185. stav 2. KZ). I u ovoj situaciji činjenica da je delo izvršeno prema detetu oformljuje kvalifikovani oblik za koji je propisano strožije kažnjavanje zatvorom od jedne do osam godina (član 185. stav 3. KZ). Takođe i osoba (odnosno osobe) koja: 1) pribavlja za sebe ili drugog, 2) poseduje, 3) proda, 4) prikaže, 5) javno izloži ili 6) elektronski ili 7) na drugi način učini dostupnim slike, audio-vizuelne i druge predmete pornografske sadržine nastale iskorišćavanjem maloletnog lica čini četvrti oblik oblik ovog krivičnog dela. Propisana kazna za četvrti oblik krivičnog dela je kazna zatvora od tri meseca do tri godine. Peti stav člana 185. zakonika predviđa oduzimanje predmeta koji su nastali izvršenjem navedena tri oblika krivičnog dela. U osnovi predviđeno je obavezno izricanje mere bezbednosti oduzimanja predmeta (Stojanović, 2006: 462).

Kao što smo već ukazali, Zakonodavac je propisao i dva nova krivična dela *novođenje maloletnog lica na prisustovanje polnim radnjama* (član 185a KZ) i *iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode* (član 185b KZ)¹⁷ i na taj način postavio zakonodavni okvir na nivou materijalnog krivičnog prava koji treba da doprinese adekvatnijoj zaštiti maloletnih lica od njihovog iskorišćavanja u pornografske svrhe zloupotrebotom računskih sistema i mreža. Zakonskim opi-

¹⁷ Propisivanjem novog krivičnog dela i njegovim zakonskim opisom (iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode, član 185b KZ), odnosno izmenama i dopunama člana 112. Krivičnog zakonika i preciznim definisanjem pojmove: „računski podatak”, „računar” i „računarski sistem”, zakonodavac je dosledno implementirao odredbe Konvencije SE o visokotehnološkom kriminalitetu, a pre svega, odredbe čl. 1. i 9. ove Konvencije.

som krivičnog dela *iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode* (član 185b KZ) država se, između ostalog, obavezala na sankcionisanje i onoga ko: „koristeći računsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnim licem sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka“ (član 185b st. 1. KZ). Inače, iz zakonskog opisa ovog krivičnog dela, proizilazi da ono ima svoj osnovni oblik, kada je pasivni subjekt – žrtva maloletnik, dok je kvalifikovani oblik dela predviđen u situacijama kada je krivično delo učinjeno prema detetu.¹⁸

Takođe, članovima 19, 20. i 22. *Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika* izvršene su izmene članova 79. i 80. *Krivičnog zakonika* i uvedena je nova mera bezbednosti: „mera zabrane približavanja i komunikacije sa oštećenim“. Sud ovom merom može učiniocu krivičnog dela zabraniti približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog. Smatramo da će se navedenim odredbama, kao i novousvojenim izmenama i dopunama *Zakonika o krivičnom postupku*, koje se odnose na obezbeđivanje mera posebne zaštite svedoka (zaštićenog svedoka),¹⁹ odnosno očekivanim izmenama i dopunama *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopopravnoj zaštiti maloletnih lica* u odnosu na oblast njihove krivičnoprocesne zaštite kada se pojavljuju kao oštećeni,²⁰ na normativnom planu, zaokružiti

¹⁸ *Krivični zakonik* pod pojmom maloletno lice podrazumeva „lice koje nije navršilo osamnaest godina“. Pored pojma maloletnog lica (član 112. stav 10), kao jedinstvenog, generičnog pojma, *Krivični zakonik* definiše i izraz „dete“ (lice koje nije navršilo četrnaest godina, član 112. stav 8), odnosno „maloletnik“ (lice koje je navršilo četrnaest godina, a nije navršilo osamnaest godina, član 112. stav 9); *Krivični zakonik*, „Službeni glasnik RS“, br. 85/05.

¹⁹ Kada postoje okolnosti koje ukazuju da bi svedoku ili njemu bliskim licima javnim svedočenjem bili ugroženi život, telo, zdravlje, sloboda ili imovina većeg obima, a naročito kada se radi o krivičnim delima organizovanog kriminala, korupcije i drugim izuzetno teškim krivičnim delima mogu se odrediti mere posebne zaštite svedoka (član 109a do 109.đ *Zakona o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku*).

²⁰ Tu pre svega mislimo na potrebu daljeg usaglašavanja odredaba glave III *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopopravnoj zaštiti maloletnih lica* sa odredbama Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja koja detaljno reguliše opšte mere zaštite deteta žrtve u krivičnom postupku ali i sam način razgovora sa detetom žrtvom.

sistem i stvoriti prepostavke za adekvatniju zaštitu maloletnih lica kao žrtava ovih krivičnih dela.

Završne napomene

Na kraju želimo da istaknemo da navedene odredbe mogu da nađu svoju punu primenu samo pod uslovom da ovi oblici kriminaliteta budu predmet rada posebno obučenih profesionalaca, što može da doprinese efikasnijem i boljem vođenju postupka (Nikolić-Ristanović, V., Ćopić, S., Milivojević, S. Simeunović-Patić, B., Mihić, B., 2004: 22-23), ali i većoj senzibilnosti u pogledu odnosa prema maloletnim licima oštećenim, što je posebno važno imajući u vidu njihovu zrelost i posebnu osjetljivost s obzirom na uzrast. Inače, prema saznanjima iz prakse, navedene odredbe o propisanoj specijalizaciji se dosledno primenjuju ali, pre svega, u smislu poštovanja forme. Ono što se ističe kao neophodnost od strane stručnjaka je dosledna primena *Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visoko tehnološkog kriminala*, odnosno dobra obučenost multidisciplinarnih timova (sastavljenih od policijskih službenika, tužioca, psihologa i informatičara), kao i njihova tehnička opremljenost (Ilić, N., Andelković, M., Rajić, Z., Đorić, A., Čirić, J., 2006: 123-131).

Kada je u pitanju iskorišćavanje maloletnih lica u pornografske svrhe, odnosno pitanje distribucije materijala koji prikazuje iskorišćavanje dece u pornografiji putem računskih sistema i mreža rad mora biti pokriven 24 časa uz jasno ustanovljene mehanizme saradnje između nadležnih institucija i Internet provajdera, kako bi domaći Internet provajderi znali kome treba da se obrate u slučaju da otkriju ovakve vrste zloupotreba. Ono što takođe predstavlja prioritet je i stvaranje objektivnih uslova u svim sredinama za doslednu primenu odredaba koje omogućavaju korišćenje određenih tehničkih pomagala za prenos slike i zvuka u sudskim postupcima, a u duhu zaštite maloletnih lica od posledica sekundarne viktimizacije.²¹ Takođe, zbog same prirode ovog oblika kriminaliteta, rad sa maloletnim licima žrtvama mora da bude praćen adekvatnim oblicima zbrinjavanja i dugoročne resocijalizacije.

²¹ Tu pre svega mislimo na odredbe člana 152. st. 3-4. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*.

Literatura

Child Trafficking in the European Union – challenges, perspectives and good practices (2009) Belgium: European Union Agency for Fundamental Rights.

Ilić, N., Anđelković, M., Rajić, Z., Đorić, A., Ćirić, J. (2006) *Trgovina ljudima (decom) – pogled kroz Internet prozor*, Beograd: ASTRA (Akcija protiv trgovine ženama).

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B., Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije (VDS) i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Mihić, B. (2003) „Trgovina ljudima: pojam, karakteristike i pravna regulative, Beograd: Neobjavljeni rukopis istraživanja sprovedenog u organizaciji Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja.

Stevanović, I. (2008) *Krivičnopravna zaštita maloletnih lica*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu (neobjavljena).

Stojanović, Z. (2006) *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograda: Službeni glasnik.

Vučković-Šahović, N. (2001) *Prava deteta i Konvencija o pravima deteta*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, četvrto dopunjeno izdanje.

Vučković-Šahović, N. (2006) *Eksplatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*, Beograd: Centar za prava deteta i Save the Children UK – kancelarija u Beogradu.

Zogović, T. (2006) „Internet – opasnost i potencijalne koristi“, u: *Trgovina decom u Srbiji – pretnja i realnost* (grupa autora), Beograd: Centar za prava deteta i Save the Children UK, kancelarija u Beogradu.

Škulić, M. (2002) Krivičnoprocesne mogućnosti zaštite žrtava krivičnih dela povezanih sa trgovinom ljudskim bićima, *Temida*, br. 1.

Zakonski tekstovi Republike Srbije

Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

Zakonik o krivičnom postupku, „Službeni glasnik RS“, br. 58/2004; br. 46/2006.

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS“ br. 85/2005.

Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, „Službeni glasnik RS“, br. 72/09

Zakon o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku, „Službeni glasnik RS”, br. 72/09.

Konvencije i protokoli Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope

Konvencija o pravima deteta („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 15/90)

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 22/02)

Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada i preporuke MOR br. 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dečjeg rada („Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori”, br. 8/03).

Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu (Convention on Cyber-crime, 23. November 2001, Budapest) Skupština Republike Srbije usvojila je 18. marta 2009. godine.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploracije i seksualnog zlostavljanja. Otvorena je za potpise 25. oktobra 2007. godine.

Ivana Stevanović, PhD

Criminal acts related to the exploitation of child pornography through abuse of computer systems and networks (International and domestic criminal legislation framework)

The paper points out the importance of newly adopted international norms and standards that State Parties should undertake to aim a more adequate protection of children from sexual exploitation especially a pornography exploitation. A specific section of this paper is dedicated to the overview of the domestic criminal legislation framework regarding the protection of children victims of crimes related to their exploitation in pornography through abuse of computer systems and networks, and considering the recent changes in the criminal legislation in the Republic of Serbia.

In this paper the author particularly analyses the compliance of certain provisions of the Criminal Code with the assumed international obligations.

Key words: child pornography, computer systems and network, abuse.

Vršnjačko nasilje u sajber prostoru

BRANISLAVA POPOVIĆ-ČITIĆ*

Vršnjačko nasilje u sajber prostoru je relativno nov fenomen koji poslednjih nekoliko godina zaokuplja sve veću pažnju naučnika, istraživača i praktičara. Pojmovno se određuje kao namerno i ponavljano ispoljavanje agresije prema drugim osobama posredstvom informacionih i komunikacionih tehnologija. Sajber nasilje odlikuju sve primarne karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja, ali i izvesne specifičnosti koje ga jasno diferenciraju od drugih oblika vršnjačkog nasilja. Pored analize karakteristika i specifičnosti sajber nasilja, u radu su opisani osnovni oblici sajber nasilja (vređanje, uzne-miravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje, proganjanje i „veselo“ šamaranje), kao i tipovi sajber nasilnika (osvetoljubivi anđeo, gladan moći, štreber osvetnik, pakosne devojčice i nepažljivi nasilnici). Rad za svoj osnovni cilj ima pružanje inicijalnih teorijskih smernica za dizajniranje ozbiljnijih istraži-vanja o kompleksnom fenomenu vršnjačkog nasilja u sajber prostoru.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, sajber nasilje, agresija, internet.

Uvod

Kontinuiranim i intenzivnim razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija, koje prati rapidno uvećanje primene personalnih kompjutera i mobilnih telefona, unapređene su gotovo sve sfere socijalnog života, ali je otvoren prostor i za brojne zloupotrebe koje nisu zaobišle ni pripadnike mlade generacije. Sve lakša dostupnost i porast upotrebe elektronskih tehnologija od strane dece i omladine otvorili su prostor da tradicionalno vršnjačko nasilje prevaziđe granice realnog života i prenese se u virtualni svet komunikacije. Fenomen sajber nasilja među vršnjacima posebno je aktuelizovan poslednjih

* Branislava Popović-Čitić je docent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu i članica Viktimološkog društva Srbije, e-mail: popovb@eunet.rs

nekoliko godina na svetskoj sceni, ali su, u domaćoj naučnoj i stručnoj javnosti, rasprave i istraživanja posvećena sajber nasilju još uvek u začetku, te nije moguće izvoditi konzistentne zaključke o prevalenciji, karakteristikama i etiologiji sajber nasilja u našem okruženju.

Imajući u vidu činjenicu da je vršnjačko nasilje u sajber prostoru neistražen oblik vršnjačkog nasilja, te da je evidentno odsustvo adekvatnih socijalnih, psiholoških i edukativnih intervencija, ovaj rad ima za svoj cilj da sagledavanjem savremenih svetskih dostignuća nauke u ovoj oblasti, doprinese iniciranju istraživačkih npora ka ozbilnjijem proučavanju problema sajber nasilja u uslovima naše sredine. U radu, koji je primarno eksplorativne prirode, diskutovano je određenje pojma vršnjačkog sajber nasilja i izvedena analiza karakteristika i specifičnosti vršnjačkog sajber nasilja u odnosu na tradicionalne oblike vršnjačkog nasilja. Takođe, data je deskripcija uobičajenih oblika vršnjačkog sajber nasilja i ukazano na obeležja pojedinih tipova vršnjačkih sajber nasilnika.

Pojam i karakteristike vršnjačkog nasilja u sajber prostoru

Sajber nasilje ili sajber buling (*cyber bullying*) je poseban oblik vršnjačkog nasilja koji se odvija posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija, pre svega personalnih kompjutera i mobilnih telefona. U literaturi se ponekada označava terminima „elektronsko nasilje“, „online nasilje“, „internet nasilje“ ili „digitalno nasilje“. U osnovi obuhvata širok spektar ponašanja kojima se namerno vrši nasilje nad drugim osobama u sajber prostoru komunikacije.

Sajber nasilje među vršnjacima odlikuju sve ključne karakteristike konstrukta tradicionalnog vršnjačkog nasilja – agresivno ponašanje izraženo kroz negativne akcije, namera da se druga osoba povredi, nesrazmerna moći između učesnika i repetitivnost (Olweus, 1993). Prvo, sajber nasilje podrazumeva ispoljavanje negativnih akcija prema drugim osobama, ali se te akcije vrše uz korišćenje elektronskih tehnologija, kao što su internet ili telefonske tehnologije. Drugo, sajber nasilnik nastoji da svojim akcijama nanese direktnu ili indirektnu povredu ili štetu žrtvi. Treće, sajber nasilnik se nalazi u realnoj ili opaženoj poziciji moći u odnosu na žrtvu, pri čemu, za razliku od tradicionalnog nasilnika koji svoju moć zasniva prevashodno na fizičkoj snazi ili socijalnom statusu, sajber nasilnik može uspostaviti disbalans moći jednostavno zahvaljujući znanju, spretnosti i umešnosti u korišćenju elektronskih tehnologija. Tako se može desiti da osoba koja ima veoma malo moći u interakciji

licem u lice ostvaruje visok stepen moći u sajber prostoru. I četvrtto, ponašanje sajber nasilnika je perzistentno i ponavlja se tokom vremena, s tim što nekada samo jedna inicijalna negativna akcija izvršena od strane sajber nasilnika može dovesti do ponavljane viktimizacije žrtve u dužem vremenskom periodu. Na primer, jedna kompromitujuća fotografija ili zlonamerna tekstualna poruka mogu biti elektronskim putem prosleđivani velikom broju različitih osoba tokom određenog vremena, što iz perspektive žrtve može biti doživljeno kao ponovna viktimizacija. Može se reći da sajber nasilnici koriste sajber prostor za namerno i ponavljano ispoljavanje negativnih agresivnih akcija prema drugim osobama u odnosu na koje se nalaze u poziciji moći.

Sajber nasilje, kao što je to slučaj i sa tradicionalnim vršnjačkim nasiljem, može biti direktnog i indirektnog karaktera. Direktno sajber nasilje se sastoji u neposrednom vršenju nasilja nad drugim osobama, dok indirektno ili sajber nasilje putem posrednika podrazumeva uplitanje drugih osoba, sa ili bez njihovog znanja, u vršenje nasilnih aktivnosti (Aftab, 2006). Najčešće je reč o slučajnim saučesnicima koji nisu svesni da učestvuju u sajber nasilju i ne znaju da su iskorišćeni od strane sajber nasilnika.

Uobičajena sredstva elektronske komunikacije preko kojih se ispoljava nasilje u sajber prostoru su: instant poruke (*instant messaging – IMing*) koje se upućuju u realnom vremenu preko besplatnih softverskih paketa (npr. *Skype*, *ICQ*, *Messenger*); elektronske poruke ili *e-mail*-ovi koji se prosleđuju u vidu elektronske pošte; tekstualne poruke ili sms-poruke (*sms – Short Message Service*) koje se upućuju preko mobilnih telefona; stranice za socijalno umrežavanje (*Social Networking Sites*) među kojima su najpoznatije *Facebook* i *MySpace*; *chat-sobe* ili sobe za razgovor (*chat-rooms*) koje pružaju mogućnost virtuelne komunikacije između dve osobe (privatne *chat-sobe*) ili više osoba (javne *chat-sobe*); blogovi ili web-beleške (*blogs – web logs*) kao svojevrsni *online* dnevničari ili časopisi; web-stranice (*web sites*) kao mesta ili lokacije na svetskoj elektronskoj mreži (*www – World Wide Web*) koje sadrže početnu stranu (*home page*) i linkove za druge moguće stranice; i internet igre (*internet gaming*).

Specifičnosti vršnjačkog nasilja u sajber prostoru

Pored zajedničkih karakteristika, sajber nasilje odlikuju i izvesne specifičnosti koje ga jasno diferenciraju od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, a koje su rezultat osobenosti komunikacije u sajber prostoru. Pregledom dostupne istraživačke građe, bazirane prevashodno na anketnim ispitivanjima¹, moguće je specifičnosti sajber nasilja analizirati prema osnovnim karakteristikama nasilnika, žrtve i posmatrača kao učesnika nasilja u sajber prostoru. Drugim rečima, moguće je izdvojiti tri ključne specifičnosti sajber nasilja. To su: anonimnost nasilnika, dostupnost žrtve i beskonačna publika.

Anonimnost nasilnika

Sajber nasilje odlikuje visok stepen anonimnosti. Za razliku od tradicionalnog vršnjačkog nasilja u kojem žrtva uobičajeno poznaje nasilnika, može ga lako identifikovati i eventualno kasnije izbegavati, kod sajber nasilja nasilnik je često virtualno anoniman². Sajber nasilnici se uglavnom kriju iza virtualnih nadimaka (*screen names*) i privremenih e-mejl adresa čime se otežava mogućnost utvrđivanja njihovog pravog identiteta. Žrtva ne može biti sigurna da li je nasilnik jedna osoba ili grupa ljudi, da li je muško ili žensko, da li je prijatelj ili neprijatelj, stranac ili poznanik, stariji ili mlađi. Neznanje o tome ko je nasilnik dodatno pojačava nesigurnost žrtve. Pojedini autori sugerisu da anonimna priroda sajber nasilja redukuje kod nasilnika socijalne inhibicije i strah od otkrivanja, socijalnog neodobravanja i kažnjavanja, te ih podstiče da nastave i intenziviraju negativne akcije (Postmes, Spears, 1998). Tada dolazi do pojave fenomena dezinhibicije koji se ogleda u tome da nasilnici govore i rade stvari koje ne bi radili da je njihov identitet poznat. Zbog okolnosti da se sajber nasilnici kriju iza pseudonima, neki autori smatraju da je sajber nasilje „kukavički oblik vršnjačkog nasilja“ (Belsey, 2006), te da anonimnost sajber tehnologija

¹ Većina postojećih studija o sajber nasilju se zasniva na rezultatima anketnih ispitivanja anonimnog karaktera (*online*, telefonske i pisane ankete), kao što su: *Youth Internet Safety Survey* (Ybarra, Mitchell, 2004), *Internet-Based Survey of Cyber Bullying* (Patchin, Hinduja, 2004), *Youth Internet Survey* (Kowalski, Limber, 2006), *Wired Safety Survey* (WiredSafety, 2009).

² U telefonskoj anketi sa 1498 internet korisnika uzrasta od 10 do 17 godina, Ybarra i Mitchell (2004) su utvrdile da je većina sajber nasilnika (84%) poznавала svoje žrtve, ali da je samo 31% žrtvi lično poznavalo napadače. Do sličnih rezultata došle su Kowalski i Limber (2007), koje su anketiranjem 3767 učenika starijih razreda osnovne škole utvrdile da blizu 50% dece koja su bila žrtve sajber nasilja nije znalo identitet nasilnika.

obezbeđuje nasilnicima „ogrtač nevidljivosti“ (Carrington, 2006). Nasilnici su dodatno ohrabreni jer znaju da im je potrebno daleko manje energije i hrabrosti da izraze uvredljive komentare i povrede žrtvu nego što je to slučaj kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Osim toga, komunikacija u sajber prostoru je praćena odsustvom neverbalne interakcije koja u tradicionalnoj komunikaciji omogućava utvrđivanje emocionalne strane onoga što je rečeno. Nasilnici ne mogu da vide emocionalnu reakciju žrtve niti moraju nužno da vide neposredne efekte koje njihove akcije ostavljaju na žrtvu. Nedostatak povratne reakcije o posledicama preduzetih akcija dovodi do minimiziranja osećanja empatije i sažaljenja kod nasilnika i podstiče ih da čine stvari koje verovatno ne bi smeli da urade u komunikaciji licem u lice (Nansel i dr., 2001)³. Neretko sajber nasilnici u potpunosti zaboravljaju da zapravo komuniciraju sa ljudskim bićem (Kowalski i dr., 2008). Sa druge strane, odsustvo neverbalne komunikacije i nemogućnost „čitanja“ emocionalnih reakcija otežavaju žrtvi da interpretira primljene poruke i utvrdi jasne napadačeve namere, što može dodatno intenzivirati njenu viktimiziranost.

Dostupnost žrtve

Kod tradicionalnih oblika vršnjačkog nasilja uobičajeno postoji određeni prostorni okvir i vremenski period tokom kojeg nasilnici imaju pristup žrtvi. Međutim, negativne akcije se putem elektronskih tehnologija mogu bez prostornih i vremenskih restrikcija veoma brzo i efektivno usmeriti na žrtvu. Sajber nasilnici mogu delovati u bilo koje vreme (24 sata tokom sedam dana u nedelji) i gotovo u svakom prostoru, jer sajber nasilje nije limitirano fizičkom lokacijom nasilnika ili žrtve. Sajber nasilnici mogu locirati svoje žrtve bilo kad i bilo gde. Drugim rečima, korisnici elektronskih tehnologija mogu biti stalne mete sajber viktimizacije. Često se kaže da od sajber nasilnika nema zaštite čak ni unutar zidova sopstvenog doma, koji je tradicionalno mesto gde žrtva vršnjačkog nasilja može naći utočište i osećati se sigurnom (Patchin, Hinduja, 2006). Osim toga, sajber prostor, u odnosu na realno okruženje, odlikuje znatno niži nivo kontrole i supervizije, te je manja verovatnoća da nasilnik bude sprečen ili otkriven u svojim aktivnostima. Iako u javnom sajber prostoru moderatori uobičajeno prate dijaloge učesnika u pojedinim *chat-sobama* i nastoje da

³ Studija Nanselove i dr. (2001) sprovedena je na uzorku od 15.686 učenika starijih razreda osnovnih škola iz SAD-a i imala je za cilj utvrđivanje prevalencije vršnjačkog nasilja, kao i ispitivanje povezanosti iskustva viktimizacije sa psihosocijalnim prilagođavanjem.

nadziru konverzaciju i isključuju pojedince koji napadaju druge učesnike, kod komunikacije koja se odvija putem personalnih poruka u privatnim *chat*-sobama sadržaj razgovora između korisnika je dostupan isključivo pošiljaocu i primaocu poruka, te je izvan dometa kontrole moderatora. Takođe, ne postoji osobe koje nadgledaju ili cenzurišu neprijateljske sadržaje u elektronskoj pošti ili tekstualnim porukama koje se šalju pomoću kompjutera ili mobilnih telefona. Dodatno, deca i omladina često više znaju o elektronskoj tehnologiji nego njihovi roditelji, te su u prilici da je koriste bez zabrinutosti ili straha da će ih roditelji kontrolisati i otkriti njihovo učešće u sajber nasilju. Sa druge strane, i same žrtve su retko voljne da prijave nasilni incident. Dok se žrtve tradicionalnog nasilja ne izjašnjavaju o sopstvenoj viktimizaciji najčešće iz straha da nasilje ne eskalira, kod mnogih žrtava sajber nasilja izraženiji je strah od oduzimanja privilegije posedovanja kompjutera ili telefona nego strah od osvete nasilnika (Kowalski i dr., 2008)⁴. Za većinu roditelja koji saznaju da je njihovo dete žrtva sajber nasilja, prestanak korišćenja elektronske tehnologije je, na prvi pogled, najlogičniji inicijalni korak i jedini sigurni način izbegavanja sajber nasilnika i dalje viktimizacije. Međutim, korišćenje kompjutera ili mobilnog telefona je za mlade često ključni element socijalnog života, te se oduzimanje ove privilegije doživljava kao kazna i dodatna viktimizacija.

Beskonačna publika

Sajber nasilje, kao i većina epizoda tradicionalnog vršnjačkog nasilja, odvija se u prisustvu drugih osoba koje imaju ulogu posmatrača ili svedoka. Međutim, kod sajber nasilja publika se može stalno povećavati sa protokom vremena i ne može se znati koliko osoba je, svojom voljom ili ne, uključeno u nasilni incident. *Online* komunikaciju odlikuje postojanost u izražavanju, tako da zlonamerne tekstualne poruke, e-mejlovi ili fotografije, kada se jednom proslede u sajber prostor, postaju teško uništive. Milioni posmatrača mogu takav materijal sačuvati na svom telefonu ili kompjuteru i kasnije prosljeđivati drugima. Osim toga, pojedini autori sugerisu da se posmatrači sajber nasilja češće odlučuju da uzmu učešća u nasilju, nego što to čine kada je reč o tradicionalnom vršnjačkom nasilju (Kowalski i dr., 2008). Kod tradicionalnog nasilja među vršnjacima, iako neki od posmatrača mogu podsticati nasilnika ili braniti žrtvu,

⁴ Na osnovu serije fokus-grupnih intervjuja sa nasilnicima i žrtvama nasilja u sajber prostoru, Kowalski i dr. (2008) su izvele kvalitativne nalaze o specifičnostima sajber nasilja.

većina njih stoji sa strane i jednostavno posmatra događaj. Njihovo prisustvo, koliko god bilo nemo, ipak govori mnogo toga i žrtvi i napadaču. Odsustvo reakcije i pasivnost posmatrača mogu nasilniku izgledati kao podrška, a žrtvi pojačati neprijatnost u već dovoljno boljoj i ponižavajućoj situaciji. Kod sajber nasilja, nasilnik i žrtva često nisu u prilici da znaju reakciju široke publike. Međutim, posmatrači su daleko spremniji da se uključe u nasilje i stanu na stranu nasilnika, i to iz najmanje dva razloga. Prvo, sajber nasilje ne zahteva ni fizičke sposobnosti ni socijalne veštine koje mogu biti potrebne za tradicionalno nasilje. Čak i malo dete, koje vlada elektronskom tehnologijom, može biti nasilno prema drugima u sajber prostoru. I drugo, anonimnost sajber prostora i odsustvo neverbalne komunikacije, čini uključivanje u sajber nasilje daleko lako nego što je to slučaj sa tradicionalnim vršnjačkim nasiljem.

Oblici vršnjačkog nasilja u sajber prostoru

Sajber nasilje konstituišu brojna ponašanja kojima se putem savremenih elektronskih komunikacionih modaliteta vrši nasilje nad drugima. U jednoj od prvih obuhvatnih knjiga posvećenih problemu sajber nasilja, Nancy Willard (2006) navodi da je, nezavisno od mehanizma komunikacije koji nasilnici koriste u virtuelnom svetu, moguće, prema specifičnostima načina izvršenja, razlikovati osam oblika sajber nasilja. To su: vređanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje i proganjanje. Kao poseban oblik sajber nasilja, pojedini autori izdvajaju i „veselo“ šamaranje (Kowalski i dr., 2008).

Vređanje

Vređanje ili flejming (*flaming*) je tip *online* „borbe“ koja podrazumeva kratku i žustru raspravu između dve ili više osoba putem bilo koje komunikacione tehnologije. Sastoji se u namernom postavljanju ili slanju elektronskih poruka sa uvredljivim, zlobnim, gnevnim, ponižavajućim ili vulgarnim izrazima. Rasprava se uobičajeno odvija u tzv. javnom sajber prostoru komunikacije, kao što su *chat*-sobe ili diskusione grupe, ali se može javiti i u razmeni privatne elektronske pošte. Napadači tzv. flejmeri (*flamers*) se ne osvrću na temu diskusije, već samo žele da ponize i uvrede sagovornika. Mogu koristiti velika slova i spektar vizuelnih slika i simbola kako bi svojim porukama dodali

emocionalni intenzitet (Bamford, 2004). Ukoliko dođe do razmene serije uvredljivih poruka, smatra se da je flejming rat (*flame war*) počeo (Willard, 2006). Na prvi pogled može delovati da se flejming pojavljuje između dve osobe koje se međusobno nalaze na jednakom polju igre. Međutim, nesumnjivo agresivni postupak od strane jedne osobe (tzv. flejming-mamac) može stvoriti neravnotežu u polju igre, koja je najčešćim delom rezultat činjenice da druga strana, barem kratkoročno, nije sigurna koga još napadač može uvesti u flejming rat. Tako, ono što posmatračima može delovati kao igra na istom nivou, ne mora biti na taj način opaženo od strane osoba koje su direktno uključene u razmenu flejmova (*flames*). Osim toga, flejming treba razlikovati od fiskinga (*fisking*) koji predstavlja detaljnu i argumentovanu kritiku ili debatu između dve ili više osoba u kojoj se koriste sarkastični komentari, ali ne i direktne uvrede (Iris, 2008).

Uznemiravanje

Uznemiravanje (*harrasment*) u sajber-prostoru podrazumeva ponavljanje slanje uvredljivih, provokativnih, grubih ili hostilnih poruka jednoj osobi ili grupi. Najčešće se javља u personalnim kanalima komunikacije, kao što je elektronska pošta, ali se uznemiravajuće poruke mogu upućivati i kroz javne forume, kao što su *chat-sobe* i diskusione grupe. Kao tehnike se koriste bombardovanje, repetitivnost i vremensko tempiranje poruka (Bamford, 2004). Uznemiravanje se može vršiti i putem mobilnih telefona, kada se jednoj osobi šalje na stotine ili hiljade tekstualnih poruka od strane jednog ili više udruženih napadača. Tada govorimo o „ratu ili napadu tekstualnim porukama“ (*text war, text attack*), gde se žrtva zatrپava ne samo mnoštvom uvredljivih poruka, nego i velikim telefonskim računom⁵. Uznemiravanje se javља i u *online* igrama, kada napadači, poznati kao griferi (*griefers*), namerno uznemiravaju druge igrače tokom igranja multiplejer igrica – igrica sa više igrača (*multiplayer online game*). Griferi nisu toliko zainteresovani za pobedu u određenoj igri koliko da pokvare iskustvo igranja drugim igračima. Na primer, u analizi grifera, Alex Pham (2002), novinar Čikago Tribjuna, saopštava da grifere ne zabilježava sam čin ubijanja drugih igrača, nego negativna reakcija ubijenih igrača

⁵ U Sjedinjenim američkim državama tekstualne poruke se u mobilnoj telefoniji naplaćuju i pošiljaocu i primaocu.

kojom se oni hrane. Može se reći da grifing (*griefing*)⁶ uključuje hronično izazivanje neuspeha drugih članova *online* zajednice putem namernog ometanja u igranju kompjuterskih igrica. Na nekim internet stranicama posvećenim sajber nasilju (npr. *Wired Safety*) rat tekstualnim porukama i grifing se ne sagledavaju u okviru uz nemiravanja, već se izdvajaju kao posebni oblici sajber nasilja. Treba zapaziti da su uz nemiravanje i flejming konceptualno slični oblici sajber nasilja, ali i da među njima postoje dve značajne razlike. Prvo, uz nemiravanje traje duže nego flejming, i drugo, uz nemiravanje je jednostrano, sa najmanje jednim napadačem i samo jednom žrtvom, dok je kod flejmenga prisutna uzajamna razmena uvreda između osoba koje su učesnici sajber nasilja.

Ogovaranje i klevetanje

Ogovaranje (širenje glasina, klevetanje), odnosno denigracija (*denigration*) ili dising (*dissing*) sastoји se u slanju ili postavljanju uvredljivih i neistinitskih informacija o drugoj osobi sa namerom ugrožavanja njene reputacije ili prijateljstava. Ove informacije, u vidu kompromitujućih izjava ili slika, mogu biti postavljene na internet stranici ili se mogu prosleđivati drugima putem elektronske pošte ili instant poruka. U ovu kategoriju ubraja se i postavljanje ili slanje digitalnim putem izmenjenih fotografija drugih osoba, naročito onih koje te osobe prikazuju na seksualizovan ili štetan način. Poseban oblik denigracije čine „elektronske knjige utisaka“ (*slam book*) koje se kreiraju sa ciljem ponižavanja i ismevanja drugih osoba, najčešće školskih vršnjaka. Učenici kreiraju internet stranice sa popisom imena školskih vršnjaka na kojima svako, pored imena određene osobe, može da piše ono što želi, a najčešće su u pitanju nepristojni, zlobni i zlonamerni komentari. Dodatno, na ovim stranicama se mogu postavljati i „*online* glasanja“ ili „*online* izbori“ (*online polls*) u kojima se od učesnika traži da se izjasne, davanjem odgovora ili jednostavnim glasanjem, u vezi sa specifičnim pitanjima, često veoma uvredljivim i ponižavajućim (npr. ko je najdeblja osoba u školi ili razredu, ko je najružniji u školi, koga najviše mrziš i sl). Tako se formiraju „negativne liste“ sa mnoštvom uvredljivih i malicioznih komentara. U slučajevima kada grupa pojedinaca javno postavlja poruke sa ciljem izazivanja bola i patnje određene druge osobe ili grupe, denigracija se može posmatrati i kao forma uz nemiravanja.

⁶ Ovaj termin je veoma teško prevesti u duhu srpskog jezika, jer u osnovi označava tugu, žalost ili neuspeh. Mogao bi se eventualno koristiti opisni termin „izazivanje neuspeha“.

Lažno predstavljanje

Kod lažnog predstavljanja, odnosno impersonacije (*impersonation*) ili maskarade (*masquerading*), napadač se lažno predstavlja kao druga osoba, najčešće koristeći šifru te osobe kako bi pristupio njenim nalozima, a zatim komunicirao na negativan, nemilosrdan ili neprikladan način sa drugima, pretvarajući se sve vreme da izražava mišljenje osobe čiji nalog koristi. Dodatno, napadač ili impersonator može ukrasti ili iskoristiti šifru druge osobe (koja mu je rečena u poverenju) kako bi bio u mogućnosti da promeni njen lični profil na listama prijatelja (*buddy list*) ili stranicama socijalnog umrežavanja, tako što će postaviti neprikladne, ponižavajuće ili provokativne materijale, slike i informacije. Pretvarajući se da je neko drugi, napadač može slati uznemiravajuću elektronsku poštu, kako bi se verovalo da poruke dolaze od korisnika naloga. U svim slučajevima, ugled i prijateljstva osobe za koju se napadač izdaje mogu biti ozbiljno i nepopravljivo narušeni. Ekstremno, napadač može, korišćenjem tuđeg identiteta, postavljati provokativne i uvredljive primedbe ili komentare u okviru tzv. grupe mržnje (*hate group*) ili nekih drugih tipova grupnih foruma, ostavljajući pri tome ime, adresu i broj telefona, kako bi isprovocirani članovi „grupe mržnje“ mogli kasnije da pronađu osobu čiji nalog napadač koristi (Kowalski i dr., 2008). Na ovom nivou, impersonacija ili „lažno predstavljanje“ istinski može dovesti druge osobe u opasnost.

Nedozvoljeno saopštavanje

Nedozvoljeno saopštavanje ili outing (*outing*) se odnosi na javno pokazivanje, postavljanje ili prosleđivanje tuđih privatnih slika ili lične komunikacije onim osobama kojima te informacije nisu bile namenjene. Reč je o distribuciji bilo slika koje su ponižavajuće ili seksualne po svojoj prirodi bilo komunikacije koja sadrži osetljive i poverljive personalne informacije. Najčešće napadač od jedne osobe prima privatni *e-mail* ili instant poruku, sa potencijalno ponižavajućim informacijama, a zatim ih prosleđuje drugim osobama. Outing se može vršiti i putem mobilnih telefona, kada se drugima pokazuju ili prosleđuju tuđe tekstualne poruke ili slike načinjene kamerama mobilnih telefona. Takođe, čitanje sačuvanih tekstualnih poruka sa tuđeg telefona može biti deo procesa outinga. Može se reći da je osnovna karakteristika ovog oblika sajber nasilja činjenje tuđih ličnih informacija javnim, odnosno nedozvoljeno iznošenje privatnih informacija u javnost. Pri tome, bitno je da je reč o odavanju materijala

koji se odnosi na neku osobu ili koji je poslat od strane jedne osobe, a sadrži osetljive, privatne ili ponižavajuće informacije.

Obmanjivanje

Kod obmanjivanja (*trickery*), napadač putem prevare ili lukavstva otkriva lične, najčešće tajne i ponižavajuće informacije o nekoj osobi, a zatim ih deli sa drugima. Reč je o tome da se druga osoba namerno, korišćenjem lukavih trikova i obmana, dovodi u situaciju da obelodani privatne informacije, koje se zatim, bez znanja te osobe, dalje *online* prosleđuju. Treba zapaziti da se i auting i obmanjivanje sastoje u distribuiranju poverljivih ličnih informacija o nekoj osobi, ali je razlika prisutna u načinu na koji napadač dolazi do tih informacija. Za razliku od autinga, gde napadač „legalno“ ima u svom posedu te informacije, kod obmanjivanja, on koristi prevaru da bi do njih došao.

Isključivanje

Online isključivanje (*exclusion*) ili progonstvo (*ostracism*) je indirektni metod sajber nasilja koji se sastoji u namernom isključivanju neke osobe iz *online* grupe ili zajednice (npr. lista prijatelja, *e-mail* lista, *chat-soba*). Može se pojaviti u bilo kom okruženju koje je zaštićeno šifrom. U nekim situacijama, isključivanje se može doživeti kao sasvim realno i ukoliko neko ne odgovori na instant poruku ili *e-mail* dovoljno brzo koliko bi to druga strana želela. Pojedini autori sugerišu da kod osoba koje su žrtve sajber isključivanja dolazi do pada samopoštovanja, te da se isključene osobe konformišu sa članovima nove, potpuno drugačije grupe od one koja ih je prethodno isključila (Williams i dr., 2000)⁷. Uključivanje u druge grupe stvara osećanje ponovne povezanosti sa drugima i može biti od pomoći u ublažavanju negativnih emocija izazvanih sajber isključivanjem. Neretko, povezanost sa drugom grupom ljudi može doprineti da se žrtva oseća snažnjom da se osveti, bilo samostalno bilo uz pomoć članova nove grupe.

⁷ U internet studiji eksperimentalnog dizajna, u kojoj je učestvovalo 1486 ispitanika iz 62 zemlje, Williams i saradnici (2000) su ispitivanjem efekata *online* isključivanja na raspoloženje i bazične ljudske potrebe (pripadanje, kontrola, samopoštovanje, svrhovitost postojanja) utvrđili da sa povećanjem intenziteta isključivanja dolazi do pada nivoa samopoštovanja i gubljenja osećanja pripadnosti.

Proganjanje

Sajber proganjanje (*cyberstalking*) se odnosi na korišćenje elektronske komunikacije u cilju proganjanja druge osobe kroz repetitivnu uz nemiravajuću i preteću elektronsku komunikaciju. Poruke koje sadrže pretnje povredjivanjem, oštro zastrašivanje i neprijatne komentare se uobičajeno upućuju personalnim kanalima komunikacije. Često postoji pretnja, ili bar uverenje da će virtuelno proganjanje postati realno, te su žrtve uobičajeno uplašene i strahuju za svoju sigurnost. Iako jasno povezan sa uz nemiravanjem, ovaj tip sajber nasilja je daleko intruzivniji i uključuje mnogo više zastrašivanja i pretnji nego što je to slučaj kod uz nemiravanja.

„Veselo“ šamaranje

„Veselo“ šamaranje (*happy slapping*) je relativno nov tip nasilja koji se sastoji u tome da se neka osoba, obično nepoznata, bez razloga ošamari, da se čitav incident snimi ili fotografiše, te da se zatim video snimak ili fotografija postave na elektronsku mrežu ili distribuiraju elektronskim putem⁸. Napađači, najčešće tinejdžeri, često izjavljuju da je u pitanju samo šala ili ludorija, te otuda i naziv „veselo ili šaljivo šamaranje“. Međutim, često je reč o ponašanju koje uključuje ozbiljne telesne povrede koje su više od „obične čuške“. Takođe, varijanta veselog šamaranja, poznata kao „hoping“ (*hopping*) ili „skakutanje“, koja uobičajeno podrazumeva direktnе fizičke napade na poznate ili nepoznate osobe, pokazuje povećanu frekvenciju u američkim i evropskim državama (Kohler, 2007). U oba slučaja, incident se snima, a video snimak postavlja na mrežu tako da hiljade ljudi ima priliku da ga vidi. U zavisnosti od prirode situacije incidenti „veselog“ šamaranja mogu imati sve elemente krivičnih dela. Zabeleženi su brojni slučajevi ovog tipa sajber nasilja (na stranici *You Tube* moguće je naći na hiljadi video snimaka), od kojih su neki rezultirali tražićnim posledicama⁹. Nekoliko škola u Engleskoj je zabranilo upotrebu mobil-

⁸ „Veselo“ šamaranje kao poseban tip nasilja se prvi put pojavljuje početkom 2005. godine u vozovima podzemne železnice u Engleskoj, a zatim se širi po čitavoj zemlji.

⁹ U jednom incidentu u Engleskoj, osamnaestogodišnji dečak je nemilosrdno napadnut na putu do škole i pri padu je glavom udario u beton. Fotografija snimljena mobilnim telefonom i postavljena na elektronsku mrežu prikazivala je dečaka kako krvari i pokušava da govori. Dečak je preminuo nedelju dana kasnije (Watt, 2006). U drugom incidentu u Americi, četrnaestogodišnji dečak je izvršio samoubistvo vešanjem nakon što je bio žrtva „veselog“ šamaranja (*Bullycide memorial page*, 2009). U našoj zemlji, u Novom Sadu, marta 2009. godi-

nih telefona sa kamerom zbog zabrinutosti da bi to moglo uticati na povećanje vršnjačkog nasilja u školskom okruženju (Honigsbaum, 2005).

Tipovi vršnjačkih sajber nasilnika

Deskripcija tipova sajber nasilnika zasniva se na analizi motiva i razloga zbog kojih se deca i omladina odlučuju da vrše nasilje u sajber prostoru. Nasilnici mogu koristiti iste metode i vršiti istovetne oblike sajber nasilja, ali se njihova motivacija i razlozi preduzimanja akcija veoma razlikuju. U literaturi se najčešće navodi klasifikacija sajber nasilnika koju je prvi put izložila Parry Aftab (2006), opisujući pet tipova dece koja vrše sajber nasilje. To su: osvetoljubivi anđeo, gladan moći, štreber osvetnik, pakosne devojčice i nepažljivi. Reč je o teorijskoj klasifikaciji koja može biti od koristi u pokušajima sistematizovanja motivacije različitih sajber nasilnika, ali treba napomenuti da još uvek ne postoji dovoljno empirijskih potvrda koje bi opravdavale diferenciranje ovih tipova.

Osvetoljubivi anđeo

Osvetoljubivi anđeo ili anđeo osvetnik (*vengeful angel*) ne opaža sebe kao nasilnika, već kao osobu koja traži pravdu, štiti sebe ili druge od „loših ljudi“ za koje smatra da zaslužuju da budu viktimizirani i ispravlja nepravde koje su nanete njemu ili drugima. Ovu kategoriju najčešće čine žrtve tradicionalnog ili sajber nasilja koje ovim putem pronalaze način da se osvete drugima, ali ne uviđaju da svojim postupcima i same postaju nasilnici. Ove osobe mogu biti ljute i besne zbog onoga što im je učinjeno, te osećaju da treba da „uzmu pravdu u svoje ruke“, „urade pravu stvar“ i „nauče druge lekciji“. Oni su u zabludi da za sve što čine imaju „pravi“ razlog – da isprave stvari koje su pogrešne i loše. Često sebe vide kao zaštitnike drugih i nastoje da pruže zaštitu svojim prijateljima koji su žrtve nasilja (Aftab, 2006). Generalno vrše nasilje samostalno, ali mogu o svojim aktivnostima i ličnim motivima upoznati bliske prijatelje ili osobe za koje veruju da su viktimizirane od strane nasilnika kojeg napa-

ne, jedan šesnaestogodišnjak je bez ikakvog povoda šutnuo 66 godina staru ženu, koja je nedugo nakon incidenta preminula. Njegov vršnjak je čitav događaj snimio mobilnim telefonom i nakon toga snimak postavio na internet da bi se pohvalio svojim drugarima. Neko od onih koji su videli snimak je prepoznao nasilnike i prijavio ih policiji nakon čega je pokrenuta istraga. Nasilnici su u istrazi objasnili da nisu imali nikakvih posebnih motiva i da su to nedelio počinili tek onako da bi se zabavili (Lalić, 2009).

daju u sajber prostoru. Trude se da održe svoju anonimnost kako bi izbegli rizik da budu fizički napadnuti od tradicionalnog of-lajn nasilnika kojeg pokušavaju da svojim obazrivim *online* aktivnostima i taktikama osujete. Moglo bi se reći da tip osvetoljubivog anđela određuju sledeća obeležja: želja za osvetom, viktimiziranost vršnjačkim nasiljem, neopažanje sebe kao nasilnika, ispravljanje opaženih nepravdi i potreba za zaštitom sebe i prijatelja od nasilnika.

Gladan moći

Gladan moći (*power-hungry*) nasilnik, najviše liči na tipičnog školskog nasilnika po svojoj želji da, korišćenjem taktika zastrašivanja, uspostavi kontrolu, moć i autoritet nad drugima. Između tradicionalnog nasilnika i sajber nasilnika gladnog moći nema razlike u motivima i ciljevima koji usmeravaju ponašanje. Jedina razlika je u metodu koji se koristi za postizanje ciljeva. Kako bi izazvali strah kod drugih, tradicionalni nasilnici često, pored indirektnih strategija, koriste direktne verbalne napade i fizičku agresiju, dok sajber nasilnici to čine isključivo indirektno, putem postavljanja elektronskih pretnji ili ponižavajućih poruka (postova) (Kowalski i dr., 2008). Za razliku od osvetoljubivog anđela, koji najčešće deluje samostalno, nasilnik gladan moći teži za publikom koja će posmatrati ili osnaživati njegove postupke. Publika može biti uzak krug prijatelja ili vršnjaci iz školskog okruženja. Često moć koju ovi nasilnici osećaju tokom vršenja sajber nasilja nad drugima nije dovoljna da u potpunosti zadovolji njihovu potrebu da budu viđeni kao snažni, moćni i zastrašujući. Stoga se uobičajeno hvale svojim akcijama. Oni žele reakciju drugih i ukoliko je ne dobiju mogu eskalirati svoje aktivnosti kako bi proizveli željenu reakciju žrtve i okruženja (Aftab, 2006). To najčešće čine kroz direktne napade i pretnje koje se upućuju žrtvi, a veoma retko za ponižavanje žrtve koriste javni sajber prostor komunikacije. Takođe, ovi sajber nasilnici su često istovremeno i tradicionalni nasilnici u realnom svetu. Kao osnovne karakteristike koje opisuju ovaj tip sajber nasilnika izdvajaju se: sličnost sa tradicionalnim nasilnikom, potreba za publikom, želja za ispoljavanjem moći, hvalisanje o sopstvenim aktivnostima, potreba za izazivanjem reakcije i kontrolisanje drugih uz pomoć izazivanja straha.

Štreber osvetnik

Štreber osvetnik (*revenge of the nerds*) je poseban tip sajber nasilnika, koji je prvobitno smatran podvrstom nasilnika gladnih moći. Ovi sajber nasilnici takođe teže da uspostave moć nad drugima, ali ne zbog same kontrole i autoriteta, nego zbog kompenzacije opaženih sopstvenih „nedostataka“. Oni su uobičajeno žrtve tradicionalnog vršnjačkog nasilja i mogu biti sitniji i fizički slabiji od većine svojih vršnjaka. Često je reč o deci koja smatraju da nisu dovoljno popularna u vršnjačkoj školskoj grupi. Sajber nasilje, kojim zastrašuju i ponižavaju druge osobe, za njih je način da kompenzuju svoje slabosti koje dolaze do izražaja u realnom svetu (Levine, 2006). To je način da se osvete i da, korišćenjem tehnologije u kojoj su posebno vešti, deluju veći i snažniji nego što to zaista jesu. Anonimnost sajber komunikacije i činjenica da nikada neće morati u realnom svetu da se suoče sa svojim žrtvama i rizikuju da budu fizički povređeni, dodatno osnažuju njihove aktivnosti. Oni su jaki i grubi u virtuelnom svetu, ali ne i u realnom životu. Ponekada ovi nasilnici počinju kao anđeli osvetnici, ali ubrzo motivaciju da čine dobro i ispravljaju nepravde zamenjuje uzbudjenje koje donosi moć i uplašenost žrtava. Tom uzbudjenju se teško odupiru. Tada oni počinju da vrše sajber nasilje ne samo prema onima koje smatraju „lošim osobama“ nego prema svima i to „zato što im se može“. Ovi nasilnici ne dozvoljavaju da neko izvan njihovog bliskog kruga ikada sazna ko su oni ustvari. Razlog tome je što nisu dovoljno veliki i snažni da bi mogli da zaštite sebe od fizičke osvete u realnom životu. Oni moraju uvek da štite svoj realni identitet, jer se u protivnom izlažu riziku da budu žrtve *of-lajn* nasilja od strane svojih *online* žrtava. Zbog toga, oni uobičajeno napadaju svoje žrtve u personalnim kanalima komunikacije (po principu „jedan na jedan“) i često aktivnosti drže u tajnosti čak i od svojih prijatelja. Ukoliko se povere nekome, to čine samo onda kada veruju da će druga strana odobriti i sa simpatijama prihvati njihove aktivnosti. Veoma retko su svesni ozbiljnosti svojih akcija i doživljavaju sebe kao „ovlašćene“ sajber nasilnike (Kowalski i dr., 2008). Zbog ovih obeležja, kao i njihovih tehničkih veština, mogu biti najopasniji od svih sajber nasilnika. Osnovne karakteristike ovog tipa nasilnika bile bi sledeće: često su žrtve tipičnog *of-lajn* nasilja, mogu biti fizički slabiji ili nedovoljno popularni u školi, imaju dobre tehničke veštine i nisu tradicionalni nasilnici.

Pakosne devojčice

Profil pakosnih ili zlobnih devojčica (*mean girls*) se odnosi na tip nasilnika koji vrši sajber nasilje iz dosade ili radi zabave. Velikim delom je zasnovan na egu deteta i smatra se najnezrelijim od svih tipova. Za ove osobe je ponižavanje i vređanje drugih jedan od načina zabave i razonode kojim mogu ojačati svoj ego, a povrediti ego svojih žrtava. Oni, za razliku od nasilnika gladnih moći, retko prete svojim žrtvama i više se fokusiraju na njihovo ismevanje i omalovažavanje. Nasilje se, po pravilu, vrši, ili barem planira u grupi, bilo virtualno bilo realno. Nasilnici žele da drugi znaju ko su oni i kako oni imaju moć da u sajber prostoru vrše nasilje nad drugima, te stoga zahtevaju publiku. Oni se „hrane“ divljenjem grupe ili čutanjem drugih osoba koje posmatraju i dopuštaju njihove aktivnosti (Miller, 2006). Podrška publike rezultira pojačavanjem nasilnih aktivnosti. Do naročito brze eskalacije nasilja dolazi ukoliko nasilnik ili publika saznaju da žrtva ignoriše aktivnosti nasilnika. Nasilnici ne mogu da dozvole da žrtva ne brine i zato intenziviraju nasilje u *online* svetu, a često ga prenose i na realan svet. Međutim, ukoliko ne dobiju zabavu koju traže, veoma brzo prestaju. Uobičajeno se ovaj tip pojavljuje kod devojčica koje se nasilno ponašaju prema drugim devojčicama ili, nešto ređe prema dečacima, mada ima i dečaka koji se u potpunosti uklapaju u profil pakosnih devojčica. Za razliku od drugih tipova gde se kao žrtve pojavljuju oba pola, kod pakosnih devojčica žrtve su gotovo uvek devojčice (Trolley *i dr.*, 2006). Kao glavne karakteristike ove kategorije sajber nasilnika moglo bi se izdvojiti sledeće: nasilje iz dosade i zabave, baziranost na egu i promociji sopstvenog socijalnog statusa, vršenje i planiranje u grupi, viktimizacija devojčica i osnaživanje nasilja kroz divljenje i podsticanje od strane publike.

Nepažljivi

Nepažljivi (*inadvertent*) ili „zato što mogu“ nasilnici su one osobe koje postaju sajber nasilnici onda kada bez razmišljanja odgovore na primljenu negativnu komunikaciju ili kada se svojom nepažnjom uvedu u indirektno sajber nasilje. Nepažljivi nasilnici uobičajeno ne misle za sebe da su nasilni. Oni se u virtuelnom svetu mogu pretvarati da su snažni, mogu igrati uloge ili mogu reagovati na provokativne i uvredljive poruke koje primaju (Aftab, 2006). U ove aktivnosti se, za razliku od štrebera osvetnika, ne upuštaju namerno. Oni jednostavno odgovaraju, bez razmišljanja o posledicama svojih akcija. Može

se desiti da budu provocirani zbog komunikacije koja im je poslata ili koju su videli na mreži, te da u stanju besa ili frustracije budu skloni da reaguju i odgovore bez da se, i na trenutak, zamisle. Ponekada, dok eksperimentišu sa *online* igranjem uloga, mogu postaviti ili proslediti nasilnu komunikaciju bez uviđanja moguće ozbiljnosti posledica. Oni to rade „zato što je zabavno“ i „zato što mogu“. Nekada, zarad „dobre“ šale, to čine i svojim prijateljima, koji mogu da ne prepoznaju da iza čitave komunikacije stoji sasvim druga osoba i da situaciju dožive veoma ozbilnjom. Nepažljivi nasilnici ove aktivnosti uobičajeno praktikuju kada su sami i najčešće su veoma iznenađeni kada ih neko optuži za sajber nasilje. Oni poriču svoje učešće u nasilju, nesvesni činjenice da upravo svojim akcijama vrše nasilje nad drugima (Tolley i dr., 2006). Kao osnovne karakteristike ove kategorije sajber nasilnika izdvajaju se: želja za igranjem uloga, nepažljivo davanje odgovora i neuviđanje da su preduzete akcije nasilne.

Zaključak

Na osnovu dostupne teorijske i istraživačke građe o sajber nasilju među vršnjacima moguće je izvesti nekoliko zaključaka. Prvo, vršnjačko nasilje u sajber prostoru odlikuju sve tipične karakteristike tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Repetitivno i intencionalno agresivno ponašanje izraženo kroz negativne akcije prema osobama u odnosu na koje postoji nesrazmerna moći čini suštinu sajber nasilja, ali se agresija ispoljava posredstvom različitih komunikacionih modaliteta savremene elektronske tehnologije. Drugo, sajber nasilje karakterišu izvesne specifičnosti koje ga jasno razlikuju od tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Anonimna priroda sajber nasilja, nepostojanje vremenskih i prostornih ograničenja za ispoljavanje nasilja, kao i učešće velikog broja posmatrača koji ne retko staju na stranu nasilnika, samo su neke od karakteristika zbog kojih se veruje da nasilje u sajber prostoru može imati veoma ozbiljne psihičke, emocijonalne i socijalne posledice po učesnike. Treće, sajber nasilje čine raznovrsna ponašanja koja je moguće, prema specifičnostima načina izvršenja, klasifikovati u nekoliko oblika, kao što su: vredanje, uznemiravanje, ogovaranje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno saopštavanje, obmanjivanje, isključivanje, proganjanje i „veselo“ šamaranje. I četvrtto, iako još uvek nema pune empirijske potvrde, teorijski je opravdano prema motivaciji sajber nasilnika, razlikovati pet tipova nasilnika, a to su: osvetoljubivi anđeo, gladan moći, štreber osvetnik, pakosne devojčice i nepažljivi nasilnici.

Moglo bi se konstatovati da pojmovno određenje, utvrđivanje liste karakteristika, specifičnosti i oblika vršnjačkog nasilja u sajber prostoru, kao i analiza tipova sajber nasilnika predstavljaju samo inicijalni korak u osvetljavanju kompleksne prirode sajber nasilja, te da navodi izneti u ovom radu mogu biti solidna osnova u koncipiranju istraživačkih poduhvata posvećenih analizi rasprostranjenosti i utvrđivanju osnovnih karakteristika sajber nasilja u našoj sredini. Tek na toj osnovi moguće je pristupiti dizajniranju holističkog i proaktivnog sistema reagovanja na sajber nasilje, koji bi kombinovao zakonske, psihološke, edukativne i socijalne intervencije i zahtevao aktivno angažovanje dece, roditelja, nastavnika i lokalne zajednice u suočavanju sa problemom sajber nasilja i izgradnji zdravih stilova komunikacije u virtuelnom svetu.

Literatura

- Aftab, P. (2006). *What methods work with the different kinds of cyberbullies?*, <http://www.stopcyberbullying.org/pdf/howdoyouhandleacyberbully.pdf>, pristupljeno 17. maja 2009. godine
- Bamford, A. (2004). *Cyber-Bullying*. Rad prezentovan na AHISA Pastoral Care National Conference, Melbourne, Australia, September 2004., http://www.coc.edu.au/site/_documents/ahisaconference-bamfordcyberbullying.pdf, pristupljeno 22. jula 2009. godine
- Belsey, B. (2006). Cyber bullying: An emerging threat to the “always on” generation., <http://www.cyberbullying.ca>, pristupljeno 19. maja 2009. godine
- Bullycide memorial page: Cases of bullycide (2009)., <http://www.bullyonline.org/schoolbully/cases.htm>, pristupljeno 9. maja 2009. godine
- Carrington, P. M. (2006, June 6). Internet increases cyberbullying., <http://timesdispatch.com/servlet/Satellite?pagename=Common%2FMGArticle%2FPri>, pristupljeno 23. juna 2009. godine
- Honigsbaum, M. (2005, 26. april). Concern over rise of “happy slapping” craze. *The Guardian*., www.guardian.co.uk/mobile/article/0,2763,1470214,00.html, pristupljeno 11. maja 2009. godine
- Iris, M. (2008, 28. april). Flame Wars: „Shut up!“: Kako da prepoznote i izbegnete da se nađete usred flejming rata?. *B92.*, http://www.b92.net/tehnopolis/kolumnе.php?nav_id=296157, pristupljeno 11. maj 2009. godine

-
- Kohler, C. (2007, 23. januar). Teen tube terrors. *Cablevision Editorials.*, http://www.cablevisioneditorials.com/content/LI/2007/LI_2007-01-23.html, pristupljeno 14. maja 2009. godine
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), str. 22-30.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., Agatston, P. W. (2008). *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Lalić, A. (2008, 6. maj). Brutalno tukli ženu i snimali telefonom. *Blic.*, <http://www.blic.rs/vojvodina.php?id=91229>, pristupljeno 27. maja 2009. godine
- Levine, B. (2006). Taking on the cyber bullies. *NewsFactor.*, http://www.newsfactor.com/story.xhtml?story_id=43130, pristupljeno 23. juna 2009. godine
- Miller, C. (2006). Cyber Harassment: Its forms and perpetrators. *Officer.*, <http://www.officer.com/article/article.jsp?id=30373&siteSection=18>, pristupljeno 11. maja 2009. godine
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285(16), str. 2094-2100.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. New York: Blackwell.
- Patchin, J. W., Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), str. 148-169.
- Pham, A. (2002, 9. septembar). Enter the "griefers." *Chicago Tribune.*, http://www.gamegirladvance.com/archives/2002/09/09/enter_the_griefers.html, pristupljeno 12. maja 2009. godine
- Postmes, T., Spears, R. (1998). Deindividuation and anti-normative behavior: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123(3), str. 238-259.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-Bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, NY: Routledge.
- Trolley, B., Hanel, C., Shields, L. L. (2006). *Demystifying and deescalating cyber bullying in the schools: A resource guide for counselors, educators and parents*. Booklocker.com, Inc.
- Ybarra, M. L., Mitchell K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), str. 1308-1316.

Watt, N. (2006, 17. maj). "Happy slapping" spreads in London: Random victims get videotaped while being assaulted on streets. *ABC News.*, <http://abcnews.go.com/Nightline/print?id=1972548>, pristupljeno 17. maja 2009. godine

Willard, N. (2006). *Cyber bullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

Williams, K., Cheung, C. K. T., Choi, W. (2000). Cyberostracism: Effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), str. 748-762.

WiredSafety (2009). *Wired Safety Poll.*, www.wiredsafety.org/forms/interactive/poll_archive/poll.html, pristupljeno 25. juna 2009. godine

BRANISLAVA POPOVIĆ-ĆITIĆ

Cyber space bullying

Cyber space bullying is a relatively new phenomenon that has received increased attention by scientists, researchers and practitioners in recent years. It is usually defined as an intentionally and repeatedly expression of aggression towards other people through information and communication technologies.

Cyber space bullying is characterized by all the primary characteristics of traditional bullying and some specifics ones that clearly differ it from other forms of bullying. In addition to the analysis of characteristics and specifics of cyber space bullying, the paper describes the basic forms of cyber space bullying (flaming, harassment, denigration, impersonation, outing, trickery, exclusion, stalking and happy slapping), as well as, the types of cyber space bullies (vengeful angel, power-hungry, revenge of the nerd, mean girls and inadvertent).

The main goal of this paper is to provide initial theoretical guidelines for designing future empirical research on the complex phenomenon of cyber space bullying.

Key words: bullying, cyber space bullying, aggression, internet.

TEMIDA
Septembar 2009, str. 63-74
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0903063V

Trgovina ljudskim organima u sajber prostoru

DEJAN VULETIĆ*

Ubrzani rast primene informaciono-komunikacione tehnologije doveo je i do pojave sajber kriminala kao novog oblika kriminala koji je vezan za zloupotrebu računarskih mreža. Trgovina ljudima, pa i ljudskim organima menja se u skladu sa najnovijim tehnološkim dostignućima tj. postaje sve više karakteristična i za sajber prostor.

Usvajanje odgovarajuće regulative na nacionalnom i međunarodnom planu predstavlja važan korak u rešavanju problema trgovine ljudima i ljudskim organima putem interneta.

Ključne reči: trgovina ljudskim organima, trgovina ljudima, sajber prostor, sajber kriminal

Uvod

Informaciono-komunikaciona tehnologija stvorila je novo okruženje – sajber prostor koji obuhvata stanovnike bilo kog dela sveta, svih starosnih grupa i društvenih slojeva.

Ubrzani razvoj informaciono-komunikacione tehnologije i nezaustavljivi rast primene u svim sferama ljudskog društva, pored nesumnjivih prednosti, stvara i pogodne uslove za određene pojave sa negativnim predznakom kao što je sajber kriminal.

Informaciono-komunikaciona tehnologija, pre svega računari i računarske mreže, je postala sredstvo za lakše i efikasnije izvršavanje određenih krivičnih dela, što je dovelo do neophodnosti njihove regulacije na međunarodnom i nacionalnom planu.

* Dr Dejan Vuletić je istraživač Instituta za strategijska istraživanja Ministarstva odbrane Republike Srbije, e-mail: dejan.vuletic@nadlanu.com

Sajber prostor

Značenje sintagme „sajber prostor“ (cyber space) dao je William Gibson u svom romanu „Neuromancer“, 1984. godine, gde se pod terminom sajber podrazumeva – virtuelno, nevidljivo, neograničeno, bazirano na tehnologiji tj. univerzum računarskih mreža, svet u kojem se multinacionalne kompanije, društva i drugi subjekti bore za osvajanje podataka i informacija.

Sajber prostor se definiše i kao „elektronski medij računarskih mreža, u kojem se ostvaruje *online komunikacija*“, „nematerijalni prostor zasnovan na informaciono-komunikacionoj tehnologiji“ (The FreeDictionary, 2007), „mesto na kome funkcionišu računarski programi i kreću se podaci“ (Collin, 2006) ili „globalna zajednica gde žive računarski povezane individue i grupe“ (Hutchinson encyclopedia, 2006).

U dokumentu „Zajedničko izdanje (Joint Publication – JP) 1-02“ Ministarstva odbrane Sjedinjenih Američkih Država, sajber prostor se definiše kao „zamišljeno okruženje u kojem se digitalni podaci prenose pomoću računarskih mreža“ (Joint Publication 1-02, 2001: 141).

Sajber prostor je veštačka tvorevina nastala kao rezultat društvenih potreba i tehnoloških inovacija. Pruža ogromne mogućnosti i u informacionom društvu predstavlja dominantni medij komunikacije.

Sajber prostor i trgovina ljudskim organima

Sajber kriminal predstavlja takav oblik kriminalnog ponašanja, jednog ili više lica u sajber prostoru, u kojem se računarske mreže pojavljuju kao sredstvo, cilj, dokaz ili okruženje izvršenog krivičnog dela.

Kada je u pitanju sajber kriminal, računarska mreža se, dakle, pojavljuje u višestrukoj ulozi: kao cilj, sredstvo, dokaz ili okruženje krivičnog dela. Računarska mreža može biti cilj u slučaju sajber kriminala i u tom slučaju se narušavaju njeni servisi, funkcije, kradu ili menjaju podaci. Kada se računarska mreža koristi kao alat za činjene nedozvoljenih aktivnosti tada ima ulogu sredstva u slučaju sajber kriminala. Činjenjem kriminalnih aktivnosti na mreži, ostaju određeni podaci na različitim mrežnim uređajima koji mogu poslužiti kao dokazni materijal u slučaju procesuiranja i tada računarska mreža može imati ulogu dokaza u slučaju sajber kriminala. Računarske mreže mogu imati i indirektnu

ulogu u slučaju sajber kriminala, odnosno kao okruženje, kada se koriste kao medij komunikacije između počinilaca određenih kriminalnih aktivnosti.

Jedan od oblika sajber kriminala, s obzirom na tip počinjenih dela, predstavlja kriminal vezan za proizvode i supstance kada se računarska mreža koristi za manipulaciju zabranjenim proizvodima kao što su trgovina ljudskim organima, trgovina drogom ili oružjem putem interneta i slično (Kukrika, 2002: 70-71).

Prema definiciji „UN Protokola za prevenciju, suzbijanje, i kažnjavanje trgovine ljudima posebno ženama i decom“ koji dopunjuje „Konvenciju protiv organizovanog međunarodnog kriminala“ iz 2000. godine termin „trgovina ljudima“ podrazumeva regrutaciju, transport, prevoz, smeštaj i prijem osoba putem pretnje ili upotrebe sile, ili putem drugih oblika prinude, otmice, obmane, prevare, zloupotrebe moći nad ranjivim osobama, zatim davanje ili primanje novca, ili drugih vrsta naknada u cilju postizanja pristanka žrtve na odnos u kojem jedna osoba ima kontrolu nad drugom, a sve u cilju eksploatacije. Eksploatacija podrazumeva: eksploataciju drugih osoba u prostituciji ili u ostalim oblicima seksualnog iskorišćavanja, prinudni rad i pružanje usluga, ropstvo, ili ponašanje nalik ropstvu, upotrebu ili odstranjanje tele-snih organa (United Nations, 2000).

Sve češći vid trgovine ljudima je i trgovina organima koja je neprihvatljiva ako je oblik trgovine ljudima. Postoje i drugi vidovi zloupotrebe kada davalac pristaje na trgovinu, ali potom bude prevaren, kada se transplantacijom organa prenese bolest i tako dalje. Navedeni, ali i niz drugih razloga govore u prilog tome da se radi o delatnostima koje su u „sivoj sferi“ i koje država mora da zabrani ili kanališe u legalne tokove.

Mnogi smatraju da se trgovina ljudskim organima uglavnom odvija preko interneta. Pojedine *web* stranice su prepune oglasa o prodaji bubrega. Indija je trenutno raj za kupovinu organa, pre svega bubrega koji se može dobiti i za 3.000 evra.

Različiti su razlozi zbog kojih se prodaju organi (siromaštvo, dugovi, lečenje deteta) čime se rešavaju određeni, pre svega egzistencijalni problemi. U isto vreme, druga strana rešava zdravstvene probleme. U slučajevima gde se pojavljuju donor i onaj koji kupuje organ teško je odrediti ko je oštećeni jer postoji obostrana saglasnost i interes.

Osnovni pokretač trgovine ljudskim organima u sajber prostoru je nesrazmerna između broja legalno ponuđenih raspoloživih organa za transplantaciju i potražnje organa, odnosno daleko veća tražnja od ponude što generiše crno tržište. Rožnjača, bubrezi i jetra su najtraženiji organi na tržištu. Prema poda-

cima Svetske zdravstvene organizacije (World Health Organization – WHO) procenjuje se da se oko 50.000 transplantacija bubrega obavi godišnje, od čega se oko 15.000 dobija od živih donora (World Health Organisation Executive Board, 2003). U Evropi, 15-30% pacijenata na nacionalnim listama čekanja umre godišnje (Shivvers, 2009). U SAD je potrebno oko 70.000 organa godišnje, a samo 20.000 pacijenata uspe da ih dobije (Naim, 2003: 32). U prilog navedenoj tezi ide i podatak da je u Britaniji, 2004. godine, bilo potrebe za 20.000 transplantacija, a obavljen je samo 1.700 (Trafficking for organ transplantation, 2009).

Zašto je sajber prostor, kao medijum komunikacije, pogodan za trgovinu ljudskim organima? Internet globalno povezuje donore-posrednike-medicko osoblje-primaoce. Ograničene mogućnosti za nadgledanje i kontrolu sajber prostora čini ga pogodnim za trgovinu ljudskim organima. Pored otežanog otkrivanja i dokazivanja takvih aktivnosti značajan faktor predstavlja i dostupnost informaciono-komunikacione tehnologije sve većem broju ljudi kao i sve veća brzina pristupa Internetu.

S obzirom da u sajber prostoru ne postoje geografska ograničenja to potencijalnim počiniocima pruža mogućnost delovanja iz bilo kog dela sveta. Iz ove činjenice i proističe potreba tešnje međusobne saradnje relevantnih subjekata na globalnom nivou u rešavanju problema.

Trgovina ljudskim organima i druge nezakonite aktivnosti u sajber prostoru u velikoj meri su olakšane pravnim prazninama koje se ogledaju u nedostatku strogih zakona i malim kapacitetima za primenu postojećih.

Trgovina ljudskim organima u sajber prostoru je češće delo organizovanih grupa, a ređe pojedinaca. Njihove aktivnosti su umnogome olakšane specifičnostima okruženja u kom deluju, jer sajber prostor pruža velike mogućnosti za prikrivanje izvršenog krivičnog dela.

Otkrivanje počinilaca sajber kriminala je generalno veliki problem za sve države i institucije, pa tako ni trgovina organima, omogućena posredstvom interneta, ne može biti lako otkrivena niti kažnjena.

Organi otkrivanja u većini zemalja, usled nedostatka iskustva i nedovoljne tehničke opremljenosti, ne mogu uspešno rešavati problem trgovine ljudskim organima u sajber prostoru kao i drugih oblika sajber kriminala. Problem se ogleda i u nedovoljnoj saradnji i nedostatku osposobljenog ljudstva. (The Simple Economics of Cybercrimes, 2006: 33-39).

Postoji sve veći broj međunarodnih „prstenova“ za trgovinu organima koji deluju globalno. Tako je i otkriven slučaj gde su bili uključeni subjekti iz Izra-

ela, Brazila i Južnoafričke Republike. Siromašni donori iz Brazila koji su želeli da prodaju bubreg realizovali su to uz pomoć medicinskog osoblja u Južnoafričkoj Republici, a primaoci su bili pacijenti iz Izraela (Osava, 2009).

Pravni okvir

„Konvencijom Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala“ i dopunskim protokolom za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, reguliše se prevencija, saradnja na međunarodnom planu i druge mere kada je u pitanju ta vrsta kriminala.

U „Preporuci Saveta Evrope o trgovini ljudskim organima u Evropi“, broj 1611 iz 2003. godine, navodi se da je u tom periodu, samo u Zapadnoj Evropi, oko 40.000 ljudi čekalo na transplantaciju bubrega i da između 15 % i 30 % pacijenata umre čekajući transplantaciju. Prosečno vreme čekanja za transplantaciju organa u tom periodu bilo je tri godine, a prema njihovim predviđanjima, u 2010. godini taj period će iznositi deset godina, kao posledice sve veće razlike između potreba pacijenata i ponude davalaca. Usled takvog stanja, dolazi do sve veće nezakonite trgovine ljudskim organima, naročito u istočnoj Evropi. U Preporuci se navodi i da u većini evropskih država ta problematika nije uopšte, ili nije na pravi način, pravno regulisana (Council of Europe, 2003).

Navedenim dokumentom se naglašava neophodnost preduzimanja određenih mera kao što su:

- Podizanje svesti kroz obrazovanje, naročito u ruralnim sredinama;
- Usvajanje strogih zakona;
- Osiguranje stroge kontrole i transparentnosti liste čekanja i odgovornosti za praćenje neregularnosti;
- Podsticanje razmene podataka i pravne pomoći na nacionalnom i međunarodnom planu;
- Preduzimanje mera radi praćenja posrednika u nezakonitoj trgovini ljudskim organima (novine, internet, agencije).

„Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima“ (Council of Europe, 2005) usvojena je u Varšavi 16. maja 2005. godine. Republika Srbija je potpisnik Konvencije koja je ratifikovana 18. marta 2009. godine od strane Narodne skupštine („Službeni glasnik RS“, br. 19/2009).

Članom 5 (Sprečavanje trgovine ljudima) reguliše se da će svaka članica preduzeti mere kako bi se uspostavila i učvrstila nacionalna koordinacija različitih tela nadležnih za sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima. Da bi se obeshrabrla tražnja koja podstiče sve oblike eksploatacije ljudi, a posebno žena i dece, koji dovode do trgovine ljudima, članom 6 Konvencije, reguliše se da će svaka članica usvojiti nove ili unaprediti postojeće zakonodavne, upravne, obrazovne, socijalne, kulturne ili druge mere.

Članom 23 (Sankcije i mere) reguliše se da će zemlje potpisnice usvojiti zakonodavne i druge mere koje su potrebne da se obezbedi da se takva krična dela kažnjavaju sankcijama koje su efikasne, srazmerne i koje odvraćaju od vršenja kričnog dela (zatvorske i novčane kazne, oduzimanje sredstava ili prihoda od kričnog dela). Time se izbegava da određena zemlja u kojoj takve aktivnosti nisu inkriminisane u kričnom zakonodavstvu, predstavlja „sklonište” za počinioce.

Države potpisnice se, u članu 27, obavezuju da će sprovoditi istrage ili krično gonjenje za krična dela iz Konvencije. Formirana je i Ekspertska grupa za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) koja će pratiti primenu Konvencije od strane zemalja potpisnica.

Prilikom izrade nacrtta Konvencije, autori su istražili upotrebu informaciono-komunikacione tehnologije u trgovini ljudskim bićima pri čemu su zaključili da trgovina ljudskim bićima iz Konvencije obuhvata trgovinu ljudima uz upotrebu informaciono-komunikacione tehnologije.

Trgovina ljudskim organima je inkriminisana u zakonodavstvu mnogih zemalja. U nekim zemljama je ta oblast regulisana Krivičnim zakonom dok je u drugima posebnim zakonima. Razlika se ogleda i u visini zaprećene kazne.

U Francuskoj je navedeno krivično delo kažnjivo zatvorskom kaznom od 7 godina i novčanom od 150.000 evra do kazne doživotnog zatvora i novčane kazne od 4.500.000 evra. Kazne su naročito visoke u slučaju da je krivično delo učinjeno od strane organizovanih grupa ili ako su žrtve maloletnici (The Internal Security Act, 2003). Trgovina ljudskim organima je krivično delo prema Krivičnom zakoniku Ruske federacije, član 127. 1, a zaprećena kazna je do deset godina zatvora (Action against trafficking in human beings, 2007).

Britanskim Zakonom o transplantaciji organa, iz 1989. godine, zabranjuje se komercijalna trgovina ljudskim organima, organičava transplantacija između lica koje nisu genetski povezana i slično (Human Organ Transplants Act, 1989). U SAD trgovina organima je regulisana Zakonom o zaštiti žrtava trgovine ljudima, iz 2005 godine, a koji je stupio na snagu 2006. godine (Traf-

ficking Victims Protection Reauthorization Act, 2005). Trgovina ljudskim organima u Italiji je regulisana zakonom br. 228 od 11 avgusta 2003. godine koji predstavlja dopunu Krivičnog zakonika. Navedenim zakonom (član 600 Krivičnog zakonika) za počinioce krivičnog dela trgovine ljudima (ljudskim organima), zaprećena je zatvorska kazna od 8 do 20 godina. Kazne su naročito visoke ukoliko je žrtva maloletno lice, a počinioći organizovane grupe (The Law on Measures against Human Trafficking, 2003).

U Narodnoj Republici Kini je, 2007. godine, zvanično zabranjena trgovina ljudskim organima. Zabrana se odnosi na sve pojedince i organizacije. Doktori mogu trajno izgubiti dozvolu za rad, klinike ako nezakonito vrše transplantacije mogu biti suspendovane na najmanje tri godine, a novčane kazne mogu biti deset puta veće od vrednosti izvršene transplantacije. Kina je uvela stroge procedure za doniranje organa. Između ostalog, angažuju se etički eksperti koji treba da potvrde da donor iskreno želi da se podvrgne proceduri. Kina zabranjuje transplantacije za strance jer ne može ispuniti zahteve svojih građana. Procenjuje se da u Kini postoji potreba za više od milion transplantacija organa, a samo 10.000 se može obezbediti godišnje (Chew, 2009).

Iako je u Indiji, 1994. godine, usvojen zakon koji zabranjuje trgovinu organima, „rupe” u zakonu omogućavaju da iz razloga „emocionalne vezanosti”, uz odobrenje Ovlašćenog komiteta, trgovina organima funkcioniše polulegalno (India Kidney Trade, 2009).

„Krivičnim zakonikom Republike Srbije” (član 388) regulisano je da “ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebatim ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploracije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploracije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od dve do deset godina” („Službeni glasnik RS”, br. 85/2005).

Članom 121 (Teške telesne povrede) Krivičnog zakonika, navodi se da „Ko drugog teško povredi ili mu zdravlje naruši tako teško da je usled toga doveden u opasnost život povređenog ili je uništen ili trajno i u znatnoj meri oštećen ili oslabljen neki važan deo njegovog tela ili važan organ ili je prouzrokovana trajna nesposobnost za rad povređenog ili trajno i teško naruše-

nje njegovog zdravlja ili unakaženost, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina". Ukoliko nastupi smrt povređenog lica, zatvorska kazna iznosi od dve do dvanaest godina („Službeni glasnik RS”, br. 85/2005).

Narodna skupština Republike Srbije usvojila je „Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala” koji je stupio na snagu 27. jula 2005. godine. Odredbe Zakona se primenjuju radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja grupe krivičnih dela, koja su specifična i po subjektima, po načinu i sredstvima izvršenja (objektima radnje) i po posledicama. Navedeni zakon ne sadrži odredbe koje se odnose na trgovinu ljudskim organima u sajber prostoru („Službeni glasnik RS”, br. 61/2005).

Koliko je ovaj problem neistražen i nepoznat u Srbiji najbolje govori činjenica da u sudskoj praksi ne postoje registrovani slučajevi kao ni adekvatni podaci o trgovini ljudskim organima. Pre nekoliko godina su postojale indicije da je bilo trgovine rožnjačama, ali taj slučaj nikada nije procesuiran.

Zaključak

Pojava sajber prostora uslovila je veliki broj digitalnih proizvoda i usluga koji su zamenili mnoge tradicionalne proizvode i usluge, stvarajući i novi način trgovine. Nova tehnološka revolucija pokazala je određene slabosti i ograničenja pravosuđa većine zemalja u Evropi i svetu što je karakteristično i kada je u pitanju trgovina ljudskim organima u sajber prostoru.

Prvi korak u suprotstavljanju trgovini ljudskim organima u sajber prostoru jeste razumevanje problema. Potpuno eliminisanje rizika nije moguće, ali je realno minimiziranje rizika tj. svođenje na minimum.

Kada je u pitanju Republika Srbija, usvajanjem „Nacionalne strategije za obezbeđenje sajber prostora”, sprečila bi se ili značajno smanjila verovatnoća dešavanja trgovine ljudima u sajber prostoru. Neophodno je da Strategija pruži, građanima i odgovarajućim institucijama, smernice u obezbeđenju sajber prostora.

Pored toga, neophodno je u Republici Srbiji formirati i telo za delovanje na nacionalnom nivou. To bi trebalo da bude „Centar za zaštitu nacionalnih informacionih infrastruktura” sa dvadesetčetvoročasovnim radom, koji bi davao potrebnu podršku, savete, upozorenja, preporuke i realizovao obuku ljudstva, odgovornog za zaštitu nacionalnih informacionih infrastruktura.

Od posebnog je značaja i zajedničko delovanje državnog i privatnog sektora. Saradnja između privatnog sektora i Vlade zahteva zajedničko poverenje i razmenu informacija.

Naročito značajan aspekt u sprečavanju trgovine ljudskim organima u sajber prostoru jeste krivičnopravna zaštita takvih aktivnosti i usklađivanje zakonodavstva u Republici Srbiji sa standardima i obavezama preuzetim potpisivanjem međunarodnih konvencija. Svi učesnici u ilegalnoj trgovini (donori koji dobrovoljno pristanu, bez obzira na razloge koji su ih naterali, na oduzimanje organa, primaoci, posrednici i medicinsko osoblje) su odgovorni pred zakonom tj. podležu krivičnopravnoj odgovornosti. Treba biti svestan činjenice da se problem ne može rešiti samo zaoštrevanjem krivičnopravne odgovornosti učesnika u ilegalnoj trgovini, već je jedna od značajnih mera popularizacija legalnog davalaštva. Treba nastojati da se poveća broj donora što će smanjiti disproporciju u odnosu ponude i potražnje.

Saradnja sa provajderima internet usluga je izuzetno značajna. Provajderi internet usluga, kada primete takve sadržaje na svojim serverima, dužni su da odmah obaveste odgovarajuće državne organe (MUP, tužilaštvo) i uklone takav sadržaj. Provajderi internet usluga, prema zakonodavstvu u Republici Srbiji, ne snose odgovornost za prosleđivanje zabranjenih i štetnih sadržaja, jer je nemoguće u potpunosti kontrolisati celokupan saobraćaj, ali su u obavezi da šest meseci čuvaju podatke o saobraćaju što može biti veoma značajno u slučaju procesuiranja počinilaca krivičnog dela.

Na osnovu člana 38 Zakona o telekomunikacijama (Odobrenje – opšta licenca), Upravni odbor Republičke agencije za telekomunikacije usvojio je „Pravilnik o uslovima za pružanje Internet usluga i sadržaja odobrenja“ kojim se utvrđuju osnovni tehnički uslovi neophodni za pružanje internet usluga. Pravilnikom se reguliše (član 15), da je imalac odobrenja u obavezi da o svom trošku obezbedi opremu, uređaje i instalacije, koji će omogućiti čuvanje relevantnih podataka u minimalnom periodu od šest meseci, pristup tim podacima nadležnom organu i elektronski nadzor u slučajevima predviđenim zakonom, na način i u obimu predviđen odgovarajućim propisom („Službeni glasnik RS“, br. 60/06).

Uticaj informaciono-komunikacione tehnologije ne sme se potcenjivati, a bolje poznavanje zloupotrebe predstavlja polaznu osnovu u izboru sredstava i metoda za uspešno suprotstavljanje trgovini ljudskim organima u sajber prostoru.

Trgovina ljudskim organima u sajber prostoru je transnacionalni problem te su nužne međunarodne, regionalne i nacionalne mere u rešavanju problema.

Literatura

Coe (2007) *Action against trafficking in human beings*, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Source/eg-thb-sem8-2007_Proceedings.pdf, pristupljeno 17. novembra 2007. godine.

Chris, C. (2009) *Human Organ Trade Banned in China*, <http://www.beijinglawfirm.com.cn/index.php/articles-on-law/china-related-articles-/66-human-organ-trade-banned-in-china.html>, pristupljeno 8. oktobra 2009. godine

Collin, B. (2006) *The Future of Cyberterrorism*, <http://afgen.com/terrorism1.html>, pristupljeno 19. maja 2006

Council of Europe Recommendation 1611 – Trafficking in organs in Europe, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm>, pristupljeno 25. juna 2008

Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings – CETS No. 197, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/197.doc>, pristupljeno 7. jula 2008

OPSI (1989) *Human Organ Transplants Act of 1989*, http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1989/ukpga_19890031_en_1, pristupljeno 7. jula 2008

Hutchinson encyclopedia, <http://encyclopedia.farlex.com/cyberspace>, 5. februara 2006. godine

The Mandala Project (2009) *India Kidney Trade* <http://www.american.edu/projects/mandala/TED/kidney.htm>, 16. marta 2009. godine

Joint Publication 1-02 (Dictionary of Military and Associated Terms) (2001) Washington: Department of Defense.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005.

Kukrika, M. (2002) *Upravljanje sigurnošću informacija*. Beograd: INFOhome Press.

Naim, M. (2003) *The Five Wars of Globalization, Foreign Policy*, p. 32, <http://www.foreignpolicy.com/Ning/archive/archive/134/5wars.qxd.pdf>, pristupljeno 12. juna 2009. godine

Osava, M. (2009) "Poor Sell Organs to Trans-Atlantic Trafficking Ring". <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=22524>, 12. septembra 2009. godine

Pravilnik o uslovima za pružanje internet usluga i sadržaja odobrenja, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 60/06.

Shivvers, E. *The International Trade in Human Organs: Combating the Demand for Life*, www.anselm.edu/NR/rdonlyres/4D9D0E9D-1C5E.../Shivvers.pdf, 7. oktobra 2009. godine

TheFreeDictionary, <http://www.thefreedictionary.com/cyberspace>, 12. juna 2007. godine

The Internal Security Act (Loi pour la Sécurité Intérieure) of the 18th of March 2003.

The Law on Measures against Human Trafficking (Law No. 228 of 11 August 2003).

The Simple Economics of Cybercrimes (2006). *IEEE Security & Privacy*; january/february, p. 39-33, www.computer.org/security, 18. marta 2008. godine

Trafficking for organ transplantation <http://youth-trafficking.net/tc/Module%202/Trafficking%20for%20organ%20transplantation.pdf>, pristupljeno 5. septembra 2009. godine

Trafficking Victims Protection Reauthorization Act of 2005, <http://www.state.gov/g/tip/laws/61106.htm>, pristupljeno 5. septembra 2009. godine

Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, Službeni glasnik RS, br. 61/2005.

Zakon o potvrđivanju „Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima”, „Službeni glasnik RS”, br. 19/2009.

United Nations (2000) Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the *United Nations Convention on Transnational Crime*. <http://untreaty.un.org/English/TreatyEvent2003/Texts/treaty2E.pdf>, 12. juna 2008. godine

World Health Organization Executive Board, *Human organ and tissue transplantation: Report by the Secretariat*, 112th Session, Provisional agenda item 4.3, EB112.5, 2 May 2003.

Human organ trafficking in the cyber space

The accelerated growth of the information-communication technology use brought about cyber crime as a new form of crime connected with the misuse of computer network. Human trafficking and human organ trafficking are changing in line with the state-of-art technological achievements i.e. becoming more and more characteristic of cyber space.

Passing appropriate regulations at both national and international levels presents an important step in solving the problem of human organ trafficking through Internet.

Key words: human organ trafficking, human trafficking, cyber space, cyber crime

Stavovi mladih prema sajber vandalizmu

NIKOLA M. PETROVIĆ*

Predmet ovog istraživanja bio je ispitivanje stavova prema sajber vandalizmu na različite načine: utvrđivanjem značaja polnih i uzrasnih razlika u proceni ozbiljnosti sajber vandalizma, razlika u mišljenju o adekvatnoj kazni, kao i razlika u mišljenju o motivima ovog ponašanja. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 200 osnovaca i gimnazijalaca uzrasta 12 i 17 godina. Najvažniji zaključci izvedeni iz rezultata ukazuju da: 1) učenici gimnazija blaže od učenika osnovnih škola procenjuju ozbiljnost sajber vandalizma; 2) ispitanici muškog pola blaže procenjuju ozbiljnost sajber vandalizma od ispitanika ženskog pola; 3) osveta je procenjena kao najčešći motiv za ovu vrstu ponašanja; 4) kao najadekvatnija kazna za sajber vandalizam procenjeno je evidentiranje i zabrana korišćenja interneta.

Ključne reči: sajber vandalizam, stavovi, ozbiljnost, kazne, motivi.

Uvod

Informatička revolucija je uticala na skoro sve aspekte savremenog života. Pored očiglednog napretka u svim oblastima, ona je donela i jedan nov oblik vandalizma – sajber vandalizam. Ovaj rad je pokušaj da se sagledaju stavovi mladih prema ovoj specifičnoj vrsti vandalizma i time, makar malo, doprinese borbi protiv ove, sve raširenije pojave i njenih posledica.

* Nikola Petrović je diplomirani psiholog, student doktorskih studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu na odseku psihologija i asistent istraživač u Viktimološkom društvu Srbije. Email: oksel@nadlanu.com

Šta je to sajber vandalizam?

Da bi se došlo do odgovora na ovo pitanje, mora se krenuti od definisanja pojma vandalizam. Termin vandalizam u današnjem značenju potiče iz francuskog jezika i prvi ga je upotrebio Anri Gregoar, biskup grada Bloa, 1794. godine poredeći ponašanje francuske republikanske vojske sa Gejserihovim Vandalima prilikom pljačke Rima 455. godine. Većina autora se slaže da je vandalizam maličozno ponašanje, ali nijedna definicija ove pojave nije opšte prihvaćena. Po Mozeru, vandalizam se može definisati kao voljna degradacija okoline, odnosno agresija prema okolini, bez namere da se stekne materijalna korist, čije su posledice procenjene kao štetne od strane učesnika i žrtve u odnosu na društvene norme, koje važe za tu situaciju (Moser, 1992). Goldštajn definiše vandalizam kao akt, učinjen sa namerom da se uništi ili izobliči tuđa imovina (Goldstein, 1996). Harison smatra da je vandalizam svesni akt fizičkog oštećivanja, koji smanjuje estetsku ili finansijsku vrednost nekog objekta ili sredine (Harrison, 1976, prema: Namba i Dustin, 1992). Po nekim drugim istraživačima, vandalizam je namerna ili maliciozna destrukcija, povreda ili izobličenje imovine bez saglasnosti vlasnika (Casserly, Bass, i Garrett, 1982, prema: Horowitz i Tobaly, 2003). Žiropađa daje sledeću definiciju: Vandalizam je namerno oštećenje, uništenje ili umanjivanje funkcionalne vrednosti nekog fizičkog objekta ili prostora, pri čemu počinilac ne ostvaruje materijalnu korist za sebe (Žiropađa, 1989). Milosavljević definiše vandalizam kao svojevrsni vid siledžijstva i agresije, koji je usmeren ka uništavanju različitih materijalnih društvenih vrednosti, dok u izvornom smislu vandalizam podrazumeva oštećivanje i destrukciju umetničkih, kulturnih i istorijskih vrednosti (Milosavljević, 1997, prema: Jugović, 2002). Po Boškoviću, vandalizam je pustošenje, uništavanje dobara i kolektivna divlja strast za rušenjem i uništavanjem materijalnih, istorijskih i kulturnih vrednosti (Bošković, 1999, prema: Jugović, 2002). Ne postoji opšte prihvaćena definicija vandalizma iz više razloga. Jedan od najvažnijih je taj što ova pojava nije homogena, već se odnosi na širok spektar ponašanja, koja su različito motivisana.

Sajber ili virtualni vandalizam jako se razlikuje od ostalih oblika vandaliskog ponašanja, jer je u pitanju uništavanje i oštećivanje intelektualnog vlasništva u virtualnom prostoru, bez namere da se stekne materijalna korist. Prema tome, definicija vandalizma, koja bi obuhvatila i ovaj novi oblik vandalskog ponašanja, mogla bi da glasi:

Vandalizam je zlonamerno i bespravno uništavanje, zagađivanje ili oštećivanje tuđeg materijalnog ili intelektualnog vlasništva, bez namere da se time stekne direktna materijalna korist za sebe ili druge.

Specifične odlike sajber vandalizma

Otkako postoji internet enciklopedija Vikipedija, koju uređuju i pišu korisnici interneta, pojavili su se i vandali, koji brišu članke ili njihove delove, ubacuju poruke ili slike uvredljivog sadržaja i falsifikuju sadržaj članaka (Priedhorsky i dr., 2007). Mnogobrojni vandali ubacuju internet viruse, uništavaju podatke na kompjuterima širom sveta i ruše web sajtove, a ponekad i čitave sisteme, kao što su sistemi banaka, vojske, privatnih kompanija, kontrola letova, železnica, itd. (Denning, 1998; Parker, 1998; United Nations, 1999, prema: Rogers, 2001). Furnel navodi više motiva sajber kriminalaca: osveta, materijalna korist (kao što su krađa, špijunaža, sabotaža, prevara, krivotvorene ili piraterije koji ne spadaju u vandalizam), osećaj inferiornosti, davanje lekcija iz sigurnosti na internetu, eksperimentisanje, itd. Ovaj autor takođe smatra da su ovi kriminalci uglavnom mlađi muškarci koji su fascinirani kompjuterima i neuspešni u drugim oblastima, pa im ova vrsta ponašanja daje osećaj važnosti i snage (Furnell, 2002) kao i osećaj kontrole (Sterling, 1992). Pipkin kao ključni motiv ističe uzbuđenje i zadovoljstvo koje vandal oseća kada uništava ili probija kompjuterske sisteme (Pipkin, 1997). Drugi autori smatraju da vandale podstiče verovanje da je pristup informacijama osnovno ljudsko pravo (Selwyn, Gorard, 2001). Ovi vandali tvrde da informacije moraju biti dostupne svima (Chantler, 1996; Taylor, 1997, prema: Rogers, 2001), međutim, ovo je više neka vrsta moralnog opravdanja njihovih postupaka. Većina psihologa se slaže da sajber vandali imaju neku vrstu „etičke fleksibilnosti“ koja im omogućava da minimiziraju posledice svojih akcija (Woodbury, 2003). Oni često smatraju da delo koje su počinili nije krivično delo, pa ne osećaju krivicu (Chiesa, Ducci, Ciappi, 2007). Hvale se svojim vandalskim ponašanjem, jer žele da im se njihova vršnjačka grupa divi (Sterling, 1992), a ponekad kada su napadi usmereni prema moćnim i bogatim institucijama, dobijaju i simpatije dela javnosti (Nikolić, 2000). Bes i mržnja su sa druge strane, najčešći motivi sajber vandalizma za ostavljene supružnike, otpuštene radnike i prevarene biznismene.

U literaturi se sajber vandali često nazivaju i krekeri. Ali šta se tačno podrazumeva pod sajber vandalizmom i kako ga razgraničiti od sličnih pojmovova? Kao što je već pomenuto, ovaj oblik vandalizma je usmeren na uništavanje i oštete

ćivanje intelektualnog vlasništva. Prema tome, ovo je jedan od oblika sajber kriminala. Istovremeno sajber vandalizam je veoma sličan sajber proganjanju, drugom obliku sajber nasilja. Razlika je u tome što se kod sajber proganjanja neželjeni kontakt sa napadačem ponavlja (Žunić-Pavlović, Kovačević-Lepojević, 2009). Jedna od osnovnih odlika sajber vandalizma i drugih oblika sajber kriminala je ta što napadač uspešno skriva tragove i ostaje anoniman (Karabašić, 2002). Međutim, kod sajber vandalizma, osim emotivne satisfakcije zbog uspešnog napada, počinioци nemaju nikakvu drugu korist (Nikolić, 2000). Cilj ovih vandalskih napada je da se delimično ili u celini sistem onesposobi za izvršenje funkcija (Petrović, 2004). Takođe, cilj može biti i prenošenje neke poruke, kao što je npr. slučaj sa virtualnim grafitima. Ovi ciljevi prave razliku između sajber vandalizma i sajber krađa, prevara i špijunaže kod kojih je sticanje materijalne koristi najvažniji motiv ili jedan od bitnih motiva. Kada je reč o sličnim vandalskim napadima i sabotažama usmerenim protiv države u čijoj pozadini leže politički i ideološki motivi, onda se može govoriti o sajber terorizmu. Sajber vandalizam i sajber terorizam su najvidljiviji oblici sajber kriminala, jer počinioци nastoje da privuku pažnju drugih na ono što je uništeno ili oštećeno.

Do nedavno, vandalsko ponašanje, kao i drugo kriminalno ponašanje u virtuelnom svetu nije bilo sankcionisano, jer nisu postojali propisi u toj oblasti. Naša zemlja se 2003. godine pridružila drugim državama, koje su donele propise vezane za računarski kriminal. Novi krivični zakonik je donet 2005. godine i u njemu postoji više članova koji regulišu oblast krivičnih dela protiv bezbednosti računarskih podataka. Sledeći članovi¹ odnose se na sajber vandalizam:

Član 298. Stav 1. Ko neovlašćeno izbriše, izmeni, ošteti, prikrije ili na drugi način učini neupotrebljivim računarski podatak ili program, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

Član 300. Stav 2. Ko unese računarski virus u tuđi računar ili računarsku mrežu i time prouzrokuje štetu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do dve godine.

Član 303. Stav 1. Ko neovlašćeno sprečava ili ometa pristup javnoj računarskoj mreži, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine.

¹ Podaci su preuzeti iz Krivičnog zakonika koji je 2005. godine donela Narodna Skupština Republike Srbije. Zakon je objavljen u Službenom glasniku 85/05.

U ovom radu za analizu su izabrana tri najčešća oblika sajber vandalizma: brisanje ili menjanje podataka na tuđem kompjuteru, uništavanje internet sajtova i sistema, kao i ubacivanje virusa u tuđi kompjuter. Predmet ovog istraživanja bio je ispitivanje stavova naše omladine prema ovoj pojavi. Ciljevi istraživanja bili su: utvrđivanje razlika u proceni ozbiljnosti sajber vandalizma, ispitivanje mišljenja ispitanika o adekvatnoj kazni za sajber vandalizam, kao i o motivima koji stoje u njegovojo pozadini i sve to u odnosu na uzrast i pol ispitanika. Uzrast je odabran kao nezavisna varijabla zato što se u ranijim istraživanjima pokazao kao bitan prediktor stava prema vandalizmu (Bideaud, Coslin, 1984; Girault, Lévy-Leboyer, 1984). Pol je izabran zato što su mnoga istraživanja pokazala da postoje polne razlike u ispoljavanju vandalskog ponašanja (Arluke, Kutakoff, Levin, 1987; DeMore, Fisher, Baron, 1988; Otta, 1993; Schreer, Strichartz, 1997; Ward, 1973, prema: Brown, Devlin, 2003), pa je autor pretpostavio da će se te razlike pojaviti i u stavovima prema sajber vandalizmu. Kao zavisne varijable odabrane su procena ozbiljnosti sajber vandalizma, kao i mišljenje o motivima ovog oblika vandalizma i adekvatnoj kazni za takvo ponašanje. Pretpostavljenje je da su to tri ključna elementa za utvrđivanje stava mladih prema ovoj pojavi.

Hipoteze, proistekle iz rezultata pomenutih ranijih istraživanja, bile su sledeće:

- 1) Ispitanici, koji pohađaju gimnaziju, blaže će procenjivati ozbiljnost sajber vandalizma od onih koji pohađaju osnovnu školu.
- 2) Ispitanici muškog pola blaže će procenjivati ozbiljnost sajber vandalizma od ispitanika ženskog pola.

Kada su u pitanju mišljenja ispitanika o adekvatnoj kazni za sajber vandalizam, kao i motivima ovog ponašanja, ispitivanje je bilo eksplorativnog tipa.

Metod

Istraživanje je bilo isplanirano kao sistematsko neeksperimentalno istraživanje pomoću upitnika.

Uzorak

Prigodan uzorak činilo je 100 učenika VI razreda osnovne škole (uzrast 12/13 godina) i 100 učenika III razreda gimnazije (uzrast 17/18 godina). Ispitanici su bili ujednačeni i po polu. Popunjavanje upitnika je u proseku trajalo oko 10 minuta.

Instrument

Upitnik koji je konstruisao autor i koji je korišten u ovom istraživanju ima tri dela. Prvi je služio za procenu ozbiljnosti najčešćih oblika sajber vandalizma, a stepen njihove ozbiljnosti ispitanici su označavali na petostepenoj skali procene (od „uopšte nije ozbiljno“ do „vrlo je ozbiljno“). I naredna dva dela (za ispitivanje mišljenja ispitanika o motivima sajber vandalizma, kao i o adekvatnim kaznama za ovaj tip vandalizma) predstavljaju petostepene skale procene na kojima su ispitanici izrazili svoje mišljenje. Za sve kvantitativne zavisne varijable konstruisane su skale Likertovog tipa, te je, s obzirom na to, povezanost ovih varijabli i nezavisnih varijabli sagledana u postupku jednofaktorske analize varianse. Ideja je bila da se ispita da li se subpopulacije definisane kategorijama nezavisnih varijabli razlikuju u pogledu aritmetičkih sredina na kvantitativnim zavisnim varijablama. Instrument je pokazao solidne metrijske karakteristike (Kronbahov alfa koeficijent iznosi 0.73).

Rezultati

Najčešći oblici sajber vandalizma koji se mogu videti u tabeli br. 1 ocjenjeni su kao srednje ozbiljni od strane svih ispitanika (maksimalna moguća ocena bila je 5). Razlike u ocenama među ovim oblicima nisu značajne.

Tabela 1. Prosečna ocena ozbiljnosti najčešćih oblika sajber vandalizma

Oblik sajber vandalizma	Prosečna ocena
Brisanje ili menjanje podataka na tuđem kompjuteru	3.59
Uništavanje i oštećivanje internet sajtova i sistema	3.56
Ubacivanje virusa u tuđi kompjuter	3.31

Otkriveno je da su gimnazijalci skloniji da blaže ocenjuju ozbiljnost ovih prekršaja ($F(1,199)= 7.40$; $p<.05$) i time je potvrđena prva hipoteza ovog rada (tabela br. 2).

Tabela 2. Procena ozbiljnosti sajber vandalizma u zavisnosti od uzrasta

Uzrast	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	F	df	Sig.
Osnovci	3.72	1.11	7.40	1,199	0.01
Gimnazijalci	3.25	1.31			

Kao što je bilo očekivano ispitanici muškog pola dosledno su blaže ocenjivali ozbiljnost sajber vandalizma od pripadnica ženskog pola ($F(1,199)= 12.54$; $p<.01$). Ovi rezultati mogu se videti u tabeli br. 3.

Tabela 3. Procena ozbiljnosti sajber vandalizma u zavisnosti od pola

Pol	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	F	df	Sig.
Muški	3.19	1.33	12.54	1,199	0.00
Ženski	3.79	1.06			

Evidentiranje i zabrana korišćenja interneta je po mišljenju ispitanika, najbolja kazna za ovu vrstu vandalizma (videti tabelu br. 4).

Tabela 4. Stav ispitanika o najadekvatnijim kaznama za sajber vandalizam

Tip kazne	Aritmetička sredina	Stand. devijacija
Evidentiranje i zabrana korišćenja interneta	3.93	1.38
Oduzimanje kompjutera	3.25	1.60
Novčana kazna	3.23	1.50
Popravni dom ili zatvorska kazna	2.02	1.21

Učenice u većoj meri od učenika smatraju da je novčana kazna adekvatna za sajber vandalizam ($F(1,199)= 4.38$; $p<.05$).

U tabeli br. 5 može se videti da su ispitanici procenili osvetu kao najčešći motiv sajber vandalizma, a verovanje da informacije moraju biti dostupne svima kao najređi.

Tabela 5. Stav ispitanika o najčešćim motivima sajber vandalizma

Motiv	Aritmetička sredina	Stand. devijacija
Da bi se nekome osvetili	3.94	1.30
Zbog zadovoljstva kada uspeju da probiju zaštitu	3.82	1.21
Iz dosade, odnosno da bi se zabavili	3.74	1.25
Vole da eksperimentišu	3.27	1.29
Da bi dokazali kako je zaštita na internetu loša	2.79	1.35
Nezadovoljni su i na taj način dokazuju svoju snagu	2.71	1.35
Veruju da informacije moraju da budu dostupne svima	2.65	1.32

Gimnazijalci u većoj meri od osnovaca procenjuju da su osveta ($F(1,199)=9.39$; $p<.01$), dosada ($F(1,199)=7.29$; $p<.05$) i zadovoljstvo probijanja zaštite ($F(1,199)=5.03$; $p<.05$), česti motivi za sajber vandalizam.

Diskusija

Prva hipoteza u ovom istraživanju je glasila da će ispitanici, koji pohađaju gimnaziju, blaže procenjivati ozbiljnost sajber vandalizma od onih koji pohađaju osnovnu školu. To je i potvrđeno. Može se pretpostaviti da je razlog ove pojave taj što su srednjoškolci imali više iskustva sa kompjuterima, a verovatno su češće od osnovaca i sami bili akteri ovog oblika vandalizma. Samim time, ne čudi da oni procenjuju da to ponašanje nije toliko ozbiljno. U ranijim istraživanjima vandalizma, ovi oblici ponašanja nisu uzeti u razmatranje, jer nisu bili jako rasprostranjeni niti tehnički lako izvodljivi. U istraživanju Žakline Bido i Kozlina utvrđeno je da mlađi srednjoškolci strožije procenjuju ozbiljnost različitih oblika vandalizma po dimenziji privatno-javno vlasništvo od starijih srednjoškolaca (Bideaud, Coslin, 1984). Učenici gimnazije su, u jednom francuskom istraživanju, bili najtolerantniji prema različitim oblicima vandalskog ponašanja (Moser, Girault, Lévy-Leboyer, 1984).

Druga hipoteza, da će ispitanici muškog pola blaže procenjivati ozbiljnost različitih oblika vandalskog ponašanja od ispitanika ženskog pola, takođe se pokazala kao ispravna. Jedan od razloga zašto su učenici tolerantniji prema

svim vidovima vandalskog ponašanja od učenica treba tražiti u vaspitanju. Vandalsko ponašanje usko je povezano sa agresivnošću. Roditelji često odravaju, pa čak i podstiču agresivno ponašanje sinova, da bi postali „pravi muškarci”, a za iste postupke kažnjavaju kćerke. Devojke se obično identifikuju sa majkama koje su manje agresivne od očeva. One su izložene jačem pritisku agensa socijalne kontrole, pa bi to mogao biti razlog što su manje sklone vandalskom ponašanju, pa i sajber vandalizmu. Osim toga dečaci su podložniji uticaju vršnjačke grupe i ako su u kontaktu sa drugim vandalaima i sami mogu početi da se slično ponašaju (Johnson, 1979, prema: Piquero, Gover, MacDonald i Piquero, 2005) dok devojčice nameću sebi jaku moralnu barijeru koja sprečava takav uticaj vršnjaka (Akers, 1998, prema: Piquero i dr., 2005). Mnoga istraživanja su potvrdila da se muškarci češće vandalski ponašaju od žena (Arluke, Kutakoff, Levin, 1987; DeMore, Fisher, Baron, 1988; Otta, 1993; Schreer, Strichartz, 1997; Ward, 1973, prema: Brown, Devlin, 2003). Pošto oni objektivno više ispoljavaju vandalsko ponašanje, prirodno je što su tolerantniji prema različitim oblicima takvog ponašanja, pa i sajber vandalizmu.

Najprimerenija kazna za ovaj vid prekršaja po mišljenju ispitanika je evidentiranje i zabrana korišćenja interneta. Korisnicima interneta je nezamislivo da ostanu bez njega, naročito „zavisnicima” kakvi su i mnogi kompjuterski vandali. Stavljujući se u poziciju osobe koja svakodnevno koristi internet, ispitanicima bi teže pala ova kazna, nego oduzimanje kompjutera, verovatno zato što im je teže da nešto imaju, a da ne mogu to da koriste onako kako žele. Istovremeno, možda su smatrali da je oduzimanje kompjutera kazna i za ostatak porodice koji nije odgovoran, a da su ostale ponuđene kazne preteške.

Ispitanici smatraju da je najučestaliji motiv za sajber vandalizam osveta. Do ovakvog mišljenja mogli su doći na više načina. O tome su mogli da čitaju, čuju od nekoga ili da u tome lično učestvuju. Drugi razlog mogao bi da bude stavljanje u položaj kompjuterskog vandala i zaključivanje da bi oni lično mogli učiniti takvu stvar samo iz osvete. Po mišljenju ispitanika drugi motiv po učestalosti za ovaj oblik vandalizma je zadovoljstvo zbog uspeha probijanja zaštite na kompjuteru. Mladi vole da budu uspešni u bilo kojoj oblasti, a posebno zadovoljstvo pruža im uspeh u nečemu što se teško postiže, naročito ako je to zabranjeno. Gimnazijalci u većoj meri od osnovaca procenjuju da je velika učestalost motiva za kompjuterski vandalizam osveta. To je logično obzirom da osnovci imaju manje znanja i veština u radu sa kompjuterom, pa im je teže da se stave u položaj kompjuterskih vandala, iako se i oni mogu baviti nekim oblicima kompjuterskog vandalizma, kao što je slanje virusa,

kojeg su već od nekog dobili. Gimnazijalci, takođe više od učenika osnovnih škola, kao čest motiv za kompjuterski vandalizam navode dosadu odnosno želju za zabavom. Njima su poznatije kompjuterske veštine, pa mnogi iz dosade pribegavaju ovom obliku vandalskog ponašanja. Oni takođe u većoj meri od osnovaca, kao čest motiv sajber vandalizma navode zadovoljstvo pri probijanju zaštite kompjutera. Adolescenti se često povlače u svoj svet, u kome se osećaju izolovano, pa su skloni da zadovoljstvo traže u nečemu što je teško ostvarljivo i zabranjeno.

Zaključak

Na osnovu dobijenih rezultata izvedeno je više zaključaka koji su, nadam se, bar malo proširili naše znanje o stavovima mladih prema sajber vandalizmu, koji je sve izraženija pojava u našem društvu. Rezultati istraživanja pokazuju da je među mladima široko rasprostranjena svest o postojanju i širenju ovog oblika vandalizma. Činjenica da su stariji tinejdžeri tolerantniji prema ovoj pojavi slaže se sa njihovom većom tolerancijom prema vandalizmu uopšte. Slično važi i za razlike u stavovima između muških i ženskih ispitanika. Muškarci su tolerantniji prema svim oblicima zabranjenih ponašanja, zbog veće agresivnosti, načina vaspitanja i uticaja vršnjačke grupe. Što se tiče motiva koji pokreću sajber vandale, po mišljenju ispitanika ističu se tri: osveta, zadovoljstvo probijanja zaštite i dosada. Motiv osvete ovde treba vrlo široko tumačiti. Kompjuterski napadi ove vrste su često usmereni na veći ili neodređen broj žrtava i ne predstavljaju uvek direktnu osvetu zbog nekog postupka drugog korisnika interneta. Isticanje motiva zadovoljstva zbog probijanja kompjuterske zaštite je razumljiv za ispitanike tinejdžerskog uzrasta. Oni vole da se dokazuju u nečemu što zahteva naročitu veštinu i što je zabranjeno. Posebno je zanimljiva dosada, kao visoko rangiran motiv sajber vandalizma. Ona ukazuje na otuđenost mladih osoba, relativno siromaštvo duha izazvano potrošačkim mentalitetom i nedovoljno angažovanje države, sistema obrazovanja i nevladinog sektora za uključivanje omladine u razne vrste društveno korisne aktivnosti. Ocena ispitanika da je najprimerenija kazna za sajber vandalizam evidentiranje i zabrana korišćenja interneta može da posluži kao dobar pravac za organizovanu borbu protiv ove pojave. Poput evidentiranja i zabrane prisustva sportskim priredbama za sportske izgrednike u ovom slučaju bi trebalo razvijati tehnologiju evidentiranja i zabrane pristupa internetu za sajber vandale.

Rad predstavlja i pokušaj da se da teorijski doprinos ovom polju istraživanja predlogom nove, proširene definicije vandalizma, koja u sebe uključuje i sajber formu, a sve će imati više smisla, ako podstakne diskusiju o temi i pokrene nova istraživanja u ovoj, slabo istraženoj oblasti.

Literatura

- Bideaud, J., Coslin, P.G. (1984) Moral judgement and attitudes towards vandalism. In: C. Lévy-Leboyer (ed.) *Vandalism: Behavior and Motivation*. Amsterdam: North-Holland, str. 257-265.
- Brown, G., Devlin, A.S. (2003) Vandalism: Environmental and Social Factors. *Journal of College Student Development*, 44(4), str. 502-516.
- Chiesa, R., Ducci, S., Ciappi, S. (2007) *Profiling hackers - the science of criminal profiling as applied to the world of hacking*. Boca Raton: Auerbach Publications.
- Goldstein, A.P. (1996) *The Psychology of Vandalism*. New York: Plenum Press.
- Furnell, S. (2002) *Cybercrime: Vandalizing the information society*. London: Addison-Wesley.
- Horowitz, T., Tobaly, D. (2003) School vandalism: individual and social context. *Adolescence*, 38(149), str. 131-139.
- Jugović, A. (2002) Vandalizam kao tip društvenog nasilja. In: D. Radovanović (ed.) *Delikti nasilja – krivičnopravni i kriminološki aspekt*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 353-362.
- Karabašić, L. (2002) Kompjuterski ekonomski kriminal. *Kriminalističke teme*, 1-2, str. 181-197.
- Moser, G. (1992) What is vandalism? Toward a psycho-social definition and its implications. In: H.H. Christensen, D.R. Johnson, M.H. Brookes (eds.) *Vandalism: Research, Prevention and Social Policy*. Portland: U.S. Department of Agriculture Forest Service, str. 20-33.
- Moser, G., Girault, N., Lévy-Leboyer, C. (1984) The evaluation of acts of vandalism. In: C. Lévy-Leboyer (ed.) *Vandalism: Behavior and Motivation*. Amsterdam: North-Holland, str. 247-255.
- Namba, R., Dustin, D. (1992) Towards new definitions of depreciative behavior and vandalism. In: H.H. Christensen, D.R. Johnson, M.H. Brookes (eds.) *Vandalism: Research, Prevention and Social Policy*. Portland: U.S. Department of Agriculture Forest Service, str. 61-69.

- Nikolić, Z. (2000) *Kriminologija sa socijalnom patologijom*. Beograd: Narodna knjiga.
- Petrović, S.R. (2004) *Kompjuterski kriminal*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Pipkin, D.L. (1997) *Halting the Hacker: A practical guide to computer security*. New Jersey: Prentice Hall.
- Piquero, N.L., Gover, A., MacDonald, J., Piquero, A. (2005) The influence of delinquent peers on delinquency: does gender matter? *Youth and Society*, 36(3), str. 251-275.
- Priedhorsky, R., Chen, J., Lam, S.K., Panciera, K., Terveen, L., Riedl, J. (2007) Creating, destroying, and restoring value in Wikipedia. In: *Proceedings of the 2007 international ACM conference on Supporting group work*. New York: ACM, str. 259-268.
- Rogers, M. (2001) *A social learning theory and moral disengagement analysis of criminal computer behavior: an exploratory study*. Winnipeg: University of Manitoba.
- Selwyn, N., Gorard, S. (2001) *101 key ideas in information technology*. London: Hodder and Stoughton.
- Sterling, B. (1992) *The Hacker Crackdown: Law and disorder on the electronic frontier*. Toronto: Bantam Books.
- Woodbury, M. (2003) *Computer and information ethics*. Champaign: Stipes Publishing.
- Žiropađa, Lj. (1989) *Činioci i procene vandalskog ponašanja*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Žunić-Pavlović, V., Kovačević-Lepojević, M. (2009) Interpersonalno nasilje u sajber prostoru, u: D. Radovanović (ed.) *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 227-242.

NIKOLA M. PETROVIĆ

Attitudes of youth towards cyber vandalism

The topic of this research was the investigation of attitudes towards cyber vandalism through the establishment of gender and age differences in assessing the seriousness of cyber vandalism and the opinion differences regarding the appropriate kinds of punishment and the motives for this behavior. The sample included 200 primary and secondary students aged 12 and 17. The most important conclusions drawn from the research results are the following:

- 1) secondary students assess cyber vandalism less seriously than primary students;
- 2) male respondents assess cyber vandalism less seriously than female respondents;
- 3) revenge has been perceived as the most common motive for this type of behavior;
- 4) the criminal police registration and the prohibition of the use of internet were evaluated as the most adequate punishment for cyber vandalism.

Keywords: cyber vandalism, attitudes, seriousness, punishment, motives.

TEMIDA
Septembar 2009, str. 89-108
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0903089K

Žrtve sajber proganjanja u Srbiji

MARINA KOVAČEVIĆ-LEPOJEVIĆ*

BORKO LEPOJEVIĆ

*R*ad ima za cilj da predstavi rezultate istraživanja rasprostranjenosti i karakteristika sajber proganjanja u Srbiji. Podaci su prikupljeni na osnovu posebno konstruisanog upitnika koji je distribuiran na e-mail adrese ispitanika odabranih metodom „grudve snega“. Ukupno 237 učesnika je popunilo upitnik.

U prvom delu rada dato je pojmovno određenje sajber proganjanja uz pregled dosadašnjih istraživanja u svetu, dok su u drugom delu rada prikazani rezultati istraživanja. Rezultati pokazuju da se 39,6 % od ukupnog broja ispitanika može smatrati žrtvama proganjanja, od kojih se jedna četvrtina deklarisala kao žrtva sajber proganjanja. Žrtve su pretežno bile ženskog pola, dok su učinio najčešće bili muškarci. Žrtve su proganjene na sledeće načine: insistiranjem na neželjenoj komunikaciji (slanje e-mail-ova i upućivanje telefonskih poziva/poruka), širenjem glasina, negativnih komentara i pretnji, ohrabrivanjem drugih na uznemiravanje, manipulisanjem i krađom ličnih podataka, slanjem zaraženih programa i fajlova i drugo. U zaključnim razmatranjima ukazuje se na potrebu za daljim istraživanjem pojave sajber proganjanja.

Ključne reči: sajber proganjanje, uznemiravanje, istraživanje, Srbija

* Marina Kovačević-Lepojević je asistentkinja i studentkinja doktorskih studija na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, članica Viktimološkog društva Srbije i sekretarka redakcije časopisa Temida, e-mail: marinakl@eunet.rs

Borko Lepojević je student magistarskih studija na Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu, zaposlen u Ministarstvu odbrane Republike Srbije, e-mail: borko.lepojevic@mod.gov.rs

Uvod

Promene koje prate kulturnu dinamiku globalnog društva, nužno se odražavaju i na kvalitet međuljudskih odnosa između savremenih aktera u složenoj privatnoj i poslovnoj komunikaciji. Svesni potrebe za prilagođavanjem novim socijalnim manirima, neretko postajemo zbumjeni, u vakumu između već usvojene logike socijalnih odnosa i kumulacije novih izazova. Čoveku se tako nameće uloga da neprestalno oscilira između modernog i tradicionalnog, javnog i privatnog, realnog i zamišljenog, dobrog i lošeg, ljubavi i mržnje. Društvo uz opravdanje „olakšavanja“ života čoveka nudi brojne surrogate. Moderna kultura življenja, rada i zabavljanja neprestano potkrepljuje ciklus novih potreba. Sredstva poput telefona, računara, sistema za praćenje i nadgledanje, unapređuju uslove života i rada, ali i nameću izvesne rizike. Tehnologija tako potkrepljuje novu realnost, koja egzistira paralelno sa fizičkom, materijalnom, neposrednom, iskustvenom stvarnošću. Paralelna, virtualna realnost tako pruža prostor za mnoge zloupotrebe na interpersonalnom nivou.

Studije o sajber proganjanju kao specifičnoj pojavi, u svetu su retke, ali i nužne u cilju rasvetljavanja prirode problema, upoznavanja sa karakteristikama žrtava, učinilaca, mehanizama proganjanja i izgradnje prepostavki za uspešnu zaštitu žrtava.

Cilj rada je da da pojmovno određenje sajber proganjanja, pruži pregled literature o sajber proganjanju u svetu i predstavi rezultate istraživanja o sajber proganjanju sprovedenom u Srbiji. Istraživanje je sprovedeno u periodu jun – septembar 2009. godine od strane Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 237 učenika iz Beograda i drugih gradova iz unutrašnjosti Srbije, a u manjem broju i iz Kanade, Amerike, Bosne i Hercegovine i drugih zemalja u Evropi.

U prvom delu rada biće dato pojmovno određenje sajber proganjanja uz pregled dosadašnjih istraživanja u svetu, dok će u drugom delu rada biti prikazani rezultati istraživanja sajber proganjanja u Srbiji.

Pojam sajber proganjanja

U naučnoj, stručnoj i opštoj javnosti još uvek se vode polemike oko mesta sajber proganjanja u odnosu na konvencionalno proganjanje uz prisutan skepticizam u vezi proučavanja sajber proganjanja kao specifične pojave.

Na početku bavljenja proganjanjem kao samostalnom pojavom smatralo se da se ono isključivo može vezivati za fizički pristup žrtvi, pa je u tom smeru išlo i određenje pojma. Jedna od najstarijih definicija proganjanja u Americi određuje ga kao samovoljno, zlonamerno i kontinuirano praćenje i uznemiravanje osobe kojim se ugrožava njena bezbednost (Meloy, Gothard, 1995: 258). Slično tome, proganjanje u Velikoj Britaniji uz partnersko nasilje u porodici i seksualno uznemiravanje, smatra se vidom interpersonalnog nasilja i podrazumeva način ponašanja koji uključuje dva ili više incidenta uznemiravanja, koji izazivaju strah, uzbunu ili poremećenost i to putem tri načina: putem telefonskih poziva ili pisama, čekanja ispred kuće ili posla i uništavanja žrtvine imovine (Walby, Allen, 2004: 4). Pod uticajem razvoja računara, računarskih mreža i interneta, dolazi do promena i u načinu vršenja proganjanja. Razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija omogućeno je uznemiravanje žrtve u sajber prostoru, uz primenu računara i drugih elektronskih uređaja, koja ne zahtevaju fizičku bliskost žrtve i učinioca. Prema tome, proganjanje podrazumeva dve ili više radnji kojima progonitelj direktno, indirektno ili na neki treći način, putem neke akcije, metoda, uređaja ili sredstva, prati, nadzire, posmatra, preti osobi, komunicira sa osobom ili dolazi u kontakt sa svojinom dotične osobe (National Center for Victims of Crime, 2007).

Pojedini autori sajber proganjanje smatraju vidom konvencionalnog proganjanja, uznemiravanja u nekonvencionalnom, sajber prostoru koje se vrši posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija, s tim što se ovakvim tumačenjem informaciono-komunikacione tehnologije nepravedno poistovjećuju samo sa upotreborom računara i interneta (Ogilvie, 2000, D'Ovidio, Doyle, 2003, Baum, Catalano, Rand, Rose, 2009). Sa druge strane, neki autori (Bocij, McFarlane, 2002, Southworth, Dawson, Fraser, Tucker, 2005) smatraju da sajber proganjanje treba posmatrati kao specifičan problem, koji ne mora biti uži od pojma proganjanja. Osnovni razlozi za ovako tumačenje sajber proganjanja su: ono ne isključuje i druge postupke uznemiravanja koje podrazumevaju fizičku bliskost (praćenje, sačekivanje ispred kuće/posla); nije ograničeno samo na upotrebu računara i interneta, već i komunikaciju telefonskim uređajima,

elektronski nadzor i druge tehnologije za praćenje i nadgledanje; prisutna je kontinuiranost u postupcima uznemiravanja i izazivanje straha kod žrtve.

Jedna od najšire prihvaćenih definicija sajber proganjanja glasi: „Skup postupaka kojima pojedinac, grupa ili organizacija koristeći informaciono-komunikacione tehnologije uznemirava jednu osobu ili više pojedinaca. Takva ponašanja mogu da uključe pretnje i lažne optužbe, krađu identiteta, krađu podataka, uništavanje podataka ili opreme, elektronsko praćenje i nadgledanje, namamljivanje maloletnika u svrhe seksualne eksplatacije i drugo. Kao uznemiravajući definisani su oni postupci koji bi i kod druge osobe u sličnoj situaciji izazvali razuman strah“ (Bocilj, McFarlane, 2002: 12).

Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja

Analizom literature uviđa se da ima malo radova koji su posvećeni sajber proganjanju kao specifičnoj pojavi. Empirijski podaci o sajber proganjanju su oskudni. U vreme pisanja rada dostupno je bilo samo nekoliko studija o sajber proganjanju (Spitzberg, Hoobler, 2002; D’Ovidio, Doyle, 2003; Bocij, 2003, McFarlane, Bocilj, 2004; Finn, 2004). Osim iz malog broja studija o sajber proganjanju, podatke o rasprostranjenosti i karakteristikama sajber proganjanja možemo dobiti iz studija o konvencionalnom proganjanju i iz statistike organizacija koje se bave zaštitom na internetu (WHOA, 2009; WiredSafety, 2009).

U narednom delu rada biće prikazana aktuelna istraživanja o sajber proganjanju uz analizu podataka koje pružaju organizacije koje se bave zaštitom žrtava. Napominjemo da se istraživanja razlikuju po polaznim definicijama, korišćenoj terminologiji, metodama istraživanja, što utiče na uporedivost dobijenih podataka.

Spitzberg i Hoobler su 2002. godine sprovedeli istraživanje u cilju utvrđivanja karakteristika sajber proganjanja, kao i odnosa između proganjanja i sajber proganjanja u cilju ostvarivanja intimne veze. Istraživanje je realizovano na uzorku od 235 studenata komunikologije na Univerzitetu u San Dijegu. Rezultati istraživanja su pokazali da je 59% studenata bilo suočavano sa proganjem, s tim što je kriterijum za kvalifikaciju proganjanja podrazumevao bar jedan postupak uznemiravanja. Gotovo trećina od ukupnog broja proganjениh, smatra se žrtvama sajber proganjanja. Među najučestalijim postupcima uznemiravanja sreću se: slanje poruka/stvari (pesme, čestitke, pokloni) putem kojih se izražava ljubav (31%), slanje poruka putem kojih učinilac daje

neke privatne informacije o sebi, svojoj porodici, svom životu, seksualnom iskustvu (26%), slanje poruka putem kojih osoba zahteva od žrtve da se vide, izađu na sastanak (25%), preuzimanje virtuelnog identiteta osobe bliske žrtvi (20%), slanje pornografskih poruka/slika (19%), slanje seksističkih poruka (18%) i zloupotreba privatnih podataka u vezi sa žrtvom (17%) i drugo. Premda je gotovo trećina proganjena smatrala sebe žrtvama sajber proganjanja, svega nekolicina studenata suočavala se sa postupcima poput upućivanja pretnji, krađe identiteta, postavljanja prislušnih uređaja u stan, automobil, kancelariju. Uznemiravanje je prosečno trajalo četiri meseca. (Spitzberg, Hoobler: 2002)

Studija o sajber proganjanju u Velikoj Britaniji D'Ovidio-a i Doyle-a, nastala je analizom policijskih slučajeva u vezi sa sajber kriminalom. Analizom su obuhvaćeni slučajevi između 1996. i 2000. godine. Rezultati istraživanja pokazali su da su žrtve sajber proganjanja činile 42% od ukupnog broja slučajeva sajber kriminala. Žrtve su najčešće bile uznemiravane putem *e-mail*-a i to u 79%, preko instant poruka u 13%, putem soba za *chat* u 8%, dok su interaktivni sajtovi bili korišćeni u 6 % slučajeva. U 92% slučajeva žrtve su uznemiravane jednom metodom proganjanja. U 80% učinioци su bili muškarci, prosečnog uzrasta od 24 godine, s tim što je najstariji prestupnik imao 53, a najmlađi 10 godina. U 26% slučajeva počinitelji su bili mlađi od 16 godina. Žrtve su u 87% bile fizička lica, i to 52% ženskog pola, a u 35% slučajeva muškog pola. Žrtve su u proseku bile 32 godine stare, sa najstarijom žrtvom od 62 godine, a najmlađom od 10 godina. U 13% žrtve su bile pravna lica, i to obrazovne ustanove u 8% i privatne firme u 5%. Od ukupno 201 registrovanih slučajeva, 192 je uspešno rešeno do završetka studije (D'Ovidio, Doyle, 2003: 13).

Bocilj je 2003. godine sproveo istraživanje o rasprostranjenosti i karakteristikama sajber proganjanja i posledicama koje ono ostavlja na žrtve. Istraživanje je rađeno na uzorku od 169 ispitanika iz Velike Britanije, SAD i Kanade. Od ukupnog uzorka jedna trećina se izjasnila da je trpela sajber proganjanje, pri čemu je od tog broja 26% sajber proganjanje trpelo u vreme popunjavanja upitnika. Oko četvrtine žrtava je prijavilo da je istovremeno trpelo šest i više različitih oblika sajber proganjanja, dok je 17% bilo žrtva samo jednog oblika. Najzastupljeniji oblici sajber proganjanja bili su: *online* uznemiravanje putem sajtova za grupnu interakciju (47%), uznemiravanje putem *e-mail* poruka (40%), slanje malicioznih programa (40%) i upotreba programa za komuniciranje putem instant poruka (39%). Otkrivena je manja zastupljenost uznemiravanja putem programa za infiltriranje i nadgledanje tuđeg računarskog sistema (27%), putem širenja negativnih komentara i glasina o žrtvama (24%), putem

ohrabrivanja drugih na uznemiravanje (23%), dok je 9% ispitanika bilo žrtva krađe identiteta. U najvećem broju slučajeva, odnosno u 65%, žrtve su bile ženskog pola, prosečne starosti oko 30 godina. Četvrtina uzorka je na pitanje o emotivnoj patnji koja im je naneta postupcima sajber proganjanja na skali od 1 do 10, odgovorila sa 10. Žrtve u 42% nisu znale identitet progonitelja, u 16% to su bili prijatelji, 9% bivši partneri, 2% kolege i drugo. U 33% žrtve su prijavljivale proganjanje organizacijama koje se bave očuvanjem bezbednosti na internetu (npr. *CyberAngels*), dok je 14% prijavilo napad policiji (Bocilj, 2003).

Bocilj i McFarlane, sproveli su istraživanje koje je za predmet imalo ispitivanje karakteristika sajber progonitelja i pravljenje tipologije progonitelja, gde se na osnovu 24 slučaja došlo do podataka o karakteristikama žrtava i učinilaca i njihovom međusobnom odnosu, postupcima sajber proganjanja i drugo. U 91% žrtve su bile ženskog pola, dok je 85% učinilaca bilo muškog pola. Žrtve su prosečno bile uzrasta 32 godine, pri čemu je najmlađa žrtva imala 14 godina, a najstarija 53 godine. Žrtve su učinioce u trećini slučajeva upoznale putem interneta. U 22% radilo se o potpunim strancima, a u po 12% o bivšim partnerima i kolegama. U tri četvrtine slučajeva radilo se o muško-ženskom sajber proganjanju, a u preostalim slučajevima o žensko-ženskom ili muško-muškom sajber proganjanju. Učinici su u proseku imali 41 godinu, pri čemu je najmlađi imao 18, a najstariji 67 godina. Sajber proganjanje je trajalo od 17 dana do 5 godina, prosečno 11,5 meseci. U najvećem broju, odnosno u 10 slučajeva žrtve su uznemiravane putem *e-mail* poruka. U ostalim slučajevima uznemiravanje je vršeno putem *web* sajtova za upoznavanje, soba za *chat*, poslovnih mreža i drugo. U 13 slučajeva *online* uznemiravanje je bilo praćeno *offline* uznemiravanjem. U više od polovine slučajeva progonitelji su pretili žrtvama ili njihovoj porodici i prijateljima. U najvećem broju slučajeva ni žrtve ni učinici nisu bili u braku ili vezi. Istraživanje je pokazalo da je 12 od ukupno 24 učinilaca imalo istoriju sajber proganjanja od kojih je tri četvrtine bilo procesuirano (McFarlane, Bocilj, 2004: 6-8).

Istraživanje koje je rađeno 2002. godine na Univerzitetu Nju Hempšir imalo je za cilj dolaženje do podataka o učestalosti i karakteristikama *online* uznemiravanja kod studenata, s tim što su za kvalifikaciju uznemiravanja uzeta dva ili više postupka, pri čemu kriterijum izazivanjanja straha nije bio uključen. Istraživanje je rađeno na uzorku od 339 studenata, u 65% ženskog pola, prosečnog uzrasta 20 godina, koji su u 97% komunicirali *e-mail*-ovima jednom ili više puta nedeljno, a u 81% instant porukama. Većina studenata, odnosno 65% živila je u studentskom domu. Ukupno 16 (4,8%) studenata je pripa-

dalо GLBT (Gay-Lesbian-Bisexual-Transsexual) populaciji. U 10-15% studenti su imali loše iskustvo u komunikaciji *e-mail*-ovima ili putem instant poruka. Studenti su najčešće bili uznemiravani od strane nepoznatih osoba, u 16% putem *e-mail*-ova, u 19,3% putem instant poruka. U 14% uznemiravanje *e-mail*-ovima prestaje nakon upozorenja od strane žrtve, kao i u 13% uznemiravanje putem instant poruka. U najvećem broju slučajeva, odnosno u 59% studenti su prijavili slanje neželjenih pornografskih materijala kao vid uznemiravanja. Nije pronađen uticaj pola, uzrasta, rase, prebivališta na uznemiravanje. Učestalija upotreba računara i interneta takođe nije dovedena u vezu sa *online* uznemiravanjem. Istraživanje je pokazalo da su GLBT (Gay-Lesbian-Bisexual-Transsexual) studenti u većem broju slučajeva prijavljivali *online* uznemiravanje u odnosu na heteroseksualne studente (Fin, 2004: 474-480)

Prema statistici američke organizacije koja se bavi zaštitom na internetu *Working to halt online abuse* (WHOA, 2009) o viktimizaciji sajber proganjanjem za period od 2000. do 2009. godine, evidentirano je 2519 žrtava. U većini slučajeva (72%) žrtve su bile ženskog pola, uzrasta u 44% između 18 i 30 godina, u 27% između 31-40, zatim preko 41 godine u 22%. Učinioци su u 68% bili muškog pola. Žrtve i učinioci su bili bivši partneri u 34%, u 17 % *online* poznanci, u 14% prijatelji, u 7% članovi porodice, 6% kolege i drugo. U 36% učinilac je prvi put stupio u kontakt sa žrtvom preko *e-mail*-a, u 15% putem oglašivača, 13% preko instant poruka, u 8% preko *chat* poruke, i 5% *web* sajtova. U 20% učinioци su sa žrtvama stupali u kontakt lično, slanjem virusa, hakovanjem, slanjem čestitki, preko *e-mail* lista, *web* kamera, softvera za infiltriranje i nadgledanje računarskog sistema i drugo. U 29% uznemiravanje je eskaliralo fizičkim pretnjama. U 67% žrtve su prijavile sajber proganjanje, i to: policiji/tužilaštву, učiniočevom internet provajderu (ISP), *web* administratorima ili moderatorima, sektorima za bezbednost sajtova za socijalnu interakciju i drugo. Aktivnosti WHOA ble su sledeće: davanje preporuke žrtvama o promeni adrese, šifre, korisničkog imena; kontaktiranje učiniočevog ISP (*Internet Service Provider*); upućivanje na policiju/tužilaštvo/advokata; prijavljivanje vlasniku sajta ili firmi koja odžava *web* sajt; prijavljivanje moderatoru, telefonskim provajderima i drugo.

Prema podacima organizacije za zaštitu na internetu *WiredSafety* o žrtvama sajber proganjanja koje su se organizaciji obraćale tokom 2002. godine, žrtve su u 62% bile ženskog pola, uzrasta pretežno od 18 do 30 godina, u 62% poreklom iz SAD, uznemiravane najčešće putem *e-mail*-a.

Učinioци су у većini, odnosno 60% bili muškog pola, i u 25% su bili poznati žrtvama i pre početka uznemiravanja (WiredSafety, 2009).

U Srbiji do sada nisu rađena istraživanja sajber proganjanja, pa je shodno tome istraživanje koje predstavlja predmet ovog rada, prvo istraživanje te vrste. Obzirom da je reč o novoj i još uvek nedovoljno istraženoj i slabo prepoznatoj pojavi, ovim istraživanjem se osim povećavanju nivoa znanja o sajber proganjanju, želi doprineti i povećavanju prepoznavanja pojava proganjanja i sajber proganjanja u Srbiji.

Istraživanje sajber proganjanja

Predmet, cilj i metod istraživanja

Istraživanje sajber proganjanja u Srbiji sprovedeno je u periodu jun – septembar 2009. godine od strane Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu. U periodu od juna do avgusta rađeno je na pregledu i analizi dostupne literature o sajber proganjanju u svetu i kod nas, na izradi upitnika za prikupljanje podataka i dizajniranju *online* forme. U periodu od 1. avgusta do 30. septembra radilo se na prikupljanju, obradi i analizi dobijenih podataka.

Predmet istraživanja predstavljaju punoletne žene i muškarci, žrtve sajber proganjanja u Srbiji. Pod sajber proganjanjem podrazumevalo se kontinuirano i sistematsko uznemiravanje putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Pod informaciono-komunikacionim tehnologijama podrazumevale su se telefonske tehnologije, tehnologije za praćenje i nadgledanje (kamere, GPS, prislušni uređaji) i računarske mreže i internet. Iako sajber proganjanje uključuje i proganjanje od strane institucija i organizacija, odnosno i korporacijsko proganjanje (Bocij, McFarlane, 2002) za predmet ovog istraživanja uzeto je sajber proganjanje koje za osnovu ima interpersonalno nasilje (između dva ili više pojedinaca) u sajber prostoru. Obzirom na prirodu vršenja proganjanja u specifičnom, nematerijalnom, sajber¹ prostoru, obuhvaćeni su i slučajevi kada izvršilac i/ili žrtva nisu boravili na teritoriji Srbije. Cilj istraživanja bio je dolaženje do podataka o rasprostranjenosti i karakteristikama sajber proganjanja, o percepcijama učesnika o proganjanju, o odnosu proganjanja i sajber proganjanja sagledavanjem karakteristika žrtava, o karakteristikama sajber pro-

¹ Prostor koji kreiraju kompjuterske mreže

gonitelja, o načinima i sredstvima vršenja sajber proganjanja i o prijavljivanju sajber proganjanja od strane žrtava. Pored toga, istraživanje je imalo za cilj podizanje nivoa svesti o problemu sajber proganjanja u Srbiji.

Metod „grudve snega“ korišćen je pri formiraju uzorka, po uzoru na iskustva istraživanja sajber proganjanja u Velikoj Britaniji (Bocilj, 2003). Odabранo je po 5-10 učesnika iz kategorija studenata, zaposlenih (u privredi, naučno-istraživačkim institucijama, državnoj upravi i drugo) i nezaposlenih. Dostupnost računara i interneta bio je glavni kriterijum izbora navedenih kategorija učesnika. Učesnici su zamoljeni da nakon popunjavanja, upitnik proslede onima koji mogu biti zainteresovani da uzmu učešće u studiji i/ili obezbede kontakte osoba.

Kako je anketa o viktimizaciji jedna od najprikladnijih tehnika koje se primenjuju u cilju saznavanja tamne brojke kriminaliteta (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, 2003: 64), smatrali smo je adekvatnom za prikupljanje podataka o žrtvama sajber proganjanja. Obzirom na specifičnost pojave sajber proganjanja i nužnost upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija s tim u vezi, odlučili smo se za *online* popunjavanje. Jedna od prednosti ovakvog tipa popunjavanja je to da se za kratko vreme i uz materijalnu uštedu može prikupiti velika količina podataka (Fleming, Bowden, 2009: 284-292), pri čemu podaci mogu biti brzo vidljivi i uporedivi.

Upitnik je nastao po uzoru na upitnike koji su bili razvijani u prethodnim istraživanjima sajber proganjanja i proganjanja (Sheridan, 2005; Bocilj, 2003); upitnik o *online* viktimizaciji organizacije koja se bavi zaštitom od sajber viktimizacije (WHOA, 2009) i praktičnih principa za izradu *web* istraživanja (Dullman, Tortora, Bowker, 1999). Upitnik je konstruisan na osnovu za tu svrhu posebno izrađenog programa², pri čemu je vođeno računa o otklanjanju potencijalnih tehničkih grešaka poput onemogućavanja nedavanja odgovora na pitanja ili vraćanja na prethodnu stranu upitnika i slično.

Upitnik je bio aktivran u periodu između 1. avgusta do 15. septembra 2009. godine, datuma određenog za tačku preseka. U obradi podataka su korišćene metode deskriptivne statistike, frekvencije i procenti.

² Autor programa je jedan od autora rada Borko Lepojević kome se ovom prilikom zahvaljujemo.

Ograničenja istraživanja

Jedno od najvećih ograničenja ovog istraživanja, kao i *online* istraživanja uopšte odnosi se na formiranje uzorka. Nije moguće do kraja izvršiti uvid u to ko su osobe koje su popunile upitnik. Isto tako, ne može se jednostavno utvrditi da li je više osoba popunilo upitnik sa istog ili sa više različitih računara, odnosno da li je jedna osoba popunila upitnik više puta.

Upitnik je prvo bitno namenjen odraslima, ali obzirom da ne postoji način da se utvrdi verodostojnost podataka o realnom uzrastu ispitanika, moguće je da je bio popunjavan i od strane većeg broja maloletnika nego što je to navedeno. Značajan nedostatak istraživanja uključuje i izostanak adekvatne podrške za one koji su se izjasnili kao žrtve proganjanja, što otvara pitanje etičke strane istraživanja. Nisu pružene informacije o tome kako reagovati u situacijama proganjanja, kako sprečiti proganjanje, kao ni o službama kojima se oštećeni mogu obratiti za pomoć i podršku.

Napominjemo da je reč o probnom istraživanju i da se podaci ne mogu generalizovati jer je u pitanju prigodan, a ne reprezentativan uzorak.

Opis uzorka

Ukupno 237 ispitanika je popunilo upitnik. Ispitanice su činile 50,6%, dok je 49,4% učesnika bilo muškog pola. Ispitanici su u većini bili uzrasta od 18 do 30 godina (66,6%) i od 31 do 40 (22,3%). U 95,3% ispitanici su bili poreklom iz Srbije, u najvećem broju poreklom iz Beograda (67%). Najčešće, učesnici su bili fakultetski obrazovani i to u 59,9%. Većina, odnosno 64,3% ispitanika bilo je zaposleno, 27,3% su činili studenti, dok je 8,3% bilo nezaposleno. Učesnici su koristili internet najčešće od 5 do 10 godina u 39,6%, od 1 do 5 godina u 32,9% i preko 10 godina u 21,5%. Ispitanici na internetu provode najčešće od 2 do 8 sati dnevno i to 51,3%, nekoliko sati nedeljno u 13,8%, sat vremena dnevno u 10,9%, od 8 do 12 sati dnevno u 8,4% i drugo.

Ispitanici su se u 40,9% izjasnili da poznaju računarsku tehniku, instaliranje i konfiguraciju korisničkih programa, što smo odredili kao srednji nivo poznavanja rada na računaru. 35,8% učesnika imalo je osnovni nivo poznavanja rada na računaru, što podrazumeva snalaženje u korespondenciji e-mail-ovima, pretraživanje interneta, posećivanje soba za *chat* i slično. 23,2% ispitanika poznavalo je računarske mreže i tehniku, mrežnu arhitekturu i različite opera-

tivne sisteme, konfigurišu programe koji se odnose na bezbednost računarske mreže, pa smo ih smatrali naprednim korisnicima.

Većina, odnosno 89,1% ispitanika koristi sajtove/programe za socijalno umrežavanje, uglavnom *facebook* 80,5% i *skype* 52,7. U 49,7% učesnici su koristili programski ili hardverski zaštitni zid (*firewall*), u 25,3% nisu koristili, dok u 24,8% nisu znali da li imaju zaštitni zid na svom računaru. Velika većina ispitanika, odnosno 91,1% koristila je antivirusni program, 4,6% nije, dok 4,2% ispitanika nije znalo da li ima antivirusni program ili ne.

Rezultati istraživanja sajber proganjanja u Srbiji

Rasprostranjenost viktimizacije proganjanjem i sajber proganjanjem

U nešto više od trećine slučajeva, odnosno u 39,6%, ispitanici su se izjasnili kao žrtve proganjanja, koje je određeno kao sistematsko i kontinuirano uzne-miravanje. U oko četvrtine slučajeva od ukupnog broja proganjениh, odnosno u 10,1% od ukupnog broja učesnika, osobe su uz nemiravane posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija.

13,5% ispitanika se izjasnilo da im je posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija naneta neka druga materijalna ili nematerijalna šteta, da se radi o izolovanom događaju koji obzirom da nema kontinuitet (dva ili više događaja) nema kvalifikaciju sajber proganjanja ili se pak radi o nekom drugom vidu sajber kriminala.

Percepcija proganjanja od strane ispitanika

Premda su u većini slučajeva, odnosno u 60,7%, ispitanici smatrali da je proganjanje pojava koja može da bude veoma opasna, ipak 11,8% ispitanika nije znalo ništa o proganjanju, 10,7% ispitanika mislilo je da su oni koji su progjeni najčešće sami krivi, 7,5% da ono može biti dosadno, ali ne i opasno, 5,4% da se diže velika buka ni oko čega, 2,5% da je progoniteljima samo teško da nađu partnera, dok su dva ispitanika mislila da se proganjanje dešava samo poznatima (Tabela 1).

Tabela 1. Percepcija proganjanja

Percepcija proganjanja	N	%
„Mislim da proganjanje može da bude veoma opasno“	144	60,7%
„Ne znam ništa o tome“	28	11,8%
„Mislim da su oni koji se žale da su proganjeni najčešće sami krivi“	26	10,7%
„Mislim da proganjanje može biti dosadno, ali ne i opasno“	18	7,5%
„Dizje se velika buka ni oko čega“	13	5,4%
„Mislim da je onima koji vrše proganjanje samo teško da nađu partnera“	6	2,5%
„Dešava se samo poznatima“	2	0,8%

Osobe koje su se izjasnile kao žrtve proganjanja su u većini, odnosno u 71,2% smatrale da proganjanje može biti veoma opasno, u 10,6% dosadno, ali ne i opasno, u 6,3% žrtve proganjanja su znale nedovoljno o proganjanju, u po 5,1% su smatrale da su same krive za proganjanje ili da se „dizje velika buka ni oko čega“, dok je jedna žrtva imala razumevanja za progonitelja da to radi iz razloga jer ima problem da nađe partnera. U istraživanju Univerziteta Leicester došlo se do sličnih podataka u vezi sa percepcijama žrtava o proganjanju. Žrtve u dve trećine slučajeva nisu znale šta je proganjanje dok nije počelo da se dešava njima, u polovini slučajeva smatrale su da proganjanje može da bude veoma opasno, dok je trećina mislila da samo mentalno bolesni mogu da vrše proganjanje (Sheridan, 2005: 2).

Žrtve sajber proganjanja su (kao i žrtve proganjanja i ispitanici uopšte) u većini, smatrale proganjanje veoma opasnim. Naime u 91,6% smatrale su proganjanje veoma opasnim, dok je dvoje ispitanika smatralo da proganjanje može biti dosadno, ali ne i opasno.

Karakteristike žrtava proganjanja i sajber proganjanja

U većini slučajeva sajber proganjanja žrtve su bile ženskog pola i to u 58,4%, dok su muškarci činili 41,6%. Ovakva polna raspodela podrazumeva nešto značajniji udio žena u odnosu na žrtve proganjanja i uzorak u celini. Žrtve sajber proganjanja i proganjanja su najčešće bile uzrasta između 18 i 40 godina. Polovina žrtava sajber proganjanja je bila uzrasta između 18 i 30 godina, 33,3% između 31 i 40, tri žrtve su imale preko 50 godina, dok je jedna osoba imala manje od 18 godina. Žrtve su pretežno bile poreklom iz Srbije (91,6%), u 66,6% iz Beograda. U većini, odnosno u 75% žrtve su bile visoko obrazovane, što je u odnosu na žrtve proganjanja (60,6%) i strukturu ukupnog uzorka (59,9%) nešto veći procenat. Žrtve su uglavnom bile zaposlene, i to u

66,6%, u 25% radilo se o studentima, dok su 2 žrtve bile nezaposlene, što u najvećoj meri odgovara raspodeli zaposlenosti žrtava proganjanja. Od ukupnog broja zaposlenih žrtava sajber proganjanja (16), četvoro je bilo zaposleno u naučno-istraživačkim institucijama, po troje u državnoj upravi i privredi, dvoje u zdravstvu, po jedna osoba je bila zaposlena u nevladinoj organizaciji ili je radila kao novinar, dok u jednom slučaju nije bilo poznato gde je osoba radila. U 54,1% osobe su bile udate/oženjene ili u emotivnoj vezi, dok su u 45,7% bile neudate/neoženjene/nisu bile u emotivnoj vezi.

Žrtve proganjanja i sajber proganjanja su za razliku od ukupnog uzorka (srednji nivo), pretežno bile početnici u poznavanju rada na računaru. U 62,5% žrtve sajber proganjanja su bile na osnovnom nivou poznavanja rada na računaru, 20,8% na srednjem, dok su 4 osobe bile napredni korisnici računara. Žrtve sajber proganjanja su provodile nešto manje vremena na internetu u odnosu na osobe koje su se izjasnile kao žrtve proganjanja. Većina žrtava proganjanja, odnosno 65,8% na internetu je svakodnevno provodila od 1 do 12 sati. U 37,5% žrtve sajber proganjanja su provodile između 2 i 4 sata na internetu, u 20,8% nekoliko sati nedeljno, dok su četri osobe na internetu provodile između 4 i 8 sati dnevno, a po dve nekoliko sati mesečno, manje od sat vremena dnevno i između 8 i 12 sati dnevno. Između 5 i 10 godina internet je koristila većina, odnosno 62,5% žrtava proganjanja, između 1 i 5 godina 29,1%, preko 10 godina 20,8%, dve žrtve internet su koristile nekoliko meseci, a jedna godinu dana. Žrtve proganjanja internet su koristile najčešće između 5 i 10 (37,2%), 1 i 5 (31,9) godina i preko 10 godina (21,2%). U većini slučajeva žrtve sajber proganjanja (79%) i proganjanja (88,2%) bile su korisnici jednog ili više sajtova/programa za socijalno umrežavanje. Od programa žrtve su najčešće koristile skype i yahoo messenger, a od sajtova facebook. Nešto preko polovine žrtava proganjanja (51%) imalo je zaštitni zid (*firewall*) na svom računaru. Većina žrtava sajber proganjanja nije znala da li poseduje zaštitni zid (*firewall*) ili ga nije ni imala, što uz nizak nivo obučenosti u radu na računaru može povoljno uticati na izlaganje sajber proganjanju ili drugim zloupotrebama putem računara i interneta.

Od ukupnog broja žrtava sajber proganjanja koje su bile na osnovnom nivou poznavanja rada na računaru 66,6% nije znalo da li ima zaštitni zid ili ne. Većina žrtava proganjanja (94,6%) i sve žrtve sajber proganjanja odgovorile su potvrđno na pitanje o posedovanju antivirusnog programa.

Karakteristike viktimizacije sajber proganjanjem

Našin i sredstva vršenja sajber proganjanja

U najvećoj meri, žrtve su se suočavale sa: „insistiranjem na neželjenoj komunikaciji“ (87,5%), „širenjem negativnih komentara i glasina“ (33,3%), „slanju zaraženih fajlova“ (29,1%), „neovlašćenim korišćenjem podataka“ (25%), „ohrabrivanjem drugih na uznemiravanje“ (20,8%), dok su se dve žrtve žalile na „infiltriranje i nadgledanje računarskog sistema“, a po jedna na „dolaženje u kontakt sa svojinom žrtve“ i „zloupotrebama bankovnog računa“ (Tabela 2). Iako je po polaznoj definiciji elektronsko praćenje i nadgledanje, na primer putem video kamera i GPS sistema uključeno u postupke sajber proganjanja, ono nije evidentirano prema istraživanju sajber proganjanja u Srbiji.

Tabela 2. Postupci sajber proganjanja

Postupci sajber proganjanja	N	%
Insistiranje na neželjenoj komunikaciji	23	87,5%
Širenje negativnih komentara i glasina	8	33,3%
Slanje zaraženih fajlova	7	29,1%
Neovlašćeno korišćenje podataka	6	25%
Ohrabrvanje drugih na uznemiravanje	5	20,8%
Infiltriranje i nadgledanje računarskog sistema	2	3,7%
Zloupotreba bankovnog računa	1	1,8%
Dolaženje u kontakt sa svojinom žrtve	1	1,8%

U trećini slučajeva prvi kontakt sa žrtvama ostvaren je putem e-mail-a u oko četvrtine slučajeva telefonom, u tri slučaja putem fizičkog kontakta („licem u lice“), u dva preko programa za socijalno umrežavanje, u po jednom putem web sajtova i e-mail lista. U 37,5% žrtve su kontaktirane nekoliko puta dnevno, u 20,8% jednom dnevno, dok su u 4 slučaju kontaktirane manje od jednom mesečno i u po tri slučaja tri puta nedeljno i jednom nedeljno. U tri slučaja sajber proganjanja, osobe su bile izlagane pretnjama fizičkim nasiljem, dok su u jednom slučaju pretnje bile upućivane nekom od bliskih srodnika žrtve. U dva slučaja žrtve sajber proganjanja su bile fizički napadnute od strane progonitelja, pri čemu je u oba slučaja napad bio prijavljen policiji. U jednom slučaju žrtve su trpele određene zdravstvene tegobe, kao posledicu proganjanja. U četiri slučaja progonitelji su pretili žrtvama samopovređivanjem. U 20,8 % žrtve su bile progonjene za vreme popunjavanja upitnika.

U najvećoj meri, odnosno 62,5% *e-mail* je korišćen kao sredstvo proganjanja, dok su u 25% žrtve bile uznemiravane telefonom, u 25% putem programa/sajtova za socijalno umrežavanje ili *e-mail* lista (Tabela 3). Premda je istraživanje pokazalo da je *e-mail* korišćen kao osnovno sredstvo uznemiravanja, nepoznato je da li su te poruke administrisirane od strane nekog od popularnih sajtova za socijalnu interakciju, i kako je učinilac došao do ličnih podataka žrtve, što može biti povod za neko naknadno istraživanje. Prema istraživanju kompanije Sophos, koja se bavi unapređivanjem zaštite korisnika na internetu, iz 2007. godine, 41% korisnika *facebook*-a čini javno dostupnim lične podatke, 87% korisnika ostavlja informacije o svom obrazovanju ili radnom mestu, 84% datum rođenja, 78% adresu stanovanja, 72% jednu ili više *e-mail* adresa, dok je 23% spremno da ostavi svoj broj telefona (Sophos, 2009).

Tabela 3. Sredstva sajber proganjanja

Sredstva sajber proganjanja	N	%
e-mail	15	62,5
telefon	6	25%
ICQ/yahoo messenger/IRC	4	16,6%
web sajt	2	8,3%
mailing lista	2	8,3%

Karakteristike sajber progonitelja

Progonitelji su u polovini slučajeva bili muškarci, žene u 20,8%, dok u 29,1% žrtve nisu znale pol progonitelja. U polovini slučajeva, slično istraživanjima sajber proganjanja u svetu (McFarlane, Bocilj, 2004: 6), radilo se o muško-ženskom sajber proganjanju, u dva slučaja o žensko-ženskom proganjanju, u tri slučaja žensko-muškom, dok su zabeležena četiri slučaja muško-muškog sajber proganjanja. Progonitelji su kao i žrtve najčešće bili poreklom iz Srbije (54,1%), u 3 slučaja iz zemlje članice Evropske unije, dok u 9 slučajeva poreklo progonitelja nije bilo poznato. Grad progonitelja je u 29,1% slučajeva Beograd, u 20,8% slučajeva drugi grad u Srbiji, u 20,8% drugi grad u Evropi, dok u 29,1% to nije bilo poznato. U većini, odnosno 58,3% stručna spremna nije bila poznata. Stručna spremna progonitelja bila je srednja u 20,8%, dok su u tri slučaja završili višu školu, a fakultet u dva. U 54,1% slučajeva, žrtve su znale zanimanje progonitelja, dok je u 45,8% žrtvama to bilo nepoznato. Bračni sta-

tus progonitelja je u polovini slučajeva bio nepoznat, dok je 29,1% bilo neoženjeno, a 20,8% oženjeno ili u emotivnoj vezi.

U većini, odnosno 58,3% slučajeva žrtve sajber proganjanja nisu znale identitet progonitelja pre nego što je proganjanje otpočelo. U tri slučaja radilo se o partneru/bivšem partneru, u tri slučaja o nadređenom/podređenom/kollegi, u dva slučaja radilo se o *online* poznaniku i u jednom slučaju o pacijentu. Žrtve koje su bile uznemiravane od strane bivšeg partnera nisu trpele nasilje tokom veze.

Prijavljivanje sajber proganjanja

Na pitanje o tome da li su bili uplašeni za vreme proganjanja 54,1% ispitanika je odgovorilo da nije, 25% malo, a 20,8% ponekad. U većini slučajeva, u 54,1%, žrtve su imale materijalni dokaz o sajber proganjanju, i to: sačuvanu *e-mail* korespondenciju u 29,1% slučajeva, u 20,8% slučajeva svedoka, u 4 slučaja snimljenu telefonsku komunikaciju ili sačuvane poruke, dok je u jednom slučaju žrtva čuvala poruke sa *e-mail* liste. U dva slučaja radilo se o nečemu drugom.

U većini, odnosno u 87,5%, žrtve nisu nikome prijavljivale proganjanje. U ostala tri slučaja žrtve su prijavile uznemiravanje, i to provajderu mobilne telefonije, obzirom da se u sva tri slučaja radilo o žrtvama koje su uznemiravanje trpele pretežno putem telefona.

Zaključak

Sprovedeno istraživanje imalo je za cilj dolaženje do saznanja o rasprostranjenosti i karakteristikama viktimizacije sajber proganjanjem, karakteristikama žrtava i progonitelja, njihovom međusobnom odnosu, kao i o prijavljivanju sajber proganjanja.

Rezultati istraživanja su pokazali da se 39,6% učesnika smatra žrtvama proganjanja od kojih jednu četvrtinu čine žrtve sajber proganjanja. Prema tome, slično rezultatima nacionalnog istraživanja o proganjanju u SAD (Baum, Catalano, Rand, Rose, 2009: 5) svaka četvrta žrtva proganjanja smatra se žrtvom sajber proganjanja. Većina žrtava sajber proganjanja, kao i proganjanja generalno, bila je ženskog pola, uzrasta pretežno između 18 i 30 i 31 i 40 godina, što je u skladu sa istraživanjima sajber proganjanja u svetu (D'Ovidio, Doyle, 2003; Bocilj, 2003; McFarlane, Bocilj, 2004; WHOA: 2009). U polovini slu-

čajeva sajber proganjanja u Srbiji radilo se o muško-ženskom, a manje su bili zastupljeni drugi oblici: muško-muško, žensko-muško i žensko-žensko sajber proganjanje. Žrtve sajber proganjanja u Srbiji i u svetu najčešće nisu znale identitet progonitelja pre nego što je sajber proganjaje otpočelo. Nasuprot tome, rezultati istraživanja proganjanja potvrđuju da su učinoci najčešće bili poznati i to pretežno bivši partneri/ke (Baum, Catalano, Rand, Rose, 2009).

U većini slučajeva proganjanja i sajber proganjanja, žrtve su bile visokooobražovane, zaposlene u naučno-istraživačkim institucijama, državnoj upravi, privredi, zdravstvu. To što su žrtve u visokom stepenu bile fakultetski obrazovane, kako primećuje Bocilj može da bude iz razloga što su zbog potreba posla, oni najčešće i korisnici računara i interneta, a što je bilo neophodno jer je popunjavanje vršeno *online* (Bocilj, 2003: 10). U većini slučajeva sajber proganjanja i proganjanja u Srbiji, žrtve su bile na osnovnom nivou poznavanja računara, odnosno umele su da provere *e-mail*, pretražuju internet, četuju i slično, za razliku od učesnika generalno, od kojih je većina imala srednji i napredni nivo u poznavanju rada na računaru. Jedino dostupno istraživanje sajber proganjanja koje je dovodilo u vezu poznavanje rada na računaru sa sajber proganjanjem (Bocilj, 2003: 8), pruža podatke o žrtvama sajber proganjanja u Velikoj Britaniji i Americi, koje su za razliku od žrtava sajber proganjanja u Srbiji, pretežno bili na srednjem ili naprednom nivou poznavanja rada na računaru. Takav podatak može da bude i u vezi sa tim što su računari i internet dostupniji stanovnicima u Velikoj Britaniji i SAD u odnosu na Srbiju. Naime, 79,8% stanovnika u Velikoj Britaniji i 73,9% stanovnika u SAD koristi internet, a u Srbiji 35,3% (Internet World Stats, 2009).

Kao najčešća sredstva sajber proganjanja u Srbiji javljaju se *e-mail* i telefon. *E-mail* je kao jedno od najčešćih sredstava proganjanja prepoznato i od strane mnogih istraživanja u svetu (D'Ovidio, Doyle, 2003; McFarlane, Bocilj, 2004; WHOA, 2009). Među najčešćim postupcima proganjanja kako kod nas, tako i u svetu prepoznati su: „insistiranje na neželjenoj komunikaciji“, „širenje negativnih komentara i glasina“, „slanje zaraženih fajlova/programa“, „neovlašćeno korišćenje podataka“, „ohrabrivanje drugih na uzinemiravanje“ i drugo. Nisu zabeleženi slučajevi proganjanja putem kamera, prislušnih uređaja, GPS-a i drugih uređaja za praćenje i nadgledanje, o čemu postoje sporadični podaci svetskih istraživanja (Baum, Catalano, Rand, Rose, 2009). Iako su u većini slučajeva žrtve imale materijalnih dokaza o proganjanju, žrtve najčešće nisu prijavljivale sajber proganjanje.

Iako istraživanje ukazuje na postojanje problema sajber proganjanja, može se reći da su žrtve sajber proganjanja u Srbiji potpuno nezaštićene. Pored toga što u Srbiji za razliku od mnogih zemalja u svetu, nije predviđeno gonjenje učinilaca, ne postoje ni organizacije kojima bi se žrtve sajber proganjanja mogle obratiti za pomoć i podršku, kao ni one koje se bave zaštitom korisnika na internetu i koje bi tako mogle doprineti prevenciji viktimizacije sajber proganjanjem. Nadamo se da će istraživanje sajber proganjanja u Srbiji doprineti podizanju svesti i prepoznavanju ove nedovoljno istražene pojave kod koje postoji visoka tamna brojka, i poslužiti kao dobra polazna osnova za dalja istraživanja, izgradnju odgovarajućeg sistema društvene reakcije, tretmana učinilaca i pružanja podrške žrtvama.

Literatura

- Baum, K., Catalano, S., Rand, M., Rose, K. (2009). *Stalking victimization in the United States*. Washington, DC: Bureau of justice report, US Department of justice. <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/abstract/svus.htm>, pristupljeno 21. februara 2009. godine
- Bocilj, P. (2003) Victims of cyberstalking: An exploratory study of harassment perpetrated via the Internet. *First Monday*. vol. 8, no. 10, http://firstmonday.org/issues/issue8_10/bocij/index.html, pristupljeno 7. juna 2009. godine
- Bocilj, P., McFarlane, L. (2002). Online harassment: Towards a definition of cyber stalking. *Prison Service Journal*, 139, 31-8.
- D'Ovidio, R., Doyle, R. (2003). *A study on cyber stalking: Understanding investigative hurdles*. FBI Law Enforcement Bulletin, 73(3), 10-17. www.fbi.gov/publications, pristupljeno 10. 09. 2007.
- Dillman, A. Tortora, R., Bowker, D. (1999) Principles for Constructing Web Surveys, Gallup Organization & Washington State University. <http://survey.sesrc.wsu.edu/dillman/papers/websurveyppr.pdf>, pristupljeno 3. marta 2009. godine
- Fleming, C. and Bowden, M. (2009) Web-based surveys as an alternative to traditional mail methods, *Journal of Environmental Management*, 90, 284-292., <http://www.santamonicabay.org/smbay/LinkClick.aspx?link=MPA%20Corner/CA%20Online%20Survey%20SoCal%20Module%20August%204%202009%20final.pdf&tabid=168>, pristupljeno 22. septembra 2009. godine
- Konstantinović-Vilić, S, Nikolić-Ristanović, V. (2003) *Kriminologija*. Niš: Pravni fakultet.

Meloy, J. R., & Gothard, S. (1995). Demographic and clinical comparison of observational followers and offenders with mental disorders, *American Journal of Psychiatry*, 152 (2), str. 258-263.

National Center for Victims of Crime (2007) The Model Stalking Code Revisited: Respondings to the New Realities of Stalking, www.ncvc.org, pristupljen 26. 09. 2007.

Ogilvie, E. (2000). Cyberstalking. *Trends and issues in crime and criminal justice*, 166, 1-6, <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi166.html>, pristupljen 23. septembra 2008. godine.

Sheridan, L. (2005) Stalking online survey. University of Leicester and the Network for Surviving Stalking. <http://www.le.ac.uk/pc/aa/stalking/Keyfindings.pdf>, pristupljen 5. septembra 2009. godine

Southworth, S., Dawson, T., Fraser, C., Tucker, C. (2005). A high-tech twist on abuse: technology, intimate partner stalking and advocacy. *Family Violence Prevention and Health Practice*, 3, 1-6., <http://www.nnedv.org/resources/safetynetdocs/94-a-high-tech-twist-on-abuse.html>, pristupljen 29. decembra 2008. godine

Spitzberg, B., Hoobler, G. (2002) Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism. *New media society*, 4., <http://nms.sagepub.com/cgi/content/abstract/4/1/71>, pristupljen 22. septembra 2009. godine

Sophos (2009) <http://www.sophos.com>, pristupljen 9. maja 2009. godine

Walby, S., Allen, J. (2004) *Domestic violence, sexual assault and stalking: findings from the British Crime Survey*. London: Home office

WHOA (2009) Working to halt online abuse, <http://www.haltabuse.org>, pristupljen 15. septembra 2009. godine

WiredSafety (2009) Syberstalking study, www.wiredsafety.org, pristupljen 22. septembra 2009.

MARINA KOVACHEVIĆ-LEPOJEVIĆ
BORKO LEPOJEVIĆ

Victims of cyberstalking in Serbia

The aim of this paper is to present research findings on prevalence and characteristics of cyberstalking in Serbia. A web-based questionnaire was used to collect data from a group of respondents who were recruited by snowball sampling via e-mail. A total of 237 respondents completed the online questionnaire.

The aim of the first part of this paper is to determine the notion of cyberstalking as well as, to review research about the prevalence and the nature of stalking.

The main results are the following: 39,6 % of respondents reported stalking; every fourth stalking victim is a victims of cyberstalking; mostly, cyberstalking victims were female and perpetrators were male. Victims were stalked by: persistent sending of unwanted e-mails and telephone calls, spreading rumors, abusive and negative comments and threats, encouraged other users to harass, threaten or insult, manipulating with victim's personal data, sending malicious programs and files, etc.

In Serbia, cyberstalking is not criminalized yet and there are no organizations to whom victims may appeal and ask for help. We are hoping that this research will raise the awareness on cyberstalking and serve as a base for further research and legal reforms regarding cyberstalking victimization in Serbia.

Key words: cyberstalking, harassment, research, Serbia

TEMIDA
Septembar 2009, str. 109-114
ISSN: 1450-6637

**Devetnaesta godišnja konferencija
Evropskog udruženja za psihologiju i pravo**
“Crime victims and the violation of rights”
(Žrtve kriminaliteta i kršenje prava)

Sorrento, Italija, 2. - 5. septembra 2009. godine

U Sorentu je od 2. do 5. septembra 2009. godine održana Devetnaesta godišnja konferencija Evropskog udruženja za psihologiju i pravo (European Association of Psychology and Law – EAPL) sa temom „Žrtve kriminaliteta i kršenje prava”.

Evropsko udruženje za psihologiju i pravo¹ osnovano je 1992. godine u Oksfordu sa ciljem promocije i razvoja istraživanja, unapređivanja zakonskih procedura, teorije i prakse u oblasti psihologije i prava u Evropi iz čega su se izrodile discipline poput „legalističke”, „forenzičke” psihologije i psihologije kriminala. Značajne aktivnosti EAPL-a su: organizovanje konferencija, promocija naučne saradnje i komunikacije između psihologa, pravnika i drugih relevantnih stručnjaka, promocija istraživačkih projekata i programa, unapređivanje akademskog obrazovanja i postdiplomske studije, saradnja između organizacija/institucija/odseka koji se bave psihologijom i pravom, kao i pružanje informacija javnosti.

Cilj Devetnaeste godišnje konferencije EAPL-a je da omogući razmenu znanja i iskustva zvaničnih predstavnika, naučnika, stručnjaka, mladih istraživača u pogledu maloletničke delinkvencije, mentalnih poremećaja i prestupništva, forenzičke psihodijagnostike, psihopatija, tretmana žrtava i učinilaca, kao i procene rizika. Konferenciju je 2009. godine propratilo oko 300 učesnika iz 29 različitih zemalja.

Pre zvaničnog početka konferencije organizovane su radionice na engleskom i italijanskom jeziku u cilju razvijanja neformalne atmosfere, stimulisa-

¹ European Association of Psychology and Law, www.law.kuleuven.be/eapl/

nja međusobne saradnje, razmene znanja i veština između učesnika. Teme radionica koje je vodila Anna Baldry bile su se procene rizika u slučajevima partnerskog nasilja, proganjanja i prevencije femicida. Predstavljen je pristup zasnovan na menadžmentu rizika – SARA metod. Druga radionica koju je vodio Aldert Virj za temu je imala kako da prepoznamo laž, obmanu, posmatrajući verbalne (sadržaj govora) i neverbalne (ponašanje) znake.

Nakon toplih reči dobrodošlice koje su se mogle čuti od ovogodišnje organizatorke skupa Anne Baldry, učesnike su pozdravili i načelnik Napuljske policije Santi Gufre, rektor Univerziteta u Napulju Francesco Rossi i predsednik advokatske komore Gennaro Torrese, kao i bivši (Peter van Koppen) i aktuelni predsednik (David Cooke) EAPL-a.

Posle svečanog otvaranja konferencije, usledila su uvodna predavanja. Ernesto Savona, profesor kriminologije na Univerzitetu u Milanu, govorio je o „zumiranju“ zločina odnosno o situacionoj prevenciji gde „fokus“ intervencije pomeramo sa makro nivoa na mikro nivo. Mapiranje prilika za zločin je prema Savoni zapravo prvi korak u cilju smanjenja zločina. Što se više usmerimo na situacione elemente kao što su mesto, vreme i način izvršenja, karakteristike „mete“, odnosno žrtve, to smo u prilici da bolje uskladimo preventivne mere. Na makro nivou baca se akcenat na socijalnu isključenost, niske zarade, socijalnu kontrolu. Savonina preporuka je da svaki zločin treba posmatrati kako na mikro, tako i na makro nivou što je pristup koji doprinosi dobrobiti žrtava kao i smanjenju socijalne „cene“ kriminala generalno. Drugi uvodničar bio je Salvatore Siena ispred CEPOL²-a, evropskog centra za obuku policajaca. Siena je govorio o CEPOL-u, o tome kako putem integrisanja različitih disciplina doprinosi kvalitetnijem obučavanju policajaca. Cilj CEPOL-a je da obezbedi edukaciju starijih policijskih oficira zemalja članica Evropske unije u poljima prevencije kriminala, održavanja javnog reda i mira, a posebno transnacionalnog kriminala. CEPOL godišnje organizuje od 80 do 100 treninga godišnje. U 2008. godini 2000 policajaca je prošlo obuku od strane CEPOL-a, dok je 750 stručnjaka različitog profila učestvovalo u organizaciji kurseva, treninga, seminara. Osim 27 EU zemalja članica CEPOL-a, članice CEPOL-a su i Makedonija, Turska i Hrvatska, kao i Irska, Norveška i Švajcarska.

Konferencija je bila koncipirana tako da se istovremeno odigravalo pet sesija sa različitim temama. U jutarnjem terminu prvog dana konferencije učesnici su se bavili sledećim temama: Psihopatije i kriminalitet, Procesuiranje zlo-

² European Police College, www.cepol.europa.eu/

čina, Žrtve, Kriminal i kriminalci, Kršenje ljudskih prava na sudu, Nasilje u porodici i seksualno nasilje i drugo. Prvu sesiju o žrtvama vodila je Maria Krambia-Kapardis, koja je imala interesantno izlaganje o žrtvama prevare na Kipru, oblicima prevare, profilu učinilaca i karakteristikama žrtava, kao i društvenom odgovoru na prevare. Predstavljeni su i rezultati istraživanja o viktimizaciji prevarama u korporacijama na Kipru. Lucev Toni iz federalnog odeljenja za prekršaje u Australiji izneo je preporuke za usklađivanje australijske legislative u cilju eliminisanja rasne diskriminacije. O percepcijama partnerskog nasilja od strane dece u školskom uzrastu koja su bila ili ne posredne žrtve nasilja u porodici, moglo se čuti iz istraživanja koje je rađeno od strane Almeda Telma Catarina, Goncalves Ruy i Sani Ana Isabel. Drugu sesiju o žrtvama vodila je Barbara Wilenbacher sa Pravnog fakulteta u Hanoveru koja je izlagala rad o zlostavljanju i zanemarivanju dece u Nemačkoj i strategijama intervencije. O pregovaranju sa otmičarima i načinima na koje se mogu razrešavati otmice govorila je Denise Webel-Thertorn sa Univerziteta u Mančesteru. Juri Burianek sa Univerziteta u Pragu govorila je o psihološkom nasilju u partnerskim odnosima i tome kako ono može biti prediktor za druge, teže oblike nasilja u porodici. U popodnevnom terminu održane su sledeće sesije: Stavovi prema delinkvenciji, Forenzički intervju, Strah od terorizma, Izvođenje forenzičkih dokaza, Nasilje, Viktimizacija, Priznanje zločina, Procesuiranje krivičnih slučajeva, Maloletni delinkventi, Stavovi i strah od kriminala. Cristina Cabras vodila je sesiju o strahu i terorizmu i predstavljala rad o strahu od kriminala i viktimizaciji u urbanim, gradskim zonama. Istakla je da su za strah od kriminala relevantne varijable poput prethodne viktimizacije, demografskih i sociokognitivnih prilika i drugo. Istraživanje je pokazalo da je strah od kriminala veći u urbanim gradskim zonama u odnosu na zonu gde žive bogati. Margaret Wilson i Miriam Ryan su dale empirijsku analizu terorističkih napada na ambasade širom sveta. Prezentovana je tipologija napada i strategija različitih terorističkih grupa pri napadima na ambasade i date preporuke za preventivne mere. Model reagovanja policije u situacijama terorističkih napada predstavljen je od strane Claudia-e Van den Heuvel sa Univerziteta u Liverpoolu. Sa Moskovskog univerziteta, Odseka za psihologiju i obrazovanje Elena Dozortzeva, Elena Moroyova i Alexandar Vanger predstavili su psihološke efekte napada terorista na školu u Beslanu 1. septembra 2004. godine. O ulozi psihologa kada su žrtve terorizma u Evropi u pitanju govorila je Enn Campbell sa Glazgovskog univerziteta. Sesiju o maloletnim prestupnicima vodila je Suzanne Czech, koja je predstavila rad koji je imao za temu razvoj antisocijal-

nog ponašanja adolescenata i mlađih punoletnih lica. O ženskoj delinkvenciji u srednjim školama na Kipru čulo se od Andreas Kapardis i Papacosta Sismani sa Pravnog fakulteta na Kipru. O uticaju PTSD na recidivizam maloletnih pre-stupnika govorila je Ardino Vittoria sa Metropolitan Univerziteta u Londonu. Istraživanje je pokazalo da je rana viktimizacija prisutnija kod maloletnih pre-stupnika nego kod opšte populacije maloletnika. O nasilju dece prema roditeljima i polnim razlikama u tom svetlu govorila je Joana Jaureguisar. Navedeno istraživanje je pokazalo da kada je psihološko i emotivno nasilje prema roditeljima u pitanju nema razlika između dečaka i devojčica, dok su dečaci fizički nasilniji, i to prema majkama.

U prepodnevnom delu drugog dana konferencije održane su sesije sa sledećim naslovima: Merenje psihopatije u kriminalnoj i nekriminalnoj populaciji, Facialna identifikacija, Zakonodavstvo i državna politika, Žene i kriminal, Merenje antisocijalnog ponašanja i dve sesije o prestupnicima. Na jednoj sesiji koju je predvodio Han Izraels, učesnici su bili pozvani da prikažu filmove koje koriste u nastavi psihologije i prava. Prvu sesiju o prestupnicima vodio je David Farrington, a predstavljaо je rad o efektivnosti programa u smanjenju vršnjačkog nasilja. Na osnovu analize 59 programa protiv vršnjačkog nasilja zaključeno je da su školski programi protiv vršnjačkog nasilja efektivni kada je u pitanju smanjenje viktimizacije i vršnjačkog nasilja. Efektivnost programa u svetu smanjenja vršnjačkog nasilja kretala se od 17-23%. O uticaju fizičke sredine na obrasce biranja žrtve od strane silovatelja govorio je Robocco iznoseći rezultate komparativnog istraživanja u Kanadi i Portugaliji. Porcaro sa Napuljskog univerziteta predstavio je merenje rizika nasilnih maloletnih delinkvenata putem instrumenta EARN (European Assessment of Risk) u JVO bateriji instrumenata (Needs in Juvenile Violent Offenders). Delinkventi su praćeni 6 meseci u cilju utvrđivanja koji su faktori u najvećoj vezi sa recidivizmom. Drugu sesiju o prestupnicima vodiila je Cristina Soeiro koja je predstavljala tipologiju seksualnih nasilnika prema deci na primeru portugalskih prestupnika. Rad sa temom „Ubistva i samoubistva prestupnika pod parolom“ predstavila je Morgan sa Londonskog Metropolitan univerziteta. David Farrington³ sa Kembridžskog instituta za kriminologiju održao je jednosatno, vrlo posećeno predavanje sa temom „Rizični faktori i nastanak nasilja od detinjstva do odraslog doba“ pre-mijerno iznoseći rezultate longitudinalne studije na uzorku od 400 muškaraca praćenih od 8. do 48. godine. Nasilništvo u odrasлом dobu se prema Faring-

³ David Farrington je od strane EAPL-a 2009. godine nagrađen za životno delo

tonu ne može predvideti na osnovu prediktora kod dece. Podaci o nasilju prikupljeni su na uzrastima od 14, 18, 32 i 48 godina. U 48. godini 27% je osuđeno za nasilne delikte. U popodnevnom delu održane su sesije pod sledećim názivima: Kredibilitet, memorija i sugestivnost, Biologija, psihopatije i kriminalitet, Policijska istraga, Mentalni poremećaji, Zloupotreba psihoaktivnih supstanci i prestupništvo, Zatvori, Porodični sudovi, Krivična procedura i dve sesije o žrtvama. Prvu sesiju o žrtvama vodila je Annamaria Giannini, koja je predstavila rezultate ispitivanja uticaja postraumatskog stresnog sindroma 6 godina posle nesreće kada je došlo do velike eksplozije gasa u Rimu u novembru 2001. godine. Karl Ask⁴ sa Odseka za psihologiju Univerziteta u Getenburgu učesnicima je predstavio rad o tome zašto su emocije važne i kakvu ulogu imaju stereotipi i empatičnost policajaca i drugih stručnjaka u postupanju sa žrtvama silovanja. Rezultati Askovog istraživanja su pokazali da se više veruje žrtvi koja ispoljava emocije, nego onoj koja se trudi da bude uzdržana. O socijalnim predstavama žrtvama i pravosuđu, kao i ulozi iskustva viktimizacije čulo se od strane Abbiati sa Ženevskog univerziteta. Druga sesija o žrtvama vođena je od strane Andreas Kaparis koja je predstavila istraživanje o nastavnicima u srednjoj školi kao žrtvama nasilja u školama. Istraživanje je pokazalo da se razlike u ponašanju učenika prema nastavnicima ispoljavaju od škole do škole, zatim po uzrastu, polu i radnom stažu nastavnika. Lasio je predstavio homoseksualce kao žrtve socijalne stigme, dok je Giannini predstavio nov model policijske prakse prema žrtvama kriminaliteta u Italiji.

Poslednjeg dana konferencije održane su samo prepodnevne sesije u kojima se diskutovalo o temama: Programi za prestupnike, Detektovanje laži, Procesuiranje žrtava, Viktimizacija, Maloletnička delinkvencija i tretman delin-kvenata, Policijska istraga, Tretman odraslih osuđenika, Proganjanje i partnersko nasilje i dve sesije o svedocima. Sesiju o programima za prestupnike vodila je Ruth Hatch sa Univerziteta u Lečesteru koja je govorila o doprinosu programa baziranih na socijalnoj sredini. Goodman-Delahuntz predstavila je evaluaciju diverzionog programa koji se primenjuje u Novom Južnom Velsu u slučajevima seksualnog nasilja nad decom. Prestupnici su praćeni u periodu od 1989. do 2003. godine. Rezultati su pokazali da je recidivizam smanjen za gotovo nešto više od 2/5. Martin je govorio o podržavajućim efektima politike zapošljavanja u cilju smanjenja recidivizma, poredeći grupe ispitanika koje su prošle sociokognitivni trening, one koje su ušle u program socijalnog zapošlja-

⁴ Karl Ask je od strane EAPL-a 2009. godine nagrađen kao mladi istraživač

vanja i onih koji nisu imali nikakav tretman. Najmanju stopu recidivizma ispoljila je grupa koja je bila uključena u program socijalnog zapošljavanja. Sesiju o proganjanju vodila je Anna Baldry, a koja je govorila o „samoproceni“ riziku za revictimizaciju od strane žrtava partnerskog nasilja. Prezentovala je rezultate istraživanja na uzorku od 500 žena žrtava partnerskog nasilja sa kojima su rađeni intervjuji u cilju procene rizika i preduzimanja preventivnih mera. Rezultati su pokazali da je većina žena žrtava, za razliku od mišljenja stručnjaka koji su vodili intervjuje, podcenjivala mogućnost revictimizacije, pri čemu se nivo percepcije rizika posle intervjuja povećavao. O sajber proganjanju govorili su učesnici iz Srbije Marina Kovačević-Lepojević (Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd) i Borko Lepojević (Ministarstvo odbrane RS) uz prikaz preliminarnih rezultata istraživanja o sajber proganjanju u Srbiji⁵. Adrian Scott je imao zanimljivo i veoma slikovito izlaganje o pojmu i percepciji proganjanja uz osvrt na rezultate komparativnog istraživanja o percepcijama proganjanja u Australiji i Velikoj Britaniji.

Učešće na Devetnaestoj godišnjoj konferenciji Evropskog udruženja za psihologiju i pravo doživela sam kao veoma podsticano za svoj budući rad. Ono što se moglo čuti i videti na konferenciji, neprocenjivo je bogatstvo utisaka, vrelo ideja i inspiracije za unapređivanje znanja u psihologiji i pravu, kao oblasti sa vrlo fleksibilnim okvirima, koja neguje multidisciplinarnost, kreativnost i slobodu u naučnoistraživačkom i stručnom radu. Naredna konferencija EAPL-a održaće se u Getenburgu u Švedskoj od 15-18. juna 2010, sa temom „Ka izgradnji pozitivne legalističke psihologije“. Marta 2011. godine konferencija će se održati u Majamiju na Floridi, 2012. godine na Kipru, a 2013. godine u Moskvi.

MARINA KOVACHEVIĆ-LEPOJEVIĆ

⁵ Kovačević-Lepojević, M., Žunić-Pavlović, V., Lepojević, B. (2009) Cyber stalking: prevalence, characteristics and policy, Hilton Palace, 2-5 septembra 2009. godine, Sorrento, Italy.

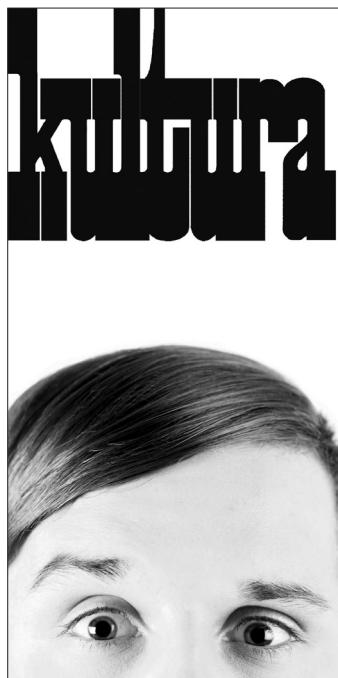
TEMIDA
Septembar 2009, str. 115-117
ISSN: 1450-6637

Prikaz tematskog broja časopisa *Kultura: Ekranska kultura*

„Više nemamo korene – imamo antene. Više nemamo poreklo – imamo terminale.“ Ovim rečima Mekenzija Vorka, australijskog teoretičara medija, kao da se potpuno potvrđuje naša sumnja da u munjevitom tehnološkom progresu sve više živimo svoju budućnost i sve odlučnije brišemo prošlost. Kulturu reči zamenjuje kultura ekrana: „Nekad smo živeli u imaginarnom svetu ogledala, raspolučenog bića i pozornice, u svetu drugosti i otuđenja. Danas živimo u imaginarnom svetu ekrana, interfejsa i reduplicacije. Sve naše mašine su ekrani. I mi smo postali ekrani, a ljudska interaktivnost postala je interaktivnost ekrana“, piše Žan Bodrijar u tekstu *Terminalni identitet*.

Izvesno je da već decenijama ekran dominira našim životima: od perifernog vida zabave polako postaje vid komunikacije pa i učenja kome poklanjamo ne samo svoju dokolicu nego i poverenje. Internet i kompjuterska tehnologija postali su u laičko-populističkom viđenju sveta drugo ime za *bekstvo od sebe*. Takvo shvatanje preformuliše stalni motiv otuđenja, vekovima prisutan u literaturi i u istoriji nauke: ideja da što je okruženje na višem civilizacijskom nivou ono postaje artificijeljnije, i time sve dalje od neke apstraktne, zamišljene suštine izvorne ljudske prirode dobija nov oblik.

Svest o digitalnom jazu između štampe i ekrana više je nego puko osveđenje: postavlja se pitanje kako smestiti elektronski tekst u istoriju, odnosno kako ga opisati i klasifikovati. Kulturni autor hipertekstualnog romana *Popodne Majkl Džojs* tvrdi da „štampa ostaje ono što jeste, dok se elektronski tekst neprekidno menja“. Još jedan značajan američki pisac elektronske književnosti i teoretičar medija Džeј Deјвид Bolter u studiji *Prostor za pisanje* ističe da je

elektronski tekst „prvi tekst u kome su elementi značenja, strukture i vizuelnog izgleda suštinski nestabilni“ a da su svi podaci u kompjuterskom svetu „jedna vrsta kontrolisanog pokreta, i otud je prirodna sklonost kompjuterskog pisanja da se menja, raste i na kraju nestane.“

Mari-Lor Rajan u eseju „Kiberprostor, virtuelnost i tekst“ kao karakteristike štampanog teksta navodi trajnost, jedinstvo, red, monologiziranje, sekvencijalnost, čvrstinu i statičnost. Virtuelni tekst i ekranske sadržaje karakterišu efemernost, haos, dijalogizam, paralelizam, fluidnost, dinamika. No opozicija između fiksiranih, pouzdanih štampanih tekstova s jedne, i fluidnih i dinamičkih ekranskih sadržaja s druge strane zapravo je lažna. Kao što ni štampanom tekstu ni manuskriptu nije garantovana trajnost, ni efemernost digitalnog teksta i ekranskih sadržaja nije gotova stvar; ne moramo se automatski pomiriti s gubitkom najvrednijih podataka kako bi pojmili pun potencijal medija. Proglašavajući medij nestabilnim, mi ga romantizujemo, a romantizujemo ga verovatno stoga što je zagonetka uvek intrigantnija od šture definicije.

Knjiga, pozorište, film i internet formiraju jednu čvrstu koaliciju i već se predstavljaju kao identitet sa kontinuitetom. Upravo su iz tog razloga prilozi u tematu „Ekranska kultura“ 124. broja časopisa *Kultura*, časopisa za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku, raspoređeni su tako da ne poštuju hronologiju nastanka medija o kojima se u njima govori. Počinje se od budućnosti koja je već počela – od sajber prostora o kome piše Ivana Milojević, pružajući nam na uvid ne samo malu istoriju ovog medijskog prostora već i vidove upisivanja ženskog identiteta u taj prostor.

U članku „Kakva nam se budućnost predskazuje? Odgovor sajber feminizma na sajber patrijarhat“ Milojevićevo analizira utopijski potencijal „sajberprostora“ i mogućnost stvaranja utopije rodne ravnopravnosti uz pomoć novih informaciono-komunikacionih tehnologija. Autorka se pita šta je to „sajber utopija“ i kako je zamišljamo; ima li ona svoje naličje, da li je dovoljno da je konstruišemo u skladu sa strahovima i željama. Analizirajući distopiju iz feminističkog ugla, autorka ukazuje da je jedna od glavnih formi koju ona poprima i „sajberpatrijarhat“. Nakon pokušaja da ga definiše Milojevićevo razmatra jednu od mogućih alternativa „sajberpatrijarhatu“, „sajberfeminizam“, i to u kontekstu sledećih pitanja: kakav je potencijal ove filozofije, teorije i pokreta u slabljenju patrijarhata u virtuelnom kao i u realnom prostoru? Na koji način nove tehnologije mogu da se upotrebe da bi se približile feminističkom idealu, utopiji društva rodne ravnopravnosti?

Napredujući od različitih dimenzija interneta (blogosfere o kojoj piše Saša Radojčić i Facebook-a koji analizira Biljana Radić Bojanić) prema filmu i pozorištu kroz tekst Ljubinke Savčić o filmskim slikama Beograda i Ane Tasić o medijskim kontekstima teatra, ovaj temat zaokružuje se književnošću i literaturom kao prostorom verbalnog i pokretnog, misaonog i vizuelnog.

Književnost i njene vitalne medijske inkarnacije tema su većeg broja tekstova, a radovi mladih anglista i srpskoga otkrivaju koliko je širok opus *čitanja ekrana*: dok Mirna Radin Sabadoš piše o motivima i mitovima ekranske kulture u prozi američkog romansijera Dona DeLila a Jagoda Topalov istražuje politike pogleda u prozi popularnog Nika Hornbijja, Milena Kostić će pratiti put junaka staroengleske književnosti od usmene tradicije do video igrice. Dragoljub Perić istražuje mogućnosti usmene tradicije pesme i pevanja u retorici filmskog ekrana, Jasmina Vrbavac govori o (ne)kompatibilnosti knjige i televizije kao medija koji je predstavlja dok će se Dobrivoje Stanojević pozabaviti onim što naziva *trgovina rečima*, odnosno promenama u retorici pod uticajem ekrana. Poseban segment u okviru temata čine tekstovi o teoriji medija i medijskoj kulturi iz pera Zorana Jevtovića, Vladislava Šćepanovića i Dragana Čalovića koji će nam približiti paradigme i mehanizme medijskog delovanja.

Bodrijarova teza o pretvaranju mašina i bića u ekran ne mora biti one-spokojavajuća slika našeg sveta, već je možda novim rečima sročen poziv na interaktivno putovanje medijima i medijskim sadržajima – u nadi da strast prema avanturi nije znamenje naivnosti već neutražena žeđ za znanjem.

Vladislava Gordić-Petković

TEMIDA
Septembar 2009, str. 119-122
ISSN: 1450-6637

ROBIN M. KOWALSKI, SUSAN P. LIMBER I PATRICIA W. AGATSON

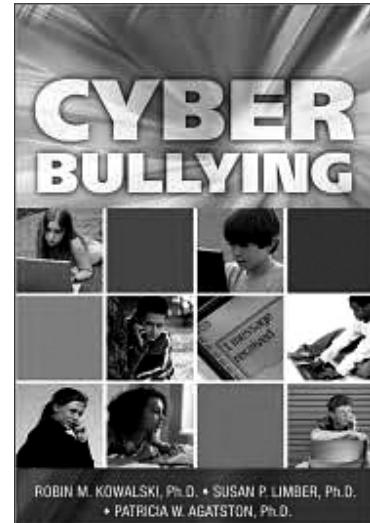
Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age (Sajber buling: Vršnjačko nasilje u digitalnom dobu)

Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts, USA, 2008, str. 224.

Potresna priča o četrnaestogodišnjem dečaku koji je izvršio samoubistvo nakon kontinuiranog i dugotrajnog sajber zlostavljanja od strane svojih vršnjaka, uvodi čitaoce u problematiku knjige pod nazivom „Sajber buling: Vršnjačko nasilje u digitalnom dobu“, koju autorke Robin Kowalski, Susan Limber i Patricia Agatson posvećuju „svoj deci koja veruju da imaju pravo da budu zaštićena od vršnjačkog nasilja, kako u realnom tako u virtuelnom svetu“.

Sadržaj ove, primerima i ilustracijama bogate knjige, sistematizovan je kroz osam poglavlja koja na celovit i koncizan način osvetljavaju kompleksnu prirodu sajber nasilja među vršnjacima i nude pregled strategija koje mogu biti efektivne u prevenciji i reagovanju na sajber buling.

U uvodnom poglavlju autorke, na osnovu analize statističkih podataka o korišćenju interneta i mobilnih telefona u populaciji mladih, zaključuju da su elektronske tehnologije postale neodvojivi deo života ove uzrasne kategorije, te da debate o psihičkim posledicama česte upotrebe elektronskih oblika komunikacije moraju biti usmerene kako na pozitivne, tako i na njihove negativne efekte. U vezi sa tim, autorke izlažu nekoliko, američkoj javnosti poznatih slučajeva sajber bulinga, kako bi ilustrovale različite posledice koje nasilje u virtuelnom svetu može da proizvede.

Polazeći od stava da je o sajber bulingu teško diskutovati i objasniti ga bez jasnog razumevanja tradicionalnog bulinga ili bulinga u školskom dvořištu, autorke u drugom poglavlju, naslovljenom „Dečja iskustva u tradicionalnim oblicima bulinga“, nude jezgrovit prikaz naučnih saznanja o pojmu i oblicima tradicionalnog vršnjačkog nasilja, analiziraju tipične karakteristike nasilnika, žrtve i posmatrača, kao i posledice koje učešće u nasilju može imati na aktere iz svake od ovih kategorija. Posebna pažnja posvećena je efektivnim programima i strategijama prevencije vršnjačkog nasilja u školskoj sredini, uz isticanje prednosti obuhvatnog preventivnog pristupa koji se zasniva na principima najbolje prakse u redukovanimu nasilju među vršnjacima.

Treće poglavlje pod nazivom „Šta je sajber buling?“ posvećeno je definisanju i opisu različitih oblika sajber bulinga, analizi sličnosti i razlika između tradicionalnog i sajber nasilja, prikazu komunikacionih modaliteta koji se najčešće koriste u vršenju sajber bulinga, kao i pregledu karakteristika i analizi motivacije različitih tipova sajber nasilnika. Autorke ističu da se sajber buling, kao oblik vršnjačkog nasilja u kome se koriste elektronske tehnologije, može ispoljavati u različitim oblicima (proganjanje, zlostavljanje, vređanje, ogovaranje, lažno predstavljanje) i preko multiplih modaliteta (elektronska pošta, tekstualne poruke, javni forumi, instant poruke). Poseban naglasak autorke stavljuju na anonimnost i dezinhibiciju kao dve ključne karakteristike koje elektronsko vršnjačko nasilje razlikuju od tradicionalnog.

U poglavlju „Aktuelna istraživanja o sajber bulingu“ autorke, nakon iznošenja metodoloških i kulturoloških ograničenja postojećih empirijskih studija, daju pregled raspoloživih podataka o prevalenciji sajber bulinga, pre svega u Sjedinjenim američkim državama i Velikoj Britaniji. Nalaz koji posebno ističu tiče se ustanovljenih rodnih razlika u vršenju sajber nasilja i posebno zanimljivog podatka da je među sajber nasilnicima veće učešće devojčica nego dečaka. Objasnjenje vide u činjenici da je sajber buling, zbog svoje anonimne prirode, veoma blizak relacionom obliku vršnjačkog nasilja, koje je, po nalažima gotovo svih istraživača, zastupljenije u populaciji devojčica. Ipak, napominju da o karakteristikama sajber nasilnika i njihovih žrtvi, kao i potencijalnim efektima sajber bulinga, nema dovoljno istraživačke literature da bi se mogli izvoditi validni zaključci, te da su neophodna dalja istraživanja u ovoj oblasti. Dodatno sugeriju da brze i intenzivne promene u oblasti elektronskih tehnologija uslovjavaju potrebu da se empirijske studije o sajber bulingu planiraju kao kontinuirana istraživačka nastojanja na rasvetljavanju ovog dinamičkog fenomena.

Naredna poglavlja, koja predstavljaju najveći doprinos ove knjige, obuhvataju praktične preporuke za prevenciju sajber bulinga. Na temelju višegodišnjeg rada u oblasti prevencije vršnjačkog nasilja i preliminarnih rezultata kvalitativnog istraživanja o sajber bulingu, baziranog na fokus-grupnom i individualnom intervjujsanju 150 učenika i njihovih roditelja tokom proleća i jeseni 2006. godine, kao i izjava više od 3700 dece u on-lajn anketama, autorke izvode jasne smernice u vidu seta preporuka koje mogu biti koristan putokaz za planiranje preventivnih programa, strategija i intervencija.

„Šta roditelji mogu da urade“ je naziv petog poglavlja u kome se ističe značaj aktivnog angažovanja roditelja u prevenciji sajber bulinga. Polazeći od činjenice da većina roditelja nije svesna ozbiljnosti problema sajber bulinga, autorke predlažu listu znakova upozorenja na koje roditelji treba da obrate pažnju kako bi blagovremeno primetili da je njihovo dete nasilnik, žrtva ili posmatrač sajber nasilja, te predočavaju osnovne korake koje u tim situacijama treba preduzeti. U zavisnosti od oblika sajber bulinga i uloge deteta u aktu nasilja, roditeljima se, pored razgovora sa decom i pojačane kontrole njihove elektronske komunikacije, savetuje uspostavljanje saradnje sa školom, a u određenim slučajevima i obaveštavanje policije i drugih organa za sprovođenje zakona. Poglavlje se završava popisom web adresa nekoliko vodećih organizacija (npr. i-SAFE, Cyber Bully Help, WiredSafety) koje roditeljima nude vredne informacije o mogućnostima prevencije i načinima reagovanja u situacijama sajber bulinga.

Lista i opis praktičnih preventivnih strategija koje se mogu primenjivati u školskoj sredini, čine sadržaj šestog poglavlja koji nosi naziv „Šta edukatori mogu da urade?“. Autorke sugerisu da se osnovni problem koji postoji u ovom domenu ogleda u veoma niskom stepenu obaveštenosti i znanja nastavnika i školskog osoblja o prirodi i mogućim posledicama sajber nasilja među vršnjacima. Činjenica da se najveći broj incidenata sajber nasilja (preko 70 %) dešava u kućnom okruženju deteta, a ne u samoj školi, često se uzima kao izgovor za nedovoljno angažovanje i odsustvo odgovornosti nastavnika i školskih savetnika. Iznošenjem niza preporuka o načinima primene efektivnih preventivnih tehnika i mogućim oblicima saradnje sa roditeljima i relevantnim institucijama lokalne zajednice, autorke ukazuju da škola može i treba da bude značajan resurs u prevenciji sajber bulinga. Takođe, imajući u vidu da se posledice sajber nasilja neminovno odražavaju i na kvalitet socijalne klime u školskom okruženju, ističe se neophodnost angažovanja škole u kreiranju adekvatnog

sistema individualnog i grupnog rada sa učenicima koji su imali iskustvo u sajber nasilju, a posebno sa onima koji su bili ili jesu žrtve ovog oblika bulinga.

Sedmo poglavlje „Zakoni i pravila“ usmereno je na analizu zakonske regulative o sajber bulingu u kontekstu američkog školstva. Pored rasprave o važećim zakonima sa prostora američkih država, koji prema mišljenju autorki ne uspevaju da održe korak sa napretkom informaciono-komunikacionih tehnologija, posebna pažnja je posvećena školskoj praksi i pravilima ponašanja koja se donose na nivou škole. U vezi sa tim, zaključuje se da su zakoni koji regulišu razvoj i unapređivanje školskih pravila o reagovanju na sajber nasilje veoma retki i da mnogo manje država, nego što je to slučaj kad su u pitanju tradicionalni oblici vršnjačkog nasilja, poseduje zakone koji regulišu ovu oblast.

U završnom poglavlju dat je rezime ključnih informacija o prirodi i prevalenciji sajber bulinga, postavljen je niz pitanja na koja buduća istraživanja treba da daju odgovor i upućene su sugestije na koji način postojeća saznanja mogu i treba da budu iskorišćena u efektivnom dizajniranju sistema aktivnosti prevencije i intervencije.

Veštim kombinovanjem istinitih priča, istraživačkih intervjua sa nasilnicima, žrtvama i posmatračima sajber bulinga i njihovim roditeljima, kao i podataka relevantnih organizacija, autorke su pružile koherentan pregled aktuelnih teorijskih i empirijskih znanja o fenomenu sajber bulinga i izvele niz veoma značajnih praktičnih preporuka koje mogu biti korisne smernice u nastojanjima da sajber buling, kao novi oblik vršnjačkog nasilja, ne postane redovno iskustvo mladih osoba koje koriste informaciono-komunikacione tehnologije u svakodnevnom životu. Odgovorno korišćenje tehnologija, u digitalnom dobu u kojem živimo, zahtev je koji se postavlja pred sve učesnike komunikacije u sajber prostoru. Stoga, publikacija „Sajber buling: Vršnjačko nasilje u digitalnom dobu“, kao svojevrstan „praktični vodič kroz sajber svet“, pisana jednostavnim i jasnim stilom, sa mnoštvom primera iz realnog života, može biti od koristi ne samo roditeljima, nastavnicima i drugim stručnjacima koji rade sa decom i omladinom, nego svima onima koji koriste elektronske tehnologije i nastoje da se informišu o potencijalnim načinima zaštite od sajber viktimizacije na koju, kao što to autorke ističu, ni jedna osoba nije imuna.

BRANISLAVA POPOVIĆ-ĆITIĆ

TEMIDA
Septembar 2009, str. 123-127
ISSN: 1450-6637

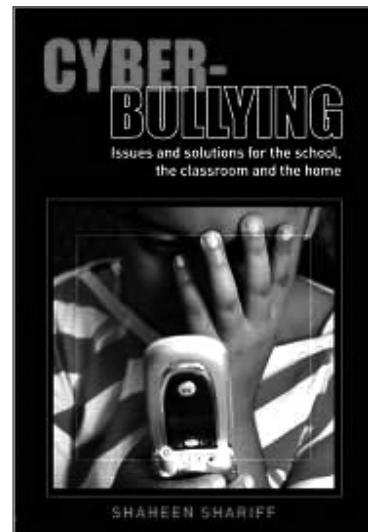
SHAHEEN SHARIFF

Cyber-Bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home

(Sajber buling: Problemi i rešenja za školu, učionicu i dom)

Routledge, New York, USA, 2008, str. 310.

Sajber buling je oblik vršnjačkog nasilja koji se u poslednje vreme, kao posledica sve većeg razvoja tehnologija, rapidno širi među decom i mladima. Kako se svakodnevica dece danas teško može zamisliti bez korišćenja interneta i mobilnih telefona, opravdano se prepostavlja da sajber buling postepeno dostiže razmere tradicionalnih oblika vršnjačkog nasilja. Iako nasilnik i žrtva u sajber bulingu nemaju fizički kontakt i ne moraju se ni poznavati, ovaj oblik vršnjačkog nasilja može da dovede do istih posledica kao i bilo koji drugi tradicionalni oblik nasilja. Sadržaj knjige „Sajber buling: Problemi i rešenja za školu, učionicu i dom“ posvećeni su upravo ovom fenomenu.

U predgovoru knjige, autorka Shaheen Shariff ukazuje na postojanje oprečnih stavova različitih institucija u vezi upotrebe interneta od strane dece – dok se jedni zalažu za cenzuru sadržaja i restriktivnu upotrebu interneta, drugi su uvereni da takve aktivnosti ne samo što nisu efikasne nego i ograničavaju slobode i narušavaju prava dece. Knjiga se sastoji od osam poglavlja koja na celovit način opisuju fenomenološke karakteristike sajber bulinga i daju pregled podataka o učestalosti i reakcijama na ovaj oblik vršnjačkog nasilja širom sveta.

U prvom poglavlju koje nosi naziv „Sajber prostor: bojno polje ili mogućnost“, autorka napominje da se u medijima nekada neopravdano stvara fama o sajber bulingu koja za posledicu ima izazivanje straha u javnosti, što po njenom mišljenju može da bude kontraproduktivno. Stoga ističe da je njena namera da sadržajima ponuđenim u ovoj knjizi pomogne unapređenju informisanosti o sajber bulingu, a ne da izazove strah kod dece i odraslih. Takođe, autorka se fokusira na dva važna aspekta sajber nasilja koja će posebno biti analizirana, a to su: sajber nasilje između vršnjaka i sajber nasilje usmereno ka autoritetima, kao što su nastavnici, školsko i fakultetsko osoblje. Kao ilustraciju autorka navodi dva primera elektronskog nasilja iz realnog života – slučaj devojčice koju su zlostavljali drugovi u školi i nastavnice koja je bila žrtva učenika.

Drugo poglavlje „Profil tradicionalnog i sajber bulinga“ bavi se prikazom osnovnih karakteristika tradicionalnog i elektronskog vršnjačkog nasilja. Prvi deo poglavlja posvećen je definisanju pojma vršnjačkog nasilja, sagledavanju njegove etiologije, analizi razlika između nasilja i jednostavnog zadirkivanja među drugovima, prikazu osnovnih karakteristika samog nasilja i njegovih oblika, opisivanju profila žrtava i nasilnika, kao i posledica vršnjačkog nasilja. Drugi deo poglavlja posvećen je detaljnem prikazu karakteristika sajber nasilja. Autorka se najpre osvrće na definisanje pojma sajber bulinga, pri čemu naglašava da se ne treba zaustavljati samo na prostom definisanju pojmova već treba uložiti napor kako bi se sajber nasilje među decom razumelo, kao i da ga ne treba posmatrati kao jednostavan čin već da ga uvek treba sagleđavati u specifičnom društvenom kontekstu u kome se odvija. U ovom delu knjige navode se i opisuju osnovne karakteristike sajber nasilja, kao što su: anonimnost, postojanje publike, povezanost sa seksualnim i homofobičnim uznemiravanjem, permanentno izražavanje nasilja, korišćenje online portala za druženje. S tim u vezi, autorka ističe da sajber buling ima i jedan posebno zabrinjavajući aspekt, a to je velika prisutnost seksualne diskriminacije. Kao potvrdu za ovakvu tvrdnju navodi rezultate Tolmanove studije u kojoj je primičeno da je seksualno uznemiravanje posebno prisutno kod predadolescenta i adolescenata, uglavnom muškog pola.

Treće poglavlje, nazvano „Transnacionalni pregled“, posvećeno je prikazu pojave sajber nasilja u različitim zemljama. Na samom početku dat je tabelarni prikaz podataka o frekventnosti primene kompjutera i mobilnih telefona, kao i statistika prijavljenih slučajeva sajber nasilja. Prikazani su podaci za Australiju, Kanadu, Kinu, Indiju, Japan, Singapur, Veliku Britaniju i SAD. Takođe su dati i kvantitativni pregledi određenih specifičnosti pomenutih zemalja koje

bi mogle da utiču na učestalost sajber bulinga, a koje se odnose na dostupnost tehnologija, kulturološke specifičnosti, zakonske specifičnosti i sl. U okviru ovog poglavlja autorka detaljno upoznaje čitaoce sa manifestovanjem sajber nasilja u specifičnim društvenim ambijentima različitih zemalja. Navođeni podaci potkrepljeni su rezultatima različitih studija koje su sproveđene u pomenutim zemljama, kao i velikim brojem analiziranih slučajeva koji pružaju slikovit prikaz elektronskog nasilja.

Četvрто poglavlje „Uloga roda: Biološki i sredinski uticaji“ posvećeno je ulozi pola i uticaju bioloških i sredinskih faktora na elektronsko nasilje. Uz razmatranje naslednog faktora kao nesporno značajnog činioca u etiologiji nasilja, autorka posebno analizira sredinske uticaje, kao što su socijalizacija u okviru porodice, rodne uloge koje se nameću deci još od najranijeg detinjstva, kao i uticaj medija na modelovanje ponašanja i podsticanje sajber nasilja među decom.

Peto poglavlje „Kontrolisanje dečjeg prostora“, bavi se značajem nadgledanja i kontrolisanja načina na koji deca koriste internet i telefonske tehnologije. Autorka navodi da „vršnjačko sajber nasilje stavlja učenika na virtuelno pusto ostrvo bez supervizije i sa veoma malo pravila, što dozvoljava da nasilje eskalira do opasnog nivoa na kome čak i život žrtve može biti ugrožen“ i time veoma jasno ukazuje na značaj supervizije nad decom i potrebe da se sama deca adekvatno edukuju za bezbednu upotrebu tehnologija. U ovom poglavlju čitaocima je omogućeno da se upoznaju sa određenim zakonskim rešenjima u slučajevima elektronskog nasilja u različitim zemljama, kao i normativnim i programskim okvirima aktivnosti različitih organizacija koje direktno ili posredno mogu da utiču na regulisanje sajber nasilja.

U šestom poglavlju „Moć stejkholdera“ autorka analizira uključenost posebnih društvenih grupa, najpre potencijalnih mogućnosti da članovi svake posebne grupe budu izloženi viktimizaciji, a onda i analizi širih okvira u kojima različite grupe mogu na neki način da deluju na ovaj oblik nasilja. Kada je reč o uključivanju nastavnika i nastavničkih udruženja, autorka navodi podatke dobijene iz studije Učiteljskog fakulteta iz Ontaria iz 2007. godine koja govori o učestalosti viktimizacije nastavnog osoblja od strane učenika, kao i o oblicima sajber nasilja kojima su oni izloženi. U ovom delu knjige posebna pažnja se posvećuje problemima moguće nasilnosti nastavnika prema učenicima, kao i učestalosti i kvalitetu njihovih reakcija na ispoljene slučajeve vršnjačkog nasilja. Pored uloge nastavnog osoblja, razmatra se i kompleksan uticaj roditelja u procesu kreiranja stavova dece, a samim tim i na javljanje sajber nasilja i uče-

šće njihove dece kao nasilnika ili žrtava. Autorka posvećuje pažnju posebim interesnim grupama koje, budući da su u poziciji da deci prezentuju različite sadržaje, mogu da utiču na javljanje sajber bulinga, najčešće prikazivanjem nasilnih animiranih filmova, fotografija, video snimaka. Dodatan problem kod ovih interesnih grupa ogleda se u tome što često njihova prava namena i efekti koje mogu proizvesti nisu vidljivi na prvi pogled.

Za dublje razumevanje procesa oblikovanja ponašanja mladih, ispoljavaњa nasilja, a samim tim i sajber nasilja, nezaobilazno je sagledavanje uticaja zakonske regulative i stava zvaničnih državnih institucija. Kroz sedmo poglavlje „Balansiranje slobodnog izražavanja: Privatnost i sigurnost u sajber prostoru“, autorka predstavlja zakonske okvire koji regulišu pitanje ovog tipa nasilja. Pored toga, razmatra se povezanost zakonske regulative sa bezbednošću učenika i njen uticaj na obrazovanje i učenje. Kroz ovo poglavlje se diskutuje i o realnim teškoćama u formulisanju adekvatnih zakonskih okvira koji bi trebali da odraze balansiran odnos između težnje za obezbeđivanjem sigurnosti i privatnosti učenika i njihovog garantovanog prava na slobodu izražavanja.

Poslednje, osmo poglavlje knjige „Harmonična rešenja“, predočava čitocima tri ključna pitanja vezana za sajber nasilje među decom, i to: potrebu za dodatnom edukacijom i informisanjem zaposlenih u školama i zakonodavaca po pitanju sajber nasilja; potrebu da se rekonceptualizuje hijerarhija u školskom sistemu među svim akterima kroz saradnju i nerestriktivni pristup učenju; kao i činjenica da je, ukoliko nedostaju predhodne dve stavke, izuzetno teško uspostaviti i održati školsku sredinu takvom da ona bude inkluzivna i podsticajna. Autorka ovde razvija jedan praktični model koji naziva model stejkholdera, a koji bi mogao biti od pomoći u razrešavanju pitanja elektronskog nasilja. Sam model detaljno je objašnjen kroz korake, dok autorka za njega navodi da „iako model na prvi pogled može delovati mehanistički, ja ga preporučujem kao prvi korak u pomoći edukatorima da usmere stejkholdere vodeći računa o elektronskom nasilju i slobodi izražavanja učenika“.

Značaj ove knjige jeste u tome što je autorka uspela u svojoj nameri da napravi svojevrstan vodič o pojavi elektronskog nasilja, tako da je veoma detaljno i jasno razmotrila sve karakteristike, ali i dala smernice za delovanje u pravcu prevencije sajber bulinga. Kako je kroz knjigu napravljen presek karakteristika sajber nasilja u različitim delovima sveta i različitim kulturama, čitaoci su u mogućnosti da pojavu sajber nasilja sagledaju u višedimenzionalnoj i transnacionalnoj perspektivi, čime se svakako obezbeđuje dublje razumevanje. Pisana jasnim stilom, bogata primerima i brojnim ilustracijama ova knjiga

će sigurno biti razumljiva kako stručnjacima sa velikim predznanjem, tako i laj-cima zainteresovanim za ovu oblast.

Knjiga „Sajber buling: Problemi i rešenja za školu, učionicu i dom“ može biti odličan priručnik kako za naučnike koji počinju da izučavaju temu sajber bulinga, tako i za stručnjake koji rade u praksi, posebno one koji rade u ško-lama, vrtićima ili na bilo koji drugi način imaju profesionalni kontakt sa decom. Knjiga može da bude od velike koristi i osobama koje kreiraju zakone i pro-pise vezane za upotrebu tehnologija, ali i onima koji prave i usavršavaju inter-net i telefonske tehnologije kako bi bili u mogućnosti da kreiraju adekvatne sisteme zaštite dece pri upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija.

DUBRAVKA DRAŠKOVIĆ

Poziv na saradnju i pretpлатu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, invalidnih lica i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2009. godinu su: broj 4 – **Zločini „bez žrtava”** (rok za predaju radova je 1. decembar 2009.).

Teme za 2010. godinu su: br. 1. **Pomirenje** (rok za predaju radova je 1. mart 2010.), br. 2 **Žrtve diskriminacije** (rok za predaju radova je 1. maj 2010.) broj 3 **Restorativna pravda između teorije i prakse** (rok za predaju radova je 1. septembar 2010.) i broj 4 **Nasilje nad decom** (rok za predaju radova je 1. novembar 2010.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se šalju na adresu Redakcije, Viktimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a, 11000 Beograd, tel/fax:+ 381113034232, E-mail: vds@Eunet.rs. Prilozi se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/ autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)
Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)
Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlјivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

4.1.U fusnotama davati samo propratne komentare.

4.2.Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 500 dinara. Pretplata za 2010. godinu iznosi za pojedince 2000 dinara i 8000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi pretplate molimo Vas da se obratite redakciji .

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nbs.bg.ac.yu

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : часопис о виктимизацији, људским правима и
роду / главна и одговорна уредница Vesna Nikolić-
Ristanović. – Српско изд. – God. 1, br. 1 (јануар 1998) –
Београд (Ђуре Јакшића 5) : Виктимолошко друштво Србије
: Европски покрет у Србији, 1998. – (Београд : Prometej).
– 24 cm

Тромесечно. – Огледни број изашао 1997. године

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335